

ΕΚΚΛΗΣΙΑ

ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΤΟΣ ΠΗ΄ – ΤΕΥΧΟΣ 6 – ΙΟΥΝΙΟΣ 2011
ΑΘΗΝΑΙ

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΕΠΙΣΗΜΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΠΡΟΝΟΙΑ του Μακ. Αρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. **ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ**

ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ: Κλάδου Ἐκδόσεων τῆς Ἐπικοινωνιακῆς καὶ Μορφωτικῆς
Ἑπιχειρήσεως τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Κηφισίας κ. Κύριλλος

ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΞΙΑ - ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΥΛΗΣ: Κωνσταντῖνος Χολέβας

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΔΟΚΙΜΙΩΝ: Κωνσταντῖνος Χολέβας, Λίτσα Ἰ. Χατζηφώτη, Βασίλειος Τζέροπος, Δρ Θ.

ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ - ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ: Ν. Κάλτζιας, Ἰασίου 1 – 115 21 Ἀθήνα, Τηλ.: 210-7272.356 – Fax 210-7272.380.

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ: Ἰωάννου Γενναδίου 14, 115 21, ΑΘΗΝΑ Τηλ: 210 72.72.253, Fax: 210 72.72.251
<http://www.ecclesia.gr> e-mail: periodika@ecclesia.gr

Γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἀνακοινώσεων καὶ εἰδήσεων ἀπευθύνεσθε:

- γιὰ τὸ περιοδικὸ ΕΚΚΛΗΣΙΑ: periodika@ecclesia.gr
- γιὰ τὸ περιοδικὸ ΕΦΗΜΕΡΙΟΣ: efimerios@ecclesia.gr • γιὰ τὸ περιοδικὸ ΘΕΟΛΟΓΙΑ: theologia@ecclesia.gr

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟΝ	356
ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ	
<i>Τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος,</i> Ἐπιστολή πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον διὰ τὴν Ἀναγνώρισιν τοῦ Ὁσίου Ἐφραίμ	357
ΕΓΚΥΚΛΙΟΙ	
Πατριαρχική καὶ Συνοδική Πράξις περὶ Ἀναγνώρισεως τοῦ Ὁσίου Ἐφραίμ	358
Ἐνημέρωσις περὶ τῆς καταχωρίσεως ἐν ταῖς Ἀγιολογικαῖς δέλτοις τῆς Ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἐνδόξου Ὁσιομάρτυρος Ἐφραίμ τοῦ νέου	359
ΜΗΝΥΜΑΤΑ	
<i>Τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου,</i> Εἰς τὰ ἀποκαλυπτήρια ἀνδριάντος τοῦ αἰοιδίμου Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου κυροῦ Μακαρίου	360
<i>Τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου,</i> Γιὰ τὴν ἡμέρα τοῦ Περιβάλλοντος	362
ΣΥΝΟΔΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ	
<i>Τοῦ Ἀρχιμ. Νικοδήμου Σκρέττα,</i> Κολλυβάδες καὶ Θεία Λατρεία.....	363
<i>Τοῦ Πρωτ. Χρυσόστομου Νάσση</i> Αὐτοκρατορική ἐθιμοτυπία καὶ λατρεία. Συνοπτικὴ παρουσίασις τῶν σχετικῶν πηγῶν	398
ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ - ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ	409
ΠΡΟΚΗΡΥΞΕΙΣ.....	409
ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ	410
ΔΙΟΡΘΟΔΟΞΑ ΚΑΙ ΔΙΑΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ	416

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟΝ

Σ

ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΤΕΥΧΟΣ τοῦ περιοδικοῦ ΕΚΚΛΗΣΙΑ δημοσιεύουμε τά ἐπίσημα κείμενα τά ἀφορῶντα στήν Ἀναγνώριση τοῦ Ὁσίου Ἐφραίμ τοῦ Νεομάρτυρος. Θά βρεῖτε τή σχετική Ἐπιστολή τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος πρὸς τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, τὴν Πατριαρχική καὶ Συνοδική Πράξη περὶ τῆς Ἀναγνώρισεως καὶ τό Ἐγκύκλιο Σημείωμα τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐνημερῶνται σχετικῶς οἱ κατὰ τόπους Ἱερεῖς Μητροπόλεις τῆς Ἐκκλησίας μας.

Στὴ στήλη τῶν ΜΗΝΥΜΑΤΩΝ θά διαβάσετε τό Μήνυμα τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου γιὰ τὴν ἀνέγερση ἀνδριάντος τοῦ μακαριστοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' στὸν περίβολο τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου καὶ τό Μήνυμα τοῦ Μακαριωτάτου γιὰ τὴν Ἡμέρα τοῦ Περιβάλλοντος (5 Ἰουνίου).

Στά ΣΥΝΟΔΙΚΑ ΑΝΑΛΕΚΤΑ δημοσιεύουμε τίς εἰσηγήσεις τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Νικοδήμου Σκρέττα, Ἐπικούρου Καθηγητοῦ, καὶ τοῦ Πρωτοπρεσβυτέρου Χρυσοστόμου Νάσση, Λέκτορος, οἱ ὁποῖες παρουσιάσθηκαν σὸ IB' Πανελλήνιο Λειτουργικό Συμπόσιο Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων πού πραγματοποιήθηκε στὸν Βόλο στίς 27-29 Σεπτεμβρίου 2010 μέ κεντρικό θέμα: «Πρόσωπα καὶ Σταθμοὶ - Ὁρόσημα στὴ διαμόρφωση τῆς Θείας Λατρείας».

Ἡ ὕλη τοῦ τεύχους συμπληρῶνεται μέ τά συνήθη ὑπηρεσιακά κείμενα τῶν Κανονισμῶν - Ἀποφάσεων καὶ τῶν Προκηρῦξεων - Κλητηρίων Ἐπικριμάτων, καθὼς καὶ μέ τίς εἰδησεογραφικές στήλες τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Χρονικῶν καὶ τῶν Διορθοδόξων-Διαχριστιανικῶν.

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ

Ἐπιστολή πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον διὰ τὴν Ἀναγνώρισιν τοῦ Ὁσίου Ἐφραΐμ

Τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρωτ. 54
Ἀριθμ. Διεκπ. 207
Ἀθήνησι, 19 Ἰανουαρίου 2011

Παναγιώτατε καὶ Θειότατε Ἀρχιεπίσκοπε Κωνσταντινουπόλεως, Νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικέ Πατριάρχα, ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ λίαν ἀγαπητέ καὶ περιπόθητε ἀδελφέ καὶ συλλειτουργέ τῆς ἡμῶν Μετριότητος, κύριε Βαρθολομαῖε, τὴν Ὑμετέραν Θειοτάτην Παναγιότητα ἐν Κυρίῳ κατασπαζόμενοι ὑπερήδιστα προσαγορεύομεν.

Ἡ Διαρκὴς Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἐν τῇ Συνεδριά Ἀυτῆς τῆς 13ης μηνὸς Ἰανουαρίου ἐ.ε., ἐν συνεχείᾳ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 1249 καὶ ἀπὸ 20ῆς Μαΐου 1998 Συνοδικοῦ ἐγγράφου καὶ κατόπιν τοῦ ὑπ' ἀριθμ. πρωτ. 3 καὶ ἀπὸ 4ης Ἰανουαρίου 2011 ἐγγράφου τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Κηφισίας, Ἀμαρουσίου καὶ Ὁρωποῦ κ. Κυρίλλου, δι' οὗ αἰτεῖται καὶ συνηγορεῖ ὅπως διενεργηθῶσι τὰ δέοντα κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν διὰ τὴν ἀναγραφὴν ἐν ταῖς Ἀγιολογικαῖς Δέλτοις τῆς Μητρὸς Ἐκκλησίας τοῦ ἐν Ὁσιότητι βιώσαντος καὶ ἐν ἔτει 1436 ἐν τῷ Ὁρει τῶν Ἀμώμων «Πεντελικῶ» Ἀπικῆς μαρτυρήσαντος Ἐφραΐμ τοῦ νέου, ἅτε πανθομολογουμένης τῆς ἀγιότητος καὶ τῆς ὀρθοδόξου βιοτῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ

Χριστεπωνύμου πληρώματος τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κηφισίας, Ἀμαρουσίου καὶ Ὁρωποῦ, ἀπεφάσισεν ἵνα ὑποβάλλῃ τῇ Ὑμετέρᾳ Γεραρᾷ Παναγιότητι τὸν συνημμένον φάκελον καὶ παρακαλέσῃ, ὅπως, κατὰ τὰ θέσμια τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ἐκδοθῇ Πατριαρχικὴ καὶ Συνοδικὴ Πρᾶξις καταχωρίσεως τοῦ προμνημονευθέντος Ὁσιομάρτυρος Ἐφραΐμ τοῦ νέου ἐν ταῖς Ἀγιολογικαῖς Δέλτοις τῆς Ἐκκλησίας, καθορισθῇ δέ ἐν ταῦτῳ καὶ ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία τῆς ἐτησίας μνήμης αὐτοῦ τῇ 5ῃ Μαΐου ἐκάστου ἔτους, ἡμέρα ἀθλήσεως αὐτοῦ, τῇ δέ 3ῃ Ἰανουαρίου ἐορτάζηται ἢ εὔρεσις τῶν ἱερῶν λειψάνων αὐτοῦ, προσεπιδηλοῦσα ὅτι τὸ τοιοῦτον ἀποτελεῖ αἴτημα τοῦ ἐν τῇ Ἱερᾷ Μητροπόλει Κηφισίας, Ἀμαρουσίου καὶ Ὁρωποῦ Χριστεπωνύμου Πληρώματος, εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ὁποίου τιμᾶται ἤδη ὡς Ἅγιος καὶ πρὸς ὃν ἀπευθύνεται ἡ δέησις αὐτοῦ, πρὸς μεσιτείαν καὶ πρεσβείαν παρὰ τῷ Παντοκράτορι καὶ Φιλευσπλάγχῳ Θεῷ.

Ἐπὶ δέ τούτοις καὶ αὖθις τὴν Ὑμετέραν Παναγιότητα κατασπαζόμενοι φιλήματι ἀγάπης ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ καὶ Σωτῆρι ἡμῶν διατελοῦμεν,

Ἀθήνησι 19ῃ Ἰανουαρίου 2011

† Ὁ Ἀθηνῶν Ἱερόνυμος, Πρόεδρος
(ἔπονται αἱ ὑπογραφαὶ τῶν μελῶν τῆς ΔΙΣ)

Πατριαρχική και Συνοδική Πραξις περί Αναγνωρίσεως τοῦ Ὁσίου Ἐφραίμ

(2.3.2011)

Πρωτ. 217

Τούς τεκμήρια ἑκτακτα τῆς εἰς Χριστόν πίστεως αὐτῶν παρεχομένους καί ὑπέρ ταύτης μαρτυρικῶς τελειομένους καί ἐν τῷ μετὰ σώματος βίῳ κατορθωμάτων ἐνεργείας παρὰ Θεοῦ ἀξιοθέντας εὐλαβεῖσθαι καί τιμᾶν, ἐτησίους τε τελεταῖς καί ἐγκωμίων ὕμνοις γεραίρειν, ὅσιον καί τῷ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματι λυσιτελέστατον καί τιμᾶν, ἐτησίους τε τελεταῖς καί ἐγκωμίων ὕμνοις γεραίρειν, ὅσιον καί τῷ τῆς Ἐκκλησίας πληρώματι λυσιτελέστατον πέφυκεν· τοῦτο μὲν, ὅτι ὁ τοῖς κατ' ἀρετὴν βεβιωκόσιν ἀπονεμόμενος ἔπαινος εἰς αὐτόν τόν Θεόν ἀναφέρεται, παρ' Οὗ πᾶσα ἀρετὴ εἰς ἀνθρώπους, ὡς θεολογῶν ὁ τῆς θεολογίας ἐπώνυμος ἀποφαίνεται Γρηγόριος, τοῦτο δ' ἐπειδὴ ὁ περὶ τὰ καλὰ ἔπαινος τούς μὲν ραθύμους καί ὀκνηρούς πρὸς τὴν τῆς ἀρετῆς κατόρθωσιν παραζηλοῖ καί προτρέπεται, τούς δέ φιλοπόνως πρὸς αὐτὴν φερομένους ἀκμαιότερους ἐργάζεται.

Ἐπειδὴ τοίνυν τοιούτους ἐξόχοις ἀρετῆς κατορθώμασι διακέκριται καί ὁ ἐκ Νέας Μάκρης Ἀττικῆς Μοναχὸς Ἐφραίμ ἐν Ὁσιότητι βιώσας καί ἐν ἔτει 1436 ἐν τῷ Ὁρει τῶν Ἀμώμων «Πεντελικῶ» Ἀττικῆς μαρτυρήσας, ἡ Μετροίτης ἡμῶν μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς Ἱερωτάτων Μητροπολιτῶν καί ὑπερτίμων, τῶν ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν καί συλλειτουργῶν, πρὸς τὴν θεάρεστον πολιτείαν καί τὰς πράξεις καί τὰ κατορθώματα αὐτοῦ ἀπιδόντες, καθ' ἃ ὑπέβαλε τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἀγιωτάτης Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὁ ἐπιτόπιος Ἱεράρχης Ἱερώτατος Μητροπολίτης Κηφισίας, Ἀμαρουσίου καί Ὠρωποῦ κ. Κύριλλος, τῶν πιστῶν αὐτοῦ πεποισθῶν ἀεὶ καί πιστευόντων περὶ τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ, καί λαβόντες ὑπ' ὄψιν τὴν κοινὴν πάντων ἐπιθυμίαν καί παρὰ κλησιν περὶ κατατάξεως αὐτοῦ ἐν τῇ τῶν Ἁγίων χορείᾳ, ἐγνωμεν, τῷ κοινῶν τῆς Ἐκκλησίας ἔθει κατακολουθοῦντες, τὴν προσήκουσαν

τῷ Ὁσιομάρτυρι τούτῳ ἀπονεῖμαι τιμὴν διὰ τῆς καταχωρίσεως αὐτοῦ εἰς τὰς ἀγιολογικὰς δέλτους αὐτῆς.

Διό καί θεσπίζομεν Συνοδικῶς καί διοριζόμεθα καί ἐν Ἁγίῳ διακελευόμεθα Πνεύματι, ὅπως ἀπὸ τοῦ νῦν καί εἰς τὸ ἕξῃς εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα ὁ εἰρημένος ἐν τῷ Ὁρει τῶν Ἀμώμων μαρτυρικῶς τελειωθείς Ἐφραίμ ὁ νέος συναριθμῆται τοῖς μάρτυσι καί Ἁγίοις τῆς Ἐκκλησίας, ἐτησίους ἱεροτελεστίας τιμώμενος καί ὕμνοις ἐγκωμίων γεραιρόμενος τῆ ε' Μαΐου, ἐν ἧ μακαρίως πρὸς τὸν Κύριον ἐξεδήμησε, τῇ δέ γ' Ἰανουαρίου, ἐπὶ τῇ εὐρέσει τῶν ἱερῶν αὐτοῦ λειψάνων.

Εἰς ἔνδειξιν δέ τούτου καί βεβαίωσιν ἐγένετο καί ἡ παροῦσα Πατριαρχικὴ ἡμῶν καί Συνοδικὴ Πραξις, καταστρωθεῖσα μὲν καί ὑπογραφείσα ἐν τῷδε τῷ Ἱερῷ Κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐν ἴσῳ δέ καί ἀπαρἀλλάκτῳ ἀποσταλεῖσα τῷ Μακαριωτάτῳ Ἀρχιεπισκόπῳ Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμῳ πρὸς διαβίβασιν τῷ Ἱερωτάτῳ Μητροπολίτῃ Κηφισίας, Ἀμαρουσίου καί Ὠρωποῦ κυρίῳ Κυρίλλῳ, πρὸς ἐπ' ἐκκλησίας ἀνάγνωσιν καί κατάθεσιν εἴτα ἐν τοῖς Ἀρχείοις τῆς κατ' αὐτόν Ἱερᾶς Μητροπόλεως.

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ βια', κατὰ μῆνα Μάρτιον (β')
Ἐπινεμήσεως Δ'

- † Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Βαρθολομαῖος ἀποφαίνεται
- † Ὁ Χαλκηδόνος Ἀθανάσιος
- † Ὁ Θεοδορουπόλεως Γερμανός
- † Ὁ Καρπάθου καί Κάσου Ἀμβρόσιος
- † Ὁ Περγάμου Ἰωάννης
- † Ὁ Ἰκονίου Θεόληπτος
- † Ὁ Ρεθύμνης καί Αὐλοποτάμου Εὐγένιος
- † Ὁ Θυατείρων καί Μεγάλης Βρετανίας Γρηγόριος
- † Ὁ Τρανουπόλεως Γερμανός
- † Ὁ Ἰμβρου καί Τενέδου Κύριλλος
- † Ὁ Πριγκηποννήσων Ἰάκωβος
- † Ὁ Ἁγίου Φραγκίσκου Γεράσιμος
- † Ὁ Κορέας Ἀμβρόσιος

Ἐνημέρωσις περὶ τῆς καταχωρίσεως
ἐν ταῖς Ἀγιολογικαῖς δέλτοις τῆς Ἀγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας
τοῦ Ἀγίου Ἐνδόξου Ὁσιομάρτυρος Ἐφραΐμ τοῦ νέου

Τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Ἡ ἹΕΡΑ ΣΥΝΟΔΟΣ
ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Πρωτ. 1164
Ἀριθμ. Διεκπ. 958
Ἀθήνησι, 22α Μαρτίου 2011

ΕΓΚΥΚΛΙΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Πρὸς
τὴν Ἱεράν Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀθηνῶν
καὶ τὰς Ἱεράς Μητροπόλεις τῆς Ἐκκλησίας
τῆς Ἑλλάδος.

Διὰ τοῦ παρόντος καὶ κατόπιν τοῦ ὑπ' ἀριθμ.
πρωτ. 217 καὶ ἀπὸ 11ης μηνός Μαρτίου ἐ.ἔ. Γράμ-
ματος τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος τοῦ
Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου,
εὐαρέστως γνωρίζομεν ὑμῖν ὅτι ὑπὸ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλη-

σίας, συνφδὰ τῇ κρατούσῃ πράξει καὶ τάξει τῆς
Ἀγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας ὁ Ἅγιος Ἐνδοξος Ὁσιο-
μάρτυς Ἐφραΐμ ὁ νέος, ὁ ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἀμώμων
μαρτυρικῶς τελειωθεὶς, τῆς μνήμης αὐτοῦ τελου-
μένης τῇ ε' Μαΐου ἐκάστου ἔτους, τῆς δέ εὐρέσε-
ως τῶν λειψάνων αὐτοῦ ἐορταζομένης τῇ γ' Ἰα-
νουαρίου ἐκάστου ἔτους, ἐκδοθείσης ἐπὶ τούτῳ
Πατριαρχικῆς καὶ Συνοδικῆς Πράξεως.

Τὴν Κανονικὴν ταύτην Ἀπόφασιν τῆς ἐν Κων-
σταντινουπόλει Ἐκκλησίας ἀνακοινούμενοι ὑμῖν,
προτρέπομεν ὑμᾶς ὅπως ἐτησίαις ἱεροτελεστείαις
καὶ ἀγιστεΐαις τιμᾶτε καὶ ὕμνοις ἐγκωμίων γεραί-
ρητε αὐτόν, ἔχοντες αἰεὶ τὴν αὐτοῦ μεσιτείαν πρὸς
τόν Θεόν.

Ἐντολῇ καὶ Ἐξουσιοδοτήσει
τῆς Ἱερᾶς Συνόδου

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος
Ἀρχιμ. Μᾶρκος Βασιλάκης

Εἰς τὰ ἀποκαλυπτήρια ἀνδριάντος τοῦ αἰοιδίου Ἀρχιεπισκόπου Κύπρου κυροῦ Μακαρίου Γ΄

Τοῦ Μακ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου

(ἀναγνωσθέν ὑπό τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Σάμου καί Ἱκαρίας κ. Εὐσεβίου,
Ἀντιπροέδρου τῆς Διαρκοῦς Ἱεραῦς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος,
εἰς τό Μέγαρον τῆς Ἱεραῦς Ἀρχιεπισκοπῆς Κύπρου, Λευκωσία, 29 Μαΐου 2011)

ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ !

Χρέος ἔναντι τῆς Ἱστορίας καί ἐκκλησιαστικῆς τάξεως συνάγουν ὅλους ἐμᾶς ἀπόψε σ' αὐτή τήν ἐπιλεκτον χορεία τῶν ἁγίων Ἀρχιερέων, τοῦ Κλήρου καί τοῦ ἑλληνωνύμου λαοῦ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Κύπρου καί τῆς Ἑλλάδος, γιά νά ἀποτίσουμε τήν ἀξιόχρεον τιμή καί τό ἐποφειλόμενο σέβας στήν ἐξέχουσα φυσιογνωμία, τήν ἐπιφανῆ μορφή καί τή μακαριστή μνήμη τοῦ αἰοιδίου Ἀρχιεπισκόπου καί Ἐθνάρχου τῆς ἱεραῦς καί πολυπάθου Νήσου, κυροῦ Μακαρίου τοῦ Γ΄. Προσερχόμαστε μέ συγκίνηση καί θαυμασμό πρὸς τόν ἀνύστακτο Ποιμενάρχη καί ἀκαταμάχητο πρόμαχο τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ, ἀγαθό φίλο καί στέρεο στηριγμό του στίς δοκιμασίες, τόν ὑψηλό ἐμπνευστή τοῦ πολιτικοῦ του ὄραματος καί δαψιλῆ πλουτιστή του ἀνάμεσα στά ἔθνη. Περί τούτου ἐνθυμούμαστε τούς λόγους τοῦ σοφοῦ Σειράχ, ὅτι «τό ὄνομα αὐτοῦ ζήσεται εἰς γενεάς ..., διηγῆσονται ἔθνη καί τόν ἔπαινον αὐτοῦ ἐξαγγελεῖ ἡ ἐκκλησία» (λθ' 9-10· προβλ. μδ' 14-15).

Ἡ σκέψη μας στρέφεται μέ εὐλάβεια πρὸς τίς προσηγηθεῖσες χαλεπώτατες, ἀλλά καί ἡρωικές ἐποχές τοῦ ἀγῶνος καί τῶν δοκιμασιῶν, καθὼς καί τῆς συγχρόνου ἀγωνίας γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς ἀκεραιότητος τῆς Μεγαλονήσου. Φέρνουμε στή μνήμη μας τόν ἀνηφορικό δόλιχο τῆς ὁδοῦ τῆς ἀνεξαρτησίας, τόν ὁποῖον οἱ πατέρες σας διήνυσαν ὡς σκαπανεῖς πού ὑπέσκαψαν τόν κολοσσό τῆς τυραννίας, τό ὄνομα τῆς Ἑλλάδος ἔχοντας πάντοτε διά στόματος. Οἱ ἀθάνατοι αὐτοί, μέ προεξάρχοντα τόν ἀείμνηστο Ἀρχιεπίσκοπο Μακάριο, τά λοιπά πάντα ἀψήφησαν γιά τήν ἱερότητα καί τό

δίκαιον τοῦ ἀγῶνος, καί μέ τήν ἐπιμονή καί τήν ἀρετή τους καθυπέταξαν καί αὐτήν τήν ἄσπλαγχνη διπλωματία κατὰ τό δυνατόν, καταλείποντας στά παιδιά τους πατρίδα ἐλεύθερη, λαμπρά διδάγματα καί μνήμη ἀθάνατη.

Ἐφτασαν ὅμως καί οἱ ἐποχές τῶν δεινότητων κοινωνικῶν διαχωρισμῶν, τῶν πονηρῶν καί θανατηφόρων σχεδίων τῆς ἐκτουρκιστικῆς κατοχῆς, τῆς θηριώδους ἐπιβουλῆς καί ἐν τέλει τῆς καταλύσεως τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας, ἀλλά καί τῆς συνακόλουθης λεηλασίας τῆς κυπριακῆς ψυχῆς καί τῆς ἀρμονικῆς κοινωνικῆς εὐτονίας καί συνυπάρξεως στήν Νῆσο. Ἡ ἄμεση σχέση πού συνεῖχε ποιμνιον καί ποιμένα, κατὰ τήν περίοδο πού τό ἱερό σχῆμα διευρύνθηκε γιά νά περιλάβει στούς κόλπους του καί τόν πολιτικό βίο, ἐν ὥρᾳ δεινῶν καί καταδρομῆς, μέ τήν Ἐκκλησία ἄγκυρα σωτηρίας τῆς κλυδωνιζόμενης Νήσου, ἀπό τήν Κιβωτό τῆς Χάριτος, τῆς καρτερίας καί τῆς ἐλπίδος ἀντλοῦσε τό νᾶμα τῆς παραμυθίας καί περιέρρινε τίς πληγές καί τίς πρόρριζα ἐκχερσωθεῖσες ἀπό τήν καταπάτηση περιοχῆς τοῦ ταλαιπωρούμενου Κυπριακοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τίς προσπάθειες ἀπομακρύνσεώς του ἀπό τήν φυσική ἱστορική τροχιά του.

Αὐτήν τήν πολυπράγμονα γενεά, πού κραταιώθηκε διά πολλῶν θλίψεων καί δοκιμασιῶν, σφράγισε μέ τήν προσηνή, χαρισματική μορφή του καί τήν εὐρύτατη προσφορά στήν ἀνά μέσον ὕδατος καί πυρός πορεία τῆς Μεγαλονήσου, ὁ Μακάριος, ὁ ὁποῖος αἰσθάνθηκε τήν ἀφιέρωσή του στή διακονία τοῦ Θεοῦ ἕως «τοῦ βαστάσαι τό ὄνομα Κυρίου ἐνώπιον ἐθνῶν καί βασιλέων» (Πράξ., θ΄

15), ἐπωμιζόμενος τὴν ἐθναρχικὴ εὐθύνη ὑπὸ τὸν παλμὸ τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, ἀνταποκρίθηκε στὴν δίψα τοῦ ἀγωνιζόμενου λαοῦ γιὰ εὐλογία, ἐλευθερία, ἀγάπη καὶ δικαίωση, καταδαπανώμενος στὸ καθήκον τῆς ἀγάπης αὐτῆς καὶ συνδυάζοντας μὲ ἀρμονία τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ τὰ ἐθνικά καθήκοντα, πέραν φανατισμοῦ ἢ ἰδιοτελείας, ἀλλὰ μὲ ἀκατάβλητη ἀποφασιστικότητα.

Ὁ αἰόδιμος Ἀρχιεπίσκοπος διύφανε τὴν πολιτεία του ὡς ὑπόδειγμα ἀγωνιστικότητας καὶ ἀφοσίωσης στὴν Ὁρθόδοξη Πίστη καὶ τὴν Πατρίδα, εὐτολμης καὶ ἀκαταπόνητης δράσης σέ σκληρὸν ἀγώνα καὶ ἀδιάκοπη σύγκρουση μὲ δόλια συμφέροντα, ὡς ἄμυνα σέ πολυμέτωπη πάλη. Διαποιμαίνοντας τὴν Πολιτεία καὶ Ἐκκλησία τῆς Κύπρου μὲ ζῆλο καὶ αὐταπάρνηση, κατέλιπε φήμη μεγίστου ἀνδρός, γιὰ τὸν ὁποῖο σεμνύονται ὁ Ἑλληνισμὸς καὶ ἡ Ὁρθοδοξία, καὶ τὴν ὁποία ὄχι μόνον ἡ οἰκεία Πατρίδα ὁμολογεῖ, ἀλλὰ καὶ στή σύμπασα Οἰκουμένη ἢ συλλογικὴ μνήμη καὶ ὁ ἔγγραφος λόγος φέρουν ἀναγνωρισμένη.

Ἐμεῖς οἱ περιλειπόμενοι, ταπεινῶς ἀποδίδοντας ἀδιάλειπτη τιμὴ πρὸς τὸν μεγάλο τοῦτο Ἀρχιεπίσκοπο καὶ Ἐθνάρχη, προσευχόμεσθε ὁ Ἀναστάς Κύριος ἡμῶν νά ἀξιώσει Αὐτὸν νά γευθῆ ἀπὸ «τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὃ ἐστὶν ἐν τῷ Παραδείσῳ», ὅπου «καθάπερ ἀνδριαντοποιὸς ἄριστος» (Ἱερός Χρυσόστομος, Κατὰ Ἀνομοίων, Ὁμιλία 10, PG 48, 789) «ὁ τῶν ὄλων δεσπότης Θεὸς τὸν ἔμψυχον ἐκ γῆς ἀνδριάντα ποιῶν» ἔπλασε ἄνθρωπον (Γρηγόριος Νύσσης, Περί τοῦ βίου Μωυσέως· πρβλ. καὶ Περί κατασκευῆς ἀνθρώπου), ὁ δέ φωτουργὸς Ἥλιος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς Ἀναστάσεως νά διαυγάσει ἀπ ἄκρου σ' ἄκρο στὴν ἱερά Μεγαλόνησο, χαρίζοντας φῶς λυτρώσεως καὶ ζωῆς ἀπερίσταλτης, μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ὁποίας ἀγωνιζόμεσθε «ἐν παντί συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ διάκονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις, ἐν πληγαῖς, ... ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ... ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει Θεοῦ» (Β' Κορ. ς' 4-7).

† Ὁ Ἀθηνῶν ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ

Γιά τήν ἡμέρα τοῦ Περιβάλλοντος

Τοῦ Μακ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ. Γερωνίου

5.6.2011

Ἡ ἐτήσια Παγκόσμιος Ἡμέρα Περιβάλλοντος ἀποσκοπεῖ ἀσφαλῶς στήν συνειδητοποίηση τῆς εὐθύνης τοῦ ἀνθρώπου ἔναντί της ἐν προσοχῇ καί σοφίᾳ διαχειρίσεως τοῦ φυσικοῦ Περιβάλλοντος, τό ὅποιον τοῦ ἀνέθεσε ὁ Δημιουργός «ἐργάζεσθαι καί φυλάσσειν». Ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ Πλανήτου μας καλοῦνται νά συμβάλουν στήν κοινή καί ἀπαραίτητη αὐτή προσπάθεια. Πολύ ὅμως, περισσότεροι, ὅσοι πιστεύουν στόν Δημιουργό τοῦ Παντός, τόν Θεό, ὁ Ὅποιος ἐγκατέστησε τούς ἀνθρώπους ἐπί τῆς γῆς ὡς «ἐνοίκους» καί «οἰκονόμους» καί ὄχι ὡς καταστροφεῖς καί ἀφανιστές τῶν ἔργων Του.

Ἐξ ἄλλου, ἡ Ἐκκλησία αισθάνεται τήν ἀνάγκη νά κρίνει τήν ἀλόγιστη χρήση καί σπατάλη τῶν ὑλικῶν καί φυσικῶν ἀγαθῶν, πού χαρακτηρίζει τούς σύγχρονους ἀνθρώπους. Ἦδη, ἡ οἰκονομική κρίση πού δοκιμάζει ἡ ἀνθρωπότητα ὀλόκληρη εἶναι ἕνα τίμημα, τό ὅποιο καταβάλλει ὡς συνέπεια τῆς ἀφρονος καί ἀσύνητης διαχείρισης τοῦ φυσικοῦ πλούτου καί τῶν πηγῶν ἐνέργειας τοῦ Πλανήτου μας.

Τό μήνυμα, ἐπομένως, τῆς Ἐκκλησίας γιά Μετάνοια, στήν ἐποχή μας, ἀποκτᾶ καί οἰκολογική σημασία. Οἱ σύγχρονοι ἄνθρωποι καλοῦνται νά ἀλλάξουν τρόπο διαχειρίσεως καί χρήσης τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν του Πλανήτου. Ἡ «οἰκολογική» αὐτή Μετάνοια εἶναι ἀσφαλῶς συνέπεια τῆς ὀλικῆς μεταστροφῆς τῶν ἀνθρώπων στόν τρόπο τῆς ζωῆς τους, πού κηρύττει ἡ Ἐκκλησία.

Πέρα τούτων, ἡ Παγκόσμιος Ἡμέρα Περιβάλλοντος δέν ἔχει μόνον οἰκολογικό χαρακτήρα καί περιεχόμενο. Εἶναι καί μία διακεκριμένη Ἡμέρα εὐγνωμοσύνης πρὸς τόν Θεό καί Δημιουργό τοῦ Παντός κόσμου, γιά τά φυσικά καί ὑλικά ἀγαθά, τά ὅποια χαρίζει στήν ἐποχή μας. Οὐδέποτε ἄλλη ἐποχή εἶχε τόσο μεγάλες καί πλούσιες δωρεές ὅσες ἀπολαμβάνουν σήμερα οἱ ἄνθρωποι. Ἡ Ἡμέρα τοῦ Περιβάλλοντος, ἅς εἶναι, λοιπόν, καί ἡμέρα Παγκόσμιας εὐγνωμοσύνης τῶν ἀνθρώπων πρὸς τόν Θεό γιά τό ὅτι διατηρεῖ τή ζωή στόν Πλανήτη μας, παρά τίς ἀντίθετες ἐνέργειες πολλῶν.

† Ὁ Ἀθηνῶν ΙΕΡΩΝΥΜΟΣ

Κολλυβάδες και Θεία Λατρεία

Του Ἀρχιμ. Νικοδήμου Σκρέττα

(Εἰσήγηση στό IB΄ Πανελλήνιο Λειτουργικό Συμπόσιο
Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων, Βόλος 27-29.9.2010)

Α΄. Εἰσαγωγικά

Ἡ περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας¹, ἐποχή ἐντόνων ζυμώσεων καί ἀνατροπῶν, ὡς πρός τίς πολιτικές καταστάσεις καί τά φυλετικά ζητήματα παγκοσμίως, ὑπῆρξε γιά τό Ἑλληνικό Γένος καί τήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία «τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς» ἡ μεγάλη καί πιό ἐπικίνδυνη δοκιμασία, ὡς πρός τή συνέχεια καί τήν ταυτότητα τοῦ πρώτου καί ὡς πρός τίς ἐνίοτε καταλυτικές καί νεκρωτικές τυποποιήσεις στόν χώρο τῆς δευτέρας, ιδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ στά θέματα τῆς λατρείας γενικά καί τῆς λειτουργικῆς βιώσεως τοῦ πληρώματός της εἰδικότερα².

Ὁ κοινωνικός, πνευματικός καί ἠθικός βίος τῶν Ἑλλήνων, κατά τήν περίοδο αὐτή, σχοινοβατεῖ ἀνάμεσα στό παλαιό καί τό νέο, ἀνάμεσα στή διαφύλαξη τῆς παράδοσης καί τήν ἀνατρεπτική νεωτερικότητα³, ἐνῶ οἱ αἰῶνες τῆς δουλείας ἐμετρῶντο μέσα στό πλαίσιο μιᾶς ἀγωνιώδους πορείας διατηρήσεως τῶν πνευματικῶν ζωπύρων τοῦ Γένους⁴.

Παράλληλα μέ μιᾶ ἐντεχνα ἐξιδανικευόμενη κίνηση ἐπιστροφῆς, μέσῳ τῆς θεωρίας τῆς «μετακένωσης»⁵, τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ στήν κοιτίδα του⁶, μετά ἀπό τή δυτική του μετανάστευση, ἐπιχειρήθηκε δυστυχῶς ἡ ἀκριτῆ εἰσροή καί ἀποδοχή τῶν δυτικῶν προτύπων, ἰδεῶν καί θεωριῶν τοῦ λεγομένου «δυτικοῦ διαφωτισμοῦ» στή χειμαζόμενη ὀρθόδοξη Ἑλλάδα ὡς θρυλλούμενος «Νεοελληνικός Διαφωτισμός»⁷. Ἡ κίνηση αὐτή, ἀλλοτριωμένη ἀπό ὑφέρπουσα ἀρχαιολατρία, ἀναζητεῖ δυτικούς φωτιστές, πού θεωρήθηκαν ἀπό τόν Ἀδαμάντιο Κοραῖ ὡς κληρονόμοι τῆς βαρύτιμης προίκας τῶν προγόνων μας⁸. Τή θεανθρωποκεντρική ἡσυχαστική παράδοση τῆς Ἑλληνορθόδοξης Ρωμηοσύνης πρόβαλαν, ἐναντι τῆς κοσμικῆς ἀνθρωποκεντρικῆς θέασης τοῦ κόσμου, στήν καιριότερη χρονική στιγμή τῶν ζυμώσεων,

τόν 17^ο αἰῶνα, οἱ φιλοκαλικοί, νηπτικοί καί νεοησυχαστές Κολλυβάδες πατέρες⁹. Στή θέση ὅτι ὁ ὀρθός λόγος καί ἡ νοησιαρχία εἶναι ὁ μοναδικός ὁδηγός τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά καί στόν ἀφηρημένο στοχαστικό-φιλοσοφικό σχολαστικισμό, ἀντέταξαν τά ἐμπειρικά-ἀσκητικά γνωσιολογικά κριτήρια τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως, στό πλαίσιο κυρίως τῆς κολλυβαδικῆς ἔριδας, ὅπως εἶχε γίνει καί παλαιότερα στίς ἀντιθέσεις περί τῆς τιμῆς τῶν εἰκόνων καί τοῦ ἡσυχασμοῦ-ἀντιησυχασμοῦ¹⁰.

Ἡ σύγκρουση τοῦ παραδοσιακοῦ μέ τό εἰσαγόμενο ἀλλότριο νεωτερικό ἦταν ἀναπόφευκτη. Ἡ μία μερίδα, μπολιασμένη μέ στοιχεῖα ἀναιρετικά της ταυτότητας τοῦ Γένους, κινήθηκε ἀπό τήν ἀπλή θρησκευτική ἀδιαφορία μέχρι τίς ἀπροκάλυπτες ἀθεϊστικές τάσεις¹¹. Ὅσοι παρέμειναν συνδεδεμένοι μέ τήν πατερική καί ριζωμένοι στή ρωμαίικη παράδοση ἀποτίμησαν ψυχραιμότερα καί νηφαλιότερα τίς νέες εὐρωπαϊκές προοδευτικές ζυμώσεις¹² καί μέ κόπους πολλούς συγγραφικούς καί ἐκδοτικούς, ὅπως χαρακτηριστικά ἔπραξαν οἱ φιλοκαλικοί Κολλυβάδες, δημιουργήσαν ἕναν ὀρθόδοξο, ἀναμορφωτικό καί ἀναγεννητικό ἑλληνότροπο διαφωτισμό¹³. Ἔτσι, ὡς ἀπάντηση συγκροτημένη στήν πρόκληση τοῦ Διαφωτισμοῦ, κατά τό β΄ μισό του 17^ο αἰῶνα, ἐκδηλώθηκε τό μεταμορφωτικό, ἡσυχαστικό καί φιλοκαλικό κίνημα τῶν Κολλυβάδων πατέρων, οἱ ὁποῖοι ἐνεργῶς διακόνησαν, μέ ἔργο καί λόγο, μέ γραφίδα καί βίο, μέ συγγραφές καί ἐκδόσεις, μέ μεταφραστικό πλουτισμό καί πρωτότυπη θεολογικολειτουργική καί κανονική παραγωγή, μέ συναξαριστικές συλλογές καί νεομαρτυρικές προαλείψεις, μέ ἄσκηση καί μαρτύριο συνειδήσεως, μέ ἔνσταση ὑπέρ τῆς παραδόσεως (καί ὡς πρός τήν ἀνόθευτη πίστη, καί ὡς πρός τό ἀπαράχαρακτο ἦθος, καί ὡς πρός τίς καταλυτικές της θείας λατρείας τυποποιήσεις καί

ἀνατροπές), τόν ἀληθῆ ἀγιοπατερικό καί ρωμαϊκό διαφωτισμό τοῦ Γένους.

Οἱ πρωτοστάτες τοῦ φιλοκαλικοῦ κινήματος, οἱ ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας Μακάριος Νοταρᾶς, Νικόδημος Ἀγιορείτης, Ἀθανάσιος Πάριος, Νήφων ὁ Κοινοβιάρχης, ἀλλά καί οἱ Νεόφυτος Κουσοκαλυβίτης, Χριστόφορος Προδρομίτης, Ἰάκωβος Πελοποννήσιος, Παῖσιος Καλλιγράφος, Παρθένιος Ζωγράφος, Ἀγάπιος Κύπριος κ.ἄ., ἐκ τῆς εὐρύτερας χορείας τῶν Κολλυβάδων, ἀντέταξαν στά δυτικά «φῶτα» τοῦ Διαφωτισμοῦ τό φῶς τῆς βιούμενης στή ζωντανή λατρεία ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς παραδόσεως, στόν δρόμο τῆς ἀλαξονικῆς καί νοησιαρχικῆς πολυγνωσίας τόν ἀγιοπατερικό δρόμο τῆς καθαιρούμενης, φωτιζόμενης καί θεούμενης χαρισματικά ὑπαρξῆς, στά πρόσωπα τῶν σοφῶν κατὰ κόσμον καί σπουδαγμένων ἀνθρώπων τούς θεουμένους ἁγίους καί τούς ἥρωικούς νεομάρτυρες, τῶν ὁποίων διά ποικίλων μέσων κατεστάθησαν πνευματικοί πρός τό μαρτύριο ἀλεῖπτες.

Ἡ ἔνσταση λοιπόν τῶν φιλοκαλικῶν ἦταν ὑπέρ τῆς παραδόσεως μέ ἐπίγνωση καί βίωμα. Τό κίνημά τους, ἀναμορφωτικό καί ἀναγεννητικό, ἀγωνίσθηκε γιά τήν ἐπιστροφή τῶν ὀρθοδόξων πιστῶν στή σεβάσμιμα ἀρχαία παράδοση καί τούς ἀκατάλυτους λειτουργικούς θεσμούς τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως αὐτά βιώθηκαν καί ἐκφράστηκαν ἀπό τήν πατερική θεολογία καί διδασχῆ, τῆς ὁποίας ἦταν βαθεῖς γνώστες καί μελετητές καί πάντως ὄχι εὐκαιριακοί ἐπιφανειακά ἐνασχολούμενοι ἐρασιτέχνες.

Ὡς οἱ πῖο λόγοι καί μορφωμένοι διδάσκαλοι καί πατέρες τοῦ Ἁγίου Ὁρους κατὰ τήν περίοδο αὐτή¹⁴, ἐκφραστῆς τῆς ἀνόθευτης λειτουργικῆς θεολογίας τῆς Ἐκκλησίας, δέν καινοτομοῦν ἀντορθόδοξως, ἀλλά προβάλλουν θεοσοφά τόν ἐμπειρικό δρόμο τῆς βιούμενης Ὁρθοδοξίας ἀπό τίς πῖο καθαρές πηγές της, τούς βίους τῶν θεουμένων, τά συγγράμματα τῶν ἐξεχόντων θεολόγων πατέρων, τίς ἐρμηνεῖες τῶν μυσταγωγῶν τῆς λατρείας, τίς προαιώνιες προβλέψεις τῶν Τυπικῶν καί τῶν λειτουργικῶν βιβλίων, τόν ταπεινό σεβασμό πρός τό μυστήριό τῆς εὐσεβείας καί τήν ἄκρα τιμή πρός τήν κανονική παράδοση. Μία πορεία ὄχι καινοφανῆς, πείσμων, ἐριστική, στασιαστική, ἀντιδραστική καί ιδιογνωμική, ἀλλά ἕνας δρόμος ἀγιοπα-

τερικός, ἡσυχαστικός, φιλοκαλικός, μυσταγωγικός, ἱεροκανονικός καί λειτουργικός, ὁ ὁποῖος καταλήγει μέ ἀδιάρρηκτη συνέχεια σ' αὐτούς καί ἐκφράζεται ἀπλανῶς καί πολυτρόπως ἀπό αὐτούς.

Ἀνάμεσα στά ἄκρα τῆς πλάνης ἐνός «οὐ κατ' ἐπίγνωσιν» ἄκρατου καί τυποποιητικοῦ συντηρητισμοῦ καί ἐνός ἄκριτου καί καταλυτικοῦ στήν ἐλευθεριότητά του μοντερνισμοῦ¹⁵, πού κατὰ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο νοθεύουν καί παραχαράσσουν τήν ὀρθόδοξη θεολογία, τό ὀρθόδοξο ἦθος, τήν ὀρθόδοξη ζωή καί τήν ὀρθόδοξη λειτουργική βίωση, οἱ Κολλυβάδες ἰσορροποῦν θεοφώτιστα καί παρακινοῦν ἐκκλησιαστικούς ταγούς, μοναχούς καί χριστιανούς, στήν ἀνανέωση τοῦ πνευματικοῦ βίου ἀπό τίς ρίζες καί τά ζώπυρα τῆς ἀπλανοῦς λειτουργικῆς παραδόσεως τῆς Ὁρθοδοξίας, μέ θετικότες μέχρι καί σήμερα, καί ἴσως ἀκόμη περισσότερο στίς ἡμέρες μας, ἐπιρροές στήν Ἐκκλησία καί τήν κοινωνία¹⁶, ἀφοῦ δέν παγιδεύτηκαν σέ κάποια ἐγωιστική ἀντίληψη ἀποκλειστικῆς ἐνασχόλησης μέ τόν μοναχικό ἀγιορειτικό μικρόκοσμο, ἀλλά διά τῶν συγγραφῶν καί τῆς πνευματικῆς ἀγωνίας πρός βοήθεια τῶν ἀδελφῶν ἐκτάθηκαν στόν μεγαλοκόσμο τῆς ἐποχῆς τούς εὐεργετικά καί ἀναγεννητικά.

Οἱ Κολλυβάδες ὑπῆρξαν λαμπροί διδάσκαλοι καί σχολάρχες, στό Ἅγιον Ὅρος, στή Χίο, στή Θεσσαλονίκη, παιδαγωγοί τοῦ Γένους καί ἀλεῖπτες μαρτύρων νέων τῆς Ἐκκλησίας, μοναστικοί ἡγέτες καί φωτιστές τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου, τόν ὁποῖο κατεπλούτισαν μέ τήν ἁγιασμένη παρουσία τους ἐξαιτίας τοῦ διωγμοῦ καί τῆς διασπορᾶς τους, δόκιμοι συγγραφεῖς, μεταφραστῆς καί ἐκλαϊκευτές ὀγκωδῶν πνευματικῶν ἔργων, γιά τήν ὠφέλεια τῶν χριστιανῶν, κριτικοί ἐπιμελητές τῶν ἀγιολογικῶν καί τῶν κανονικῶν κειμένων, μέ ἐνδιαφέρον ὄχι μόνο γιά τούς ἀπλούς, ἀλλά καί γιά τούς φιλόλογους ἀναγνώστες, ρεαλιστές στά γλωσσικά ζητήματα, ἔχοντες ἐπίγνωση τῆς ἀνάγκης τῶν ἐρμηνειῶν καί τῶν ἀπλουστεύσεων, ἀλλά καί ὑπομνηματιστές λειτουργικῶν κειμένων πρός πληρέστερη κατανόηση καί θεολογική ἀνάδειξή τους. Δέν ἐδίστασαν πρό οὐδενός κόπου καί οὐδεμιᾶς θυσίας πρός τόν σκοπό τῆς ἀνθήσεως τῶν γραμμάτων καί τοῦ φωτισμοῦ τοῦ δούλου Γένους καί τῆς γενικότερης, ἐκτός ἀπό τήν πνευματική, παιδείας του.

Γυρίζοντας νοερά στον 18 αιώνα και παρακολουθώντας την μαρτυρία και τό μαρτύριό τους, θά τους ανταμώσουμε διωγμένους σέ ὄλο τόν ἑλλαδικό, ιδιαίτερα ὁμως στόν νησιωτικό χῶρο. Ἡ Ὑδρα, ἡ Πάρος, ἡ Ἰκαρία καί ἡ Χίος θά πλουτισθοῦν ἀπό τήν ἁγιασμένη παρουσία τους καί τήν ἀσκητική βιοτή τους, ἀπό τόν πνευματικό στηριγμό καί τήν πρακτική φιλανθρωπία τους. Ὑπέρ πάσας τάς νήσους, ὁμως, ἡ Σκίαθος θά γίνει λιμὴν γαληνός τῶν διωκομένων πατέρων καί ἡ ἐν αὐτῇ ἰδρυθεῖσα κατά τό 1794 μονή Εὐαγγελισμοῦ «ὀλκάς» πνευματική «τῶν θελόντων σωθῆναι», ἀλλά καί περίπυστο κέντρο μοναχικῆς ἀσκήσεως καί πνευματικῆς ἀναγεννήσεως. Ὁ ἴδιος τόπος κατέστη ἀναβρυτικός ταμειυτήρας καί μυστικός θησαυροφύλακας τῆς ὀρθοδόξου ἡσυχαστικῆς, φιλοκαλικῆς καί λειτουργικῆς παραδόσεως. Ὁ ὄσιος Νήφων ὁ Χίος, ὁ αὐτοεξόριστος ἁγιορείτης Κολλυβάς, ὁ «φυλάξας διά τούς λόγους τῶν χειλέων» τοῦ Κυρίου «ὀδοῦς σκληράς» (βλ. *Ψαλμ.* ις' 4), κατέστη ὁ μείζων ἡγιασμένος κοινοβιάρχης τῆς διασπαρείσης χορείας τῶν φιλοκαλικῶν πατέρων, ἀλλά καί ἐκεῖνος πού συνέδεσε γιά πάντα τό Ἅγιον Ὄρος μέ τήν περικαλλή καί δασοστεφῆ Σκίαθο καί, ὡς ἐκ τούτου, μέ τήν εὐρύτερη περιοχή τῆς ἁγιοτόκου Μαγνησίας.

Ἀγωνία πνευματική τῶν Κολλυβάδων δέν ἦταν οἱ νεωτεριστικές μεταρρυθμίσεις, ἀλλά οἱ ἐκ τῆς παραδόσεως ἀρνούμενες μέ εὐλάβεια, γνώση καί ἐπιστημοσύνη ἀλλαγές, πού θά συντελοῦσαν στήν ἀνατροπή τῶν τυποποιήσεων, στήν οὐσίωση τοῦ λειτουργικοῦ βιώματος, στήν ἐπιστροφή στό γνήσιο πρωτοχριστιανικό καί πατερικό πνεῦμα, στήν ἐνεπίγνωστη μετοχή στό θεοποιό μυστήριο τῆς θείας εὐχαριστίας, κατά τήν πράξη τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας καί τά προστάγματα τῶν ἁγίων πατέρων καί μυσταγωγῶν. Ἔτσι ἡ ἐπιμονή καί ἔνστασή τους, γιά τό ζήτημα τῆς τελέσεως τῶν μνημοσύνων στό καταπαύσιμο Σάββατο καί ὄχι στήν ἀναστάσιμη Κυριακή, καθώς καί τό αἴτημά τους γιά τή συνεχῆ μετάληψη, δέν προερχόταν ἀπό ιδιόρρυθμη ἰσχυρογνωμοσύνη, ἀλλά ἀπό τήν ἔμπροσθεν ἐνσυνείδητη ἀγωνία γιά τή διαφύλαξη ἀκαινοτομίου τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως.

Ἀναγέννηση ἐκ τῶν ζωπύρων τῆς παραδόσεως, ἐνσυνείδητη μετοχή στή λογική λατρεία τοῦ Θεοῦ, σύνθεση δόγματος καί λειτουργικοῦ ἤθους,

εὐσχήμων ὑπακοή στούς κανόνες καί τά Τυπικά τῶν ἁγίων πατέρων καί τῆς μοναχικῆς παραδόσεως, εὐχαριστιακή ζωὴ καί ἀναστάσιμη βίωση κατὰ τή δεσποτική ἡμέρα τῆς Κυριακῆς, ἐνεπίγνωστος ἁγιασμός διά τῶν μυστηρίων, ὑπαρξιακός ἐκκλησιασμός τῶν πιστῶν, εὐλαβική προσοψαυση τοῦ μυστηρίου τῆς εὐσεβείας ἦταν τά καίρια αἰτήματα τοῦ φιλοκαλικοῦ κινήματος. Οἱ ἀλλοτριωτικές ἰδιαιτερότητες στόν χῶρο τῆς θείας λατρείας δέν ἔγιναν ἀποδεκτές ἀπό τούς πατέρες ὡς φιλανθρωπα οἰκονομούμενες διευθετήσεις, ἀλλά ἀπορρίφθηκαν ὡς ἀνατρεπτικές καινοτομίες τῆς ἐπί οὐσιωδῶν ὑποθέσεων ἀκριβείας τῆς ὀρθοδόξου λειτουργικῆς παραδόσεως¹⁷.

Πράγματι ἡ ἐποχή τῆς Τουρκοκρατίας ἦταν μακρά περίοδος «πτωχείας καί λειτουργικῆς συντηρήσεως»¹⁸. Ὁ ιη' αἰώνας ιδιαίτερα ἦταν δείγμα λειτουργικῆς παρακμῆς, ἐπιφάνειας, ὑποβαθμισμένης ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς¹⁹, καταλυτικῆς τυπολατρίας καί ἀνατρεπτικῶν ἐκτροπῶν. Ἐπί τέσσερις ἑκατονταετίες ἡ δουλεία ἐπιτελοῦσε ἔργο διαβρωτικό, ὅσον ἀφορᾶ στήν κατάσταση, τήν πορεία καί τήν πρόοδο τοῦ λαοῦ, ἀλλά καί ἔργο ἀλλοτριωτικό, ὅσον ἀφορᾶ γενικότερα στή θεία λατρεία καί πῶς συγκεκριμένα στό ἁγιοπαράδοτο εὐχαριστιακό ἤθος τῆς ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας. Εἶναι ἀγαθή ἡ συγκυρία τῆς παρουσίας τῶν φιλοκαλικῶν πατέρων κατ' αὐτή τήν περίοδο στό Ἅγιον Ὄρος. Σέ μία σταδιακή ὑπερίσχυση τονισμοῦ τῆς ἀσκήσεως, σέ βάρος τῆς συχνῆς θείας μεταλήψεως, ἡ ὁποία ὡς συνήθεια κυριαρχοῦσε στή μοναχική τουλάχιστον εὐσέβεια μέχρι τήν ἐκπνοή τῆς αὐτοκρατορίας, οἱ Κολλυβάδες προμάχησαν ὑπέρ τῆς εὐχαριστιακῆς αὐτῆς παραδόσεως καί ἀμφισβήτησαν τό φαινόμενο τῆς ἀποχῆς ἀπό τά μυστήρια ἢ τῆς ἀραιῆς μετοχῆς σέ αὐτά, ἡ ὁποία στή σκέψη τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς ἔλαβε μάλιστα καί τό ἔνδυμα τοῦ παραδοσιακοῦ. Τόνισαν τή σπουδαιότητα τῆς συχνῆς προσελεύσεως στό μυστήριο γιά τήν τελείωση τῶν πιστῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας καί ἔθεσαν τίς βάσεις τῆς ἀναγεννήσεως τῆς ὀρθοδόξου πνευματικῆς ζωῆς²⁰. Μάλιστα κατηγορήθηκαν γιά προσκόλλησι σέ ἀνούσια καί μικρά. Ἄδικα βέβαια, γιατί ὁ κύριος σκοπός τους ἦταν ἡ ἀνάδειξη τῆς ὠραιότητος τῆς λειτουργικῆς ἀκριβείας στή διαχρονία τῆς καί ἡ ἔντονη βιωματική μετοχή τῶν χριστιανῶν στή λατρεία. Ἡ ἀντι-

κανονική και ανατρεπτική πράξη των συγχρόνων τους, πού ως προς την άραιή μετάληψη μὲν εἶχε ρίζες τουλάχιστον τριῶν αἰώνων²¹, ὡς πρὸς τὴν ἀντιπαραδοσιακὴ δὲ μεταφορὰ τῶν μνημοσύνων ἀπὸ τὸ πενθικὸ Σάββατο στὴν ἀναστάσιμη Κυριακὴ λίγες δεκαετίες, τοὺς παρῴθησε στὴ γνωστὴ ἀναγεννητικὴ λειτουργικὴ τους παρέμβαση, ἡ ὁποία, ἐπειδὴ ἀμφισβητοῦσε τίς τυποποιήσεις καὶ τίς ἀνατροπές, θεωρήθηκε ἀπὸ τὴν περιορῶσα τῆς ἐποχῆς ἀντίληψη ὡς «προδοσία» τῆς παραδόσεως. Τελικὰ ἀπειλήθηκαν καὶ μὲ ἐκκλησιαστικὴ καταδίκη, γιατί εἶχαν τὴν τόλμη νὰ ἀντισταθοῦν στὴν ἀνοῦσια καὶ ἀπνευματίστη προσκόλληση τῶν ἀντιπάλων τους στοὺς ἀντιπαραδοσιακοὺς τύπους²².

Οἱ Κολλυβάδες, ἀναδιφώντας τὴν πατερικὴ καὶ ἀσκητικὴ παράδοση τῆς Ὁρθοδοξίας, ἐχάρισαν στὴν ἐποχὴ τους καὶ τὸ Γένος φιλοκαλικὴ διέξοδο. Ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὸν Χριστιανισμὸ τῆς ἐπιφάνειας, πρὸς τὴν κωδικοποιημένη προσέλευση στὴν κοινωνία τρεῖς ἢ τέσσερις φορές τὸν χρόνο, ἢ μόνον τὸ Πάσχα, καὶ πρὸς τὴν κατάλυση τοῦ ἀναστασίμου καὶ δεσποτικοῦ χαρακτήρα τῆς Κυριακῆς, μὲ τὴν ἀποδοχὴ νεκρικῶν κατ' αὐτὴν μνημῶν, ἐπέστρεψαν στὸ βάθος καὶ τὸν πυρῆνα τῆς ἱερῆς παραδόσεως τῶν ἁγίων πατέρων καὶ δημιουργῆσαν τίς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἀνάσταση τῆς λειτουργικῆς ζωῆς²³. Πρότειναν στοὺς πιστοὺς, ἀντὶ τῶν ποικίλων διαφωτισμῶν, ἓνα γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα πρότυπο, τὸν ὁμολογητὴ καὶ μαρτυρικὸ ἄνθρωπο τῆς θυσιαστικῆς πρὸς τὸν Θεὸ ἀγάπης. Ἀλλὰ καὶ τὸν τύπο «τοῦ λειτουργημένου - τοῦ εὐχαριστιακοῦ χριστιανοῦ»²⁴. Γιὰ ὅλη αὐτὴ τὴν προσφορά βέβαια ἢ σύγχρονή τους εἰρωνικὴ ἀφιλαδελφία τοὺς ὀνόμασε «Κολλυβάδες», χαρακτηρισμὸς ὁ ὁποῖος στὴν ἀρχὴ ἦταν κατηγορία καὶ λοιδορία, στὴ συνέχεια ὁμῶς στὴ συνειδηση τῶν Ὁρθοδόξων ἐσήμαινε καὶ σημαίνει τὸν ἅγιο ἀγωνιστὴ καὶ πρόμαχο τῆς ἀληθοῦς καὶ ἀκαινοτομήτου ὀρθοδόξου παραδόσεως, τὸν «στοιχοῦντα τῷ κανόνι τῆς παραδεδομένης ἡμῖν παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν διδασκαλίας καὶ νομοθεσίας»²⁵ καὶ στερεῶς «ἐχόμενον τῆς Ὁρθοδοξίας»²⁶.

Β' Ἡ Λειτουργικὴ Διδασκαλία τῶν Φιλοκαλικῶν Πατέρων

Οἱ φιλοκαλικοὶ πρόβαλαν μὲ ὀξύνοια πνευματικὴ καὶ μὲ βίωμα γνήσιο τὸν ζωντανὸ πλοῦτο τῆς

ὀρθοδόξου λατρείας ἔναντι τῆς νοσησαρχίας τῶν διαφωτιστῶν. Συνέπλεξαν τὴν ἀσκητικὴ μὲ τὴν εὐχαριστιακὴ θεολογία, ὑπερβαίνοντας τὸν κίνδυνον ὁ ἀδιάκριτος καὶ μονομερῆς ὑπερτονισμὸς τῆς ἀσκήσεως νὰ δρᾷ ἀρνητικὰ πρὸς τὴ ζωντανὴ λατρεία καὶ τὴν εὐχαριστιακὴ μετοχή. Τὸ κίνημά τους, ὡς κίνημα σύνθεσης θεολογίας, μυσταγωγίας καὶ λατρείας, κίνημα κατ' ἐξοχὴν ἀναμορφωτικό, ἀναγεννητικό, ἡσυχαστικό, φιλοκαλικὸ καὶ λειτουργικὸ, ὑπῆρξε γιὰ τοὺς δεινοὺς ἐκείνους καιροὺς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ σήμερον, μία ἐκ τῶν μεγίστων εὐεργεσιῶν τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸ Γένος, τὸν μοναχισμό καὶ τὴν Ἐκκλησία. Οἱ ἴδιοι ὡς θεοφώτιστα πρόσωπα, πορευόμενα στὸν μαρτυρικὸ δρόμο τῆς ἀγιωσύνης καὶ ἐμφορούμενα ἀπὸ τὸ ἀνακαθαζόμενο καὶ γνήσιο ὀρθόδοξο ἦθος τῆς ἀνοθεύτου παραδόσεως, ἔγιναν διδάσκαλοι καὶ ἀνακαινιστὲς τῆς λατρείας, ἀλλὰ καὶ μυσταγωγοὶ τοῦ λειτουργικοῦ βιώματος τοῦ λαοῦ.

Ἡ λειτουργικὴ τους παραγωγή εἶναι ποικίλη καὶ πλούσια. Μελετοῦν, ἐρευνοῦν, ἐρμηνεύουν, ὑπομνηματίζουν τὴ λατρεία, εὐχαριστιολογοῦν καὶ ἀναστασιμολογοῦν παρεμβαίνοντας στὰ δύσκολα καὶ ἀκανθώδη ζητήματα πού ἀνακύπτουν στοὺς χρόνους τῆς ζωῆς τους, ὅπως ἡ συχνότητα συμμετοχῆς στὸ μυστήριον τῆς εὐχαριστίας καὶ οἱ ἀναστάσιμες προνομίες τῆς Κυριακῆς ὡς ἡμέρας τοῦ Κυρίου. Τὰ νέα στοιχεῖα πού συστηματικὰ παρουσιάζονται πλέον ἀπὸ τοὺς εἰδικούς ἐρευνητὲς ἀναδεικνύουν τὴ λειτουργικὴ τους θεολογία καὶ καταρρίπτουν παγιωμένους μύθους καὶ ἀντιπαραδοσιακὲς πλάνες. Ἡ ἐνστασιὴ τους εἶναι ὑπὲρ τῆς ἀνοθεύτου παραδόσεως. Γι' αὐτὸ καὶ ἀπαντοῦν ἐπιστημόνως στὸ ἐρώτημα τί εἶναι ἡ λατρεία, πῶς πρέπει νὰ τελεῖται μὲ τάξη καὶ εὐσχημοσύνη, πῶς μετέχει ὁ ἄνθρωπος βιωματικά καὶ ἐνεργὰ στὴν ἀναγεννητικὴ καὶ ἀνακαινιστικὴ τῆς δύναμη. Ἡ ἐπίδραση τῶν Κολλυβάδων στὴ σύγχρονη ἀκαδημαϊκὴ θεολογία καὶ σκέψη εἶναι καιρῖα καὶ εὐεργετικὴ, ἀφοῦ πλέον οἱ μελετητὲς στὴν πλειονότητά τους θεολογοῦν περὶ τῆς λατρείας ὀρθοδόξως καὶ ἐνίστανται παραδοσιακῶς ἐνώπιον τῶν συγχρόνων κινδύνων καὶ προκλήσεων. Πίστη καὶ θεία λατρεία ἀντιδίδουν τὸ περιεχόμενό τους, ἀφοῦ ἡ χαρισματικὴ θεολογία ζωογονεῖ καὶ προστατεύει τὴν εὐάρεστη στὸν Θεὸ λατρεία, ἀλλὰ καὶ ἡ γνήσια λειτουργικὴ βίωση καὶ μυστηριακὴ μυσταγωγία

προσπηγάζει στην Ἐκκλησία τὴν ἀληθὴ της θεολογία. Ἡ διάσπαση αὐτῆς τῆς συζυγίας δημιουργεῖ παρατροπές καὶ νοθεύσεις ἐπικίνδυνες.

Ἡ ρευστότητα στὸν εὐρύτερο χῶρο τῶν ἰδεῶν κατὰ τὴν ὑστέρα Τουρκοκρατία, ἀλλὰ καὶ οἱ ἔντονες ζυμώσεις στὰ θεολογικά γράμματα καὶ τίς λειτουργικὲς ἐνασχολήσεις, φέρνει στὴν ἐπιφάνεια ἓνα ὀλόκληρο πλῆθος προβληματισμῶν. Οἱ φιλοκαλικοὶ πατέρες ἦσαν εὐεργετικά παρόντες καὶ σέ αὐτούς. Τό πνευματικὸ τους κίνημα ἔστρεψε ὅλη τὴν προσοχή, τὴν ἐπιμέλεια, τὴν ἔρευνα καὶ τίς ἐνασχολήσεις του στὴν προσπάθεια νὰ ἐξέλθει τό πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὁ μοναχικὸς κόσμος ἀπὸ τὸν ζοφερό εὐχαριστιακὸ φορμαλισμὸ, ἐπανερχόμενο στὸ κέντρο τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς, πού εἶναι ἡ μυστηριακὴ βίωση τῶν ἐνοποιητικῶν καὶ ἁγιαστικῶν εὐχαριστιακῶν συνάξεων. Σήμερα μάλιστα εἶναι περισσότερο ἀπὸ προφανῆς ἡ ἀνάγκη ἀναθέρμανσης τῆς λειτουργικῆς τους διδασκαλίας, καθὼς ἡ ἀνθρώπινη ἀδυναμία, ἡ μείωση τῆς εὐλάβειας, ἡ σταδιακὴ παραίτηση τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τὴν ὀλόθυμη ὑπακοή στους ἱερούς κανόνες, ἡ ἐπικράτηση ἑνὸς νέου ἀκηδιαστικῶ φρονήματος, ὡς πρὸς τὰ λειτουργικά βιώματα καὶ τὰ πνευματικά ἀθλήματα τῆς Ὁρθοδοξίας, δημιουργοῦν παρόμοιους μέ τὴν ἐποχὴ τῶν πατέρων κινδύνους καὶ προβληματισμούς, ὡς πρὸς τό ἐνδεχόμενο μιᾶς νεκρωτικῆς τυποποίησης τῆς ζωογόνου παραδόσεως ἢ μιᾶς τελείας ἀποστροφῆς πρὸς αὐτήν. Ἡ ἀμέλεια, ἡ κοσμικότητα, ἡ προφασιολογικὴ ψευδὴς εὐλάβεια, ἡ ἀποχή καὶ ἀδιαφορία δραστικά μποροῦν νὰ παραχαράξουν ἐκ νέου τό εὐχαριστιακὸ ἦθος κλήρου καὶ λαοῦ, μέ ἀποτελέσματα ἀπρόβλεπτα.

Ἡ χορεία τῶν φιλοκαλικῶν ἀντιμετωπίζει κατηγορίες καὶ ποικίλες περιφερόμενες ἀντιευχαριστιακές ἐνστάσεις ἢ, γιὰ τό ζήτημα τῶν μνημοσύνων, ἀκόμη καὶ πατριαρχικὲς καταδίκες. Τίς δυσκολίες αὐτές ἀντιμετωπίζει μέ σύνεση καὶ σοφία, μέ διαλεκτικὴ δεινότητα, μέ τιμὴ πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικὸς θεσμούς, μέ εἰρηνοποιὸ διάθεση²⁷. Ἡ κατοχὴ τῆς πατερικῆς διδασκαλίας καὶ ἡ βαθειὰ γνώση τῆς ὀρθοδόξου λειτουργικῆς παραδόσεως, ὑπὲρ τῆς ὁποίας κυριολεκτικά ἀναλώθηκαν, τοὺς ἔτρεψε σὴν φιλάνθρωπη καὶ ἀγαπητικὴ πρὸς τό Γένος καὶ τό πλήρωμα τῶν πιστῶν διδαχὴ καὶ συγγραφή, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν προσωπικὴ ἐπιλογή,

ἀντὶ τῆς ταπεινόσχημης σιωπῆς, τοῦ δρόμου τῆς θυσιαστικῆς πορείας τῆς μαρτυρίας καὶ τοῦ μαρτυρίου, μέσα στὸ κλίμα τῆς αὐτοπροαίρετης μετοχῆς στὴν περιπέτεια τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἀπὸ τὴν εἰσαγωγικὴ τοποθέτηση τῶν ζητημάτων, ἀναφάνηκε ἡ καιριότητα καὶ ἡ σημασία πού προσέλαβαν στή λειτουργικὴ διδασκαλία τῶν Κολλυβάδων οἱ δύο σημαντικότεροι ἄξονες της. Ἡ θεία εὐχαριστία, μέ κεντρικὸ σημεῖο προβληματισμοῦ τῆ συχνότητα συμμετοχῆς σέ αὐτήν, καὶ οἱ ἀναστάσιμες προνομίες τῆς Κυριακῆς, ὡς ἡμέρας τοῦ Κυρίου, μέ κεντρικὸ σημεῖο διερεύνησης τὴν ἀπαγόρευση ὑπαρξῆς πενθικῶν ἐκδηλώσεων καὶ μνημῶν κατ' αὐτήν. Στὰ δύο αὐτὰ λειτουργικά ζητήματα στρέφουμε εὐθύς τὸν λόγο.

1. Ἡ θεία εὐχαριστία, οἱ προϋποθέσεις καὶ ἡ συχνότητα μετοχῆς σέ αὐτήν.

Τὴ θεολογικὴ διδασκαλία τῶν Κολλυβάδων περὶ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας, πέρα ἀπὸ τίς διάσπαρτες ἀναφορές στὸν ὄγκο τῶν κολλυβαδικῶν συγγραφῶν, ἀνιχνεύουμε σχεδὸν συστηματικά καταγεγραμμένα α) στὸ Γ' κεφάλαιο τοῦ περὶ τῶν μυστηρίων μέρους τῆς Δογματικῆς τοῦ Ἀθανασίου Παρίου²⁸, β) στὸ εἰδικὸ κεφάλαιο τῆς Ὁμολογίας Πίστεως Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου²⁹, καὶ γ) στὴν Ἀντιρρητικὴ ἐπιστολὴ Ἀθανασίου τοῦ Παρίου³⁰.

Ἡ Ἐκκλησία «σημαίνεται ἐν τοῖς μυστηρίοις»³¹ καὶ διακρετεῖται σέ ἀπλανῆ ἐνότητα ἐν τῇ εὐχαριστία. Ἡ συγκρότησή της καὶ ἡ φανέρωσή της ἐδράζεται στὴν ἀδιάκοπη μετοχὴ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἐν Χριστῷ σύναξη καὶ ἐν Χριστῷ κοινωνία ὀλοκληρώνουν τό εὐχαριστιακὸ σῶμα τῆς Ὁρθοδοξίας σέ ὅλους τοὺς τόπους καὶ τοὺς καιροὺς τῆς ζωῆς τῶν πιστῶν. Ὁ ὅρος «εὐχαριστία» κατ' ἐξοχὴν χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ δηλώσει τὸν καθαγιασμὸ τῶν εὐχαριστιακῶν δώρων, τὴν ἴδια τὴν προσφορά τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ὡς καθαγιασμένου ἀληθοῦς σώματος καὶ αἵματος τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν ζωοποιὸ μετουσία τους³². Τελούμενο ἀδιαλείπτως ἀνά τοὺς αἰῶνες, ὡς ἀνάμνηση τῆς θυσίας τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν ἐντολή του³³, καὶ ἔχοντας ἐξίλαστικὴ δύναμη καὶ ἁγιαστικὴ χάρη, ἀποτέλεσε τό κέντρο τῆς ζωῆς καὶ τῆς λατρείας τῆς Ἐκκλησίας του³⁴. Ὁ ναὸς τῶν χριστιανῶν εἶναι ὁ Κυριακὸς τόπος τοῦ εὐχαριστια-

κοῦ τρόπου μετοχής τους στό μυστικό δεῖπνο τῆς ἀθανασίας, στό πλαίσιο τῆς κοινῆς ὁμοθυμίου συνάξεως καί λατρείας τῶν ἀναγεννημένων πνευματικά τέκνων τοῦ Θεοῦ³⁵.

Οἱ φιλοκαλικοί πατέρες εἶχαν πλήρη γνώση καί καλή ἐνημέρωση, γιά ὅλα τά ἀφορῶντα στό μυστήριο τῆς εὐχαριστίας ζητήματα, τά ὁποῖα ὡς αἰρέσεις, παρεκκλίσεις ἢ καινοτομίες παρεισέφρησαν στήν ἀπλανή πορεία τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως καί στήν περί τῶν μυστηρίων διδασκαλία τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας. Ἡ θέση τους λοιπόν ἔναντι τῶν παραχαρακτικῶν αὐτῶν τολμημάτων ὑπῆρξε καί αὐστηρή καί καθαρή, στοιχοῦσα στήν ἴδια τήν ἐπίσημη ἀντιμετώπιση καί διευθέτησή τους ἀπό τήν Ἐκκλησία³⁶. Εἶναι ἀξιοπαρατήρητο στό σημεῖο αὐτό καί πρέπει νά τονισθεῖ ἡ σημασία πού ἔχει ἡ λατρεία γιά τήν πίστη. Μία παρεκκλίση στήν ἐπιτέλεση τῆς λειτουργίας, ὡς πρὸς τόν τρόπο προσφορᾶς τῶν εὐχαριστιακῶν δώρων (π.χ. ἄζυμη κυκλοτερῆς ὄστια, ἄκρατος οἶνος), γίνεται στήν περίπτωσή μας ὑπόβαθρο κακοδοξίας. Πίστη καί λατρεία εὐρίσκονται σέ σχέση ἀντιδόσεως. Ἡ ἀληθῆς θεολογία ζωογονεῖ καί περιφλάσσει τήν εὐάρεστη στόν Θεό λατρεία, ἀλλά καί ἡ ἀπαρχάρακτη λειτουργική βίωση καί μυστηριακή μυσταγωγία προσπηγάζει στήν Ἐκκλησία νάματα θεῖα ἀληθοῦς θεολογίας καί χαρισματικῆς θεογνωσίας. Ὅταν διασαλεύεται ἡ ἀρραγῆς αὐτή συζυγία, ἡ θεολογία καί ἡ λατρεία ὀδηγοῦνται σίς παρατροπές τῶν ἄκρων τῆς πλάνης.

Οἱ Κολλυβάδες πατέρες, γνώστες ὅσον ὀλίγοι τῆς θεῖας λατρείας καί ἰδιαίτερα τῶν περί τήν εὐχαριστία προβληματισμῶν, ἔχοντες δέ λιπαρή ἐπίγνωση τῶν πατερικῶν θέσεων, στοιχοῦν ἀπαρασαλεύτως σίς ἀπλανεῖς θέσεις τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας καί ὑπεραμύνονται τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως. Αὐτή π.χ. τό ζήτημα τῆς μεταβολῆς καί τοῦ καθαγιασμοῦ δέν τό ἐξαρτᾶ ἀπό ἱερές στιγμές καί δραστικούς λόγους (formula) οἰονεῖ «μαγικῶς» ἐνεργοῦντα, ἀλλά πιστεύει ἀκράδαντα ὅτι ἡ εὐχαριστιακή τελείωση ὀλοκληρῶνεται μέν στήν τριπτή σφράγιση τῶν δώρων, τελεσιουργεῖται ὁμως δι' ὅλης τῆς καθαγιαστικῆς εὐχῆς τῆς ἀναφορᾶς δι' ἀναμνήσεων, διά λόγων, δι' εὐχῶν, δι' ἐπικλήσεων, διά σφραγίσεων, διά χειρῶν ἱερατικῶν, δι' ἐπιπνοίας ἀγίου Πνεύματος, διά τῆς δυνάμεως ὅλης τῆς Ἁγίας Τριάδος, καθὼς ὁ Υἱός

(ὅπως στόν μυστικό δεῖπνο) αὐτουργεῖ, ὁ Πατήρ συνευδοκεῖ καί τό ἅγιο Πνεῦμα συνεργεῖ, «καθά καί ἐν τῇ αὐτοῦ (του Υἱοῦ δηλαδή) θεῖα σαρκώσει γέγονεν»³⁷.

Στηριζόμενοι οἱ Κολλυβάδες στή διδασκαλία τῶν πατέρων, ἐπισημαίνουν τήν ὀρθόδοξη δογματική θέση ὅτι τό μυστήριο τῆς θεῖας εὐχαριστίας εἶναι ἀνάμνηση ὅλης μέν τῆς σωτηριώδους θεῖας οἰκονομίας, ἰδιαίτερα ὁμως ἀνάμνηση τῆς ἐπί τοῦ σταυροῦ θυσίας, τοῦ θανάτου καί τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος διά τῆς θεῖας μεταλήψεως ἐσθίεται πλέον μετά τήν ἐνδοξη ἀνάστασή του διηνεκῶς ἀπό τούς πιστούς³⁸.

Ἡ μετουσία τῶν ἁγιασμάτων τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἀποτελέσει τόν διηνεκῆ πόθο ὅλων τῶν ἁγίων του³⁹, ἀλλά καί τόν νικητικό στέφανο πάντων τῶν μαρτύρων του⁴⁰, τῶν μιμητῶν τοῦ πάθους του, ἀφοῦ αὐτή τελικά εἶναι τό ἐπισφράγισμα ὅλων τῶν κόπων καί τῶν ἀγώνων, ὡς ἐφόδιο ζωῆς αἰωνίου⁴¹, ἀλλά καί ὁ τελικός σκοπός τῆς παναγίας θυσίας τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς πίστεως τῶν χριστιανῶν⁴². Αὐτήν τήν ἀλήθεια περιγράφει ὁ ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης μέ λόγους στιβαρῆς λειτουργικῆς θεολογίας: «Τούτου τε χάριν ἐσταύρωται καί τό αἷμα ἐξέχευε δι' ἡμᾶς, ἵνα αὐτοῦ κοινωνῶμεν. Καί πρό τοῦ σταυροῦ διά τῆς ἱερουργίας τά μυστήρια δέδωκεν, ἵνα μεθ' ἡμῶν ἢ καί κοιωνοί ὦμεν αὐτοῦ, νῦν τε καί ἐν τῷ μέλλοντι, καί τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ μετέχωμεν πάντες, ὅτι τοῦτο ἠγάπησε»⁴³. Καί, ἀφοῦ ἐρμηνεύσει τά πρό καί μετά τήν ἁγία ἀναφορά ἐπιτελούμενα, καταλήγει: «Μετά τοῦτο ἡ κοινωνία, ὅτι τοῦτο τέλος ἀπάντων, ἡ Θεοῦ κοινωνία καί τό ἄκρως τοῦτο ἀγαθόν τε καί ἐφετόν»⁴⁴.

Πρὸς τοῦτο τό ἄκρως «ἀγαθόν» καί «ἐφετόν» ἔστρεψαν καί οἱ φιλοκαλικοί Κολλυβάδες πατέρες ὅλη τήν προσοχή, τόν πόθο, τήν ἀγάπη, τήν ἐπιπόθηση, τήν ἔρευνα, τήν ἐνασχόληση καί τήν ἐπιθυμία, ὥστε νά ἐξέλθει ἀπό τῆ ζοφερῆ ἀφάνεια τῶν εὐχαριστιακῶν τυποποιήσεων τῆς ἐποχῆς τους καί νά ξαναγίνει, γιά ἱερωμένους, μοναχούς καί λαϊκούς, αὐτό πού ἦταν γιά γενεές ἀμέτρητες πιστῶν ἀνθρώπων, ἐπί πολλούς αἰῶνες ἐνσυνείδητης ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς καί ἀδιάλειπτης εὐχαριστιακῆς συμμετοχῆς: δηλαδή τό κέντρο τῆς ζωῆς καί τῆς λατρείας. Ποτέ ὁμως χωρίς τίς κατάλληλες προϋποθέσεις προευχαριστιακῆς ἐτοιμασίας, τίς

όποιες όριοθετεί ή όρθόδοξη περί τήν εύχαριστία παράδοση.

Οί θέσεις τών Κολλυβάδων, καί στό ζήτημα τής προετοιμασίας για τή συμμετοχή στή θεία εύχαριστία, ακολουθοῦν έπιτυχῶς τόν πατερικό δρόμο τής όρθοδόξου παραδόσεως καί έκφράζουν τό άπαραχάρακτο, από παρερμηνείες καί τυποποιήσεις, διαχρονικό εύχαριστιακό ήθος τής Έκκλησίας. Τοῦτο άναφάινεται μέ έναργεια από τή δυνατότητα πλούσιου πατερικού ύπομνηματισμοῦ τών θέσεών τους, οί όποιες τελικά δέν εἶναι άλλες από εκείνες τών άγιών καί σοφών άνδρῶν καί διδασκάλων, πού κατεγράφησαν ως πηγαῖοι θεοφώτιστοι προβληματισμοί άγαπητικῆς ποιμαντικῆς εϋθύνης για τόν λαό τοῦ Θεοῦ καί τήν κατάλληλη καί άπαραίτητη προευχαριστιακή του έτοιμασία⁴⁵.

Οί φιλοκαλικοί δέν ήσαν ύπερμαχοι μιάς αυθαίρετης έλευθεριότητας στό ζήτημα τής εύχαριστιακῆς μετοχῆς. Αὐτή ποτέ δέν μπορεί νά εἶναι άπροϋπόθετη. Η σύνθεση άσκήσεως καί εύχαριστιακῆς έπιποθήσεως εἶναι ό άπλανής πατερικός δρόμος. Πέραν τών άπολύτως αναγκαίων όρων⁴⁶ για τή δυνατότητα συμμετοχῆς στήν εύχαριστία (όπως ή ιδιότητα τοῦ πιστοῦ καί τετελειωμένου μέλους τής συνάξεως, τήν όποία λαμβάνει ό άνθρωπος μέ τό βάπτισμα, ή βέβαιη καί ακράδαντη πίστη ότι διά τής κοινωνίας μετέχει στή θεοποιό ζωοποίηση τοῦ άληθοῦς άχράντου σώματος καί τιμίου αίματος τοῦ Χριστοῦ, ή ενεπίγνωση καί ένσυνείδητη μετάληψη από ζῶντες καί όχι από κοιμηθέντες ήδη ή μή έχοντες συνείδηση έπιθανάτιους κατά τήν ώρα τής μεταδόσεως καί ή τέλεση τοῦ μυστηρίου όρθοδόξως από τή μία, άγία, καθολική καί άποστολική Έκκλησία, άποκλειομένων παντελῶς τών αίρετικῶν, σχισματικῶν καί άκωνωνήτων), ύπάρχουν καί άλλες σημαντικές γενικές καί ειδικές προϋποθέσεις για τήν εύχαριστιακή συμμετοχή τών πιστῶν, τίς όποιες δέν παρελείψαν νά έπισημάνουν καί νά καταγράψουν στήν ολοκληρωμένη εύχαριστιολογία τους οί Κολλυβάδες πατέρες.

Η γενική εύχαριστιακή προκάθαρση, ήθική καί σωματική, συνίσταται:

1) Στήν άπόρριψη τής δουλικῆς μικροψυχίας καί τοῦ μολυσμοῦ τής μνησικακίας, ώστε νά εἶναι δυνατή ή προσέγγιση τών θείων μυστηρίων μέσα στήν ύψωση καί τόν φωτισμό τής πλήρους καί τελείας άγάπης.

2) Στήν έξομολόγηση, ή όποία δέν εἶναι άπλή μηχανιστική έπανάληψη τυποποιημένης συνήθειας, ούτε εύκαιριακό καταφύγιο περιδεῶν συνειδήσεων, για νά άπαλλαγοῦν από καταπιεστικές ένοχές ή νά λάβουν αυτοδικαιωτική άνεση άξίας προσελεύσεως. Η διαρκῆς μεάνοια καί έξομολόγηση εἶναι ό σταθερός καί άδιάπτωτος άσκητικός δρόμος τής όρθοδόξου ζωῆς, ό όποιος καθιστά καθαρό, άγιο καί άξιο τόν άνθρωπο νά μετέχει στά εύχαριστιακά δῶρα.

3) Στή συνειδητοποίηση ότι ή προετοιμασία για τή μετάληψη δέν εἶναι εύκαιριακή, στιγμιαία, τυπική, περιορισμένη μόνο στά προευχαριστιακά χρονικά όρια. Άπαιτεῖται διά βίου έτοιμότητα καί προσδόκηση μετοχῆς, συνεχῆς αυτοέλεγχος καί αυτοεξέταση, συνεχῆς ζωή μετανοίας καί έξομολογήσεως⁴⁷. Ποτέ δέν ταυτίσθηκε ύποχρεωτικά ή προσέλευση στήν εύχαριστία μέ ύποχρεωτική προσέλευση στήν έξομολόγηση, παρόλες τίς κατά καιρούς τυποποιήσεις τών *Έξομολογηταρίων*. Ός άναγκαστική ύποχρέωση ή έξομολόγηση, για κάθε μία εύχαριστιακή συμμετοχή, εἶναι δυνατόν αντί βοήθειας νά γίνει εμπόδιο για τήν ένσυνείδητη συχνή μετάληψη. Υπό τά δεδομένα τής ζωῆς τοῦ κόσμου, εἶναι πολύ δύσκολο ό πιστός νά εύρίσκει καί νά άπασχολεῖ κάθε φορά τόν πνευματικό του πατέρα, όπως γίνεται στίς ιερές μονές, καί μάλιστα άν αὐτός έχει πολλά πνευματικά τέκνα στήν έπιστασία του καί τή συνοδοιπορία τής σωτηρίας. Έξάλλου, για πολλές ψυχές μέ έλλειπτική προσωπικότητα καί περιδεή συνείδηση, ή έξομολόγηση δέν εἶναι στιβαρή πάλη άληθοῦς πνευματικῆς έλευθερίας, αλλά καταφύγιο άπόθεσης ένοχικῶν συμπλεγμάτων, παραίτησης προσωπικῶν εϋθυνῶν καί άρπαγῆς αυτοδικαιωτικῆς άξιοσύνης⁴⁸. Για τούς λόγους αὐτούς, ή ύποχρεωτική συχνή έξομολόγηση, ή όποία μάλιστα ταυτίζεται καί μέ κάθε εύχαριστιακή προσέλευση, μπορεί νά άποβεί εις βάρος τοῦ μυστηρίου τής μετανοίας. Εϋκολα αὐτή μπορεί νά έκπραπεί στήν τυποποίηση καταρτίσεως καταλόγων ή άσυναισθήτων έξαγορεύσεων κατά συνήθεια καί κατά τακτούς χρονικά κύκλους, χωρίς άληθινή καί γνήσια μεάνοια καί διόρθωση.

4) Στήν αυτεξουσιότητα τής δεδοκιμασμένης προσελεύσεως τοῦ ανθρώπου, μετά τήν άδεια καί εύλογία τοῦ πνευματικοῦ του πατρός (ή τοῦ κατηγομένου τοῦ μοναστηριοῦ ή τοῦ ποιμένα τής ένορίας).

5) Στην πρέπουσα συνεχή προετοιμασία της συντριβής, της μετανοίας και της άσκήσεως, χωρίς κωδικοποιήσεις τρόπων και χωρίς παρατηρήσεις ημερών⁴⁹. Είναι ανάγκη κατά ταῦτα πρό της μεταλήψεως νά επιτυγχάνεται ἡ ψυχοσωματική ἀποκάθαρση ἀπό τόν μολυσμό τῶν ἁμαρτιῶν καί νά τηρεῖται ὁ κανόνας τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιτιμήσεως τοῦ πνευματικοῦ πατρός. Τοῦτο γίνεται ἡ ἀπαρχή τῆς εὐλαβείας καί τῆς ὀλοκάρδιας εὐχαριστιακῆς ἐπιπόθησης γιά τήν ἄξια μετοχή στά θεοποιά δωρήματα τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἡ ἄκρατη ἐπιθυμία τῆς συγκράσεως μέ τόν Κύριο εἶναι ὁ παραχωρούμενος καρδιακός τόπος, ὥστε ὁ κοινωνούμενος Υἱός τοῦ Θεοῦ νά ἀναπαυθεῖ καί νά ποιήσει μέ τόν ἄνθρωπο ἔνωση ἀγαπητική⁵⁰. Ἡ αὐτομεμφία, ἡ ἀνάμνηση τοῦ μεγαλείου τῆς θυσίας τοῦ Χριστοῦ, ἡ τίμια συναίσθηση ἀναξιοτήτας, ἀλλά καί ἡ προσμέτρηση τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, λίγο πρό τῆς μεταλήψεως, αἶρει τή θρασύτητα τῆς τρεπτῆς προαιρέσεως καί χαρίζει τό ἀναγκαῖο πνευματικό θάρσος καί τήν ψυχική εὐρυχωρία στόν προσερχόμενο, γιά νά γίνει ἡ ὑπαρξή του θρόνος δεσποτικός, τόπος κεκρυμμένος, ταπεινός καί εὐλαβικός ἀληθοῦς προσκυνήσεως καί νικητικῆς εὐχαριστίας. Μόνον ἡ ἀμέλεια, οἱ ἁμαρτητικές πτώσεις καί ἡ ἔκπτωση τῆς ἀγάπης πρός τόν Κύριο στεροῦν ἀπό τόν ἄνθρωπο τά χαρίσματα τῆς θεοποιῦ ἔνώσεως καί μετουσίας τῆς εὐχαριστίας. Ἀντίθετα, ἡ συνεχῆς ἄσκησις καί σκληραγωγία, ἡ περιφυλακή τῶν ἐντολῶν, ἡ ἐτοιμασία τῆς καρδίας καί ἡ ἀγαπητική ἐπιπόθησις τῆς εὐχαριστιακῆς ὑποδοχῆς τοῦ μεταλαμβανομένου Κυρίου ὑψώνουν τήν ὑπαρξή τοῦ ἀνθρώπου στήν ὠραιότητα τοῦ εὐχαριστιακοῦ ἦθους καί τῆς θεώσεως⁵¹.

6) Στή δοκιμή καί καθαρότητα τῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία ἰδιαίτερος σημειώνεται καί τονίζεται ἀπό τούς φιλοκαλικούς πατέρες καί τήν πατερική παράδοση, στήν ὁποία αὐτοί συνεχῶς καί ἀπαρεγγλίτως καταφεύγουν πρός ἐπιστηριγμό τῶν θέσεών τους. Οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, μαζί μέ ὅλες τίς ἄλλες προϋποθέσεις, συνεχῶς προβάλλουν ὡς ἐτοιμότητα ἀξίας κοινωνίας τό «καθαρόν συνειδός»⁵², μέ τό ὁποῖον καί μόνο μποροῦν οἱ πιστοί νά παρίστανται ἀξίως καί νά κοινωνοῦν ἀκατακρίτως στήν εὐχαριστιακή τους σύναξη. Τή βιούμενη αὐτή προϋπόθεση ἀπαιτοῦν καί προβλέπουν τά ἱερά κείμενα τῆς θείας λατρείας καί ἰδιαίτερα τῶν

λειτουργιῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὡς αἰτία παρεκτική ἀγαπητικῆς συνεύξεως καί ἐνωτικῆς κοινωνίας τῶν λατρευτῶν τοῦ Θεοῦ, οἱ ὁποῖοι αἰτοῦνται τή συγχώρηση τῶν πλημμελημάτων, τόν ψυχοσωματικό ἀγιασμό καί τή διηνεκῆ λατρευτική ὀσιότητα. Ὁλος ὁ λαός τοῦ Θεοῦ, κληρικοί καί λαϊκοί.

7) Στήν τήρηση τῆς ψυχοσωματικῆς καθαρότητας κληρικῶν καί λαϊκῶν ἀπό κάθε μολυσμό σαρκός καί πνεύματος, ἀπό κάθε ρυπαρότητα, σπύλωση καί ἀκαθαρσία ὀφθαλμῶν, διανοίας, συνειδήτος, ψυχῆς, σώματος, στόματος, χειλέων καί γλώσσης, γιά νά προλαμβάνεται ἡ ἀνάξια παράστασή τους πρό τοῦ σώματος καί τοῦ αἵματος τοῦ μόνου καθαρῶτατος Κυρίου. Ἡ ἐπίτευξις καί ἡ διατήρησις τῆς διπλῆς αὐτῆς, ψυχικῆς καί σωματικῆς, καθαρότητος εἶναι δυνατή μόνο μέ τήν ἐθελούσια καί ἀγωνιστική ζωὴ τῆς ἐγκρατείας καί τῆς ἀσκήσεως.

Στό πλαίσιο τοῦ προεuchaριστιακοῦ αἰτήματος τῆς σωματικῆς καθαρότητος καί ἐγκρατείας ἐντάσσεται καί ὁ προβληματισμός περὶ τῆς σωματικῆς ἀκαθαρσίας ἀνδρός (νυκτερινοί ἐνυπνιασμοί) καί γυναικός (καταμήνια) ἢ τῆς σαρκικῆς μίξεως τῶν συζύγων ὡς ἐμποδίου γιά τήν ἄξια προσέλευσις στόν ἀγιασμό τῆς θείας εὐχαριστίας. Στό ζήτημα ἀναφέρεται διεξοδικά ὁ ἅγιος Νικόδημος Ἄγιορείτης, ἐρμηνεύοντας τούς ἱεροῦς κανόνες, ὅπως ἄλλωστε καί ἄλλοι πρό αὐτοῦ πατέρες. Ἡ ἐμβριθῆς ἐρμηνεία τοῦ ἁγίου Νικοδήμου στούς σχετικούς κανόνες⁵³ ἐρευνᾷ τά αἰτία, προλαμβάνει ἀπό αἰρετικές περὶ ἀκαθάρτων ἀντιλήψεις, γνωρίζει τά τῆς φυσικῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ, διακρίνει τό ἀπροαίρετο ἀπό τό ἐξ ἀκρασίας προκλητό, ἐντοπίζει τόν μολυσμό στήν πονηρῆ ἐνθύμησις καί φαντασία τοῦ πολυφάγου καί πολυπότου ἀκρατοῦς ἀνθρώπου καί, τελικά, προβάλλει τό συνειδός ὡς ὕψιστο κριτήριο τῆς ἀποφάσεως τοῦ πιστοῦ νά μετάσχει ἢ νά ἀπόσχει τῆς κοινωνίας.

Εἶναι ἐμφανές ὅτι τῆς ἐξἄλλου μὴ ἁμαρτητικῆς ἢ φυσικῆς ἀκαθαρσίας προτάσσεται ἡ συνειδησιακή καί ψυχολογική βίωσις τοῦ ἐκ τοῦ σωματικοῦ γεγονότος ἐπισυμβαίνοντος μολυσμοῦ, στόν μὲν ἄνδρα ἅπαξ, στή δέ γυναῖκα γιά περισσότερες ἡμέρες. Ἡ ψυχική καί πνευματική αὐτή βίωσις ἀναξιοτήτας ἐνώπιον τοῦ καθαρῶτατος Κυρίου καί ἀπό τόν ἄνδρα καί ἀπό τή γυναῖκα ὀδηγεῖ τε-

λικά τό κριτήριο τῆς συνειδήσεως νά ἐμποδίσει τήν προσέλευση στά πανάχραντα μυστήρια, ἀλλά καί τούς κανόνες νά τό προβλέψουν.

Παραπλήσιο ζήτημα μέ τά προηγούμενα, σέ σχέση μέ τήν προευχαριστιακή ἐτοιμασία, εἶναι καί τό ζήτημα τῆς ἐγκρατείας τῶν συζύγων ἀπό τή σαρκική μίξη καί τῆς ἀναγκαίας σωματικῆς καθαρότητας γιά τήν ἄξια προσέλευσή τους στήν εὐχαριστία. Ἡ πρόβλεψη εἶναι αὐστηρότατη γιά τίς περιόδους τῶν νηστειῶν, γιατί ἡ Ἐκκλησία θεώρησε πάντοτε τήν ἐγκράτεια τῶν συζύγων ὡς νηστευτική θυσία καί ἀγωνιστική ἄσκηση ἀναγκαία γιά τήν προετοιμασία τῆς εὐχαριστιακῆς μετοχῆς τους. Ἡ δέ ἐγκράτεια αὐτή τῆς εὐχαριστιακῆς μετοχῆς ἀναφέρεται καί στήν πρό τῆς κοινωνίας ἡμέρα, ἀλλά καί στήν ἡμέρα πού οἱ σύζυγοι ἐκοινωνήσαν⁵⁴. Ἡ ἴδια αὐτή ἐγκράτεια, ὡς προετοιμασία μετοχῆς στά εὐχαριστιακά δῶρα καί ὡς τουλάχιστον ἡμερήσια ἐκδήλωση εὐλαβείας πρὸς αὐτά μετά τή μέθεξή τους, ἀπαιτεῖται καί ἀπό τούς ἐρχομένους «εἰς γάμου κοινωνίαν» πιστούς. Τήν ἀγαθὴ αὐτὴ σύμπλεξη γάμου καί εὐχαριστίας, καθὼς καί τήν ἀπαίτηση σωματικῆς καθαρότητας τῶν συζύγων, ὄχι μόνο πρὸ τοῦ γάμου, ἀλλά καί κατά τήν ἡμέρα ἐπιτελέσεως τοῦ μυστηρίου τῆς ἐν Χριστῷ συνάψεώς τους, κατά τήν ὁποία τούς κάλεσε ἡ Ἐκκλησία νά συμμετάσχουν στήν εὐχαριστία, τονίζει μέ ἔμφαση ὁ ἅγιος Νικόδημος⁵⁵.

Οἱ παραπάνω θέσεις μπορεῖ μὲν νά φαίνονται αὐστηρές καί οἱ πατέρες ὑπερβολικοί στίς ἀπαιτήσεις τους ὡς πρὸς τά ἦθη τῶν χριστιανῶν. Ὅμως εἶναι φανερό ὅτι σκοπὸς τους δέν εἶναι ἡ κατατύρανση τῶν πιστῶν καί μάλιστα, στήν περίπτωσή μας, τῶν νεονύμφων. Ἐπιδίωξη τῆς καταγραφῆς των ἄλλωστε μέσα στό πλαίσιο τῶν ἱερῶν κανόνων καί τῆς παραδόσεως κινουμένων θέσεών τους εἶναι ὁ τονισμὸς τοῦ ὕψους τοῦ μεγάλου μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας, ἄρα καί ἡ ἀνάδειξη τῆς ἀπαιτούμενης συνεχῶς ψυχολογικῆς καθαρότητας ὡς προϋπόθεση ἄξιᾶς μεθέξεώς του. Τούς προβληματισμούς εἰσήγαγε καί παλαιότερα, ἀλλά ἐξακολουθεῖ νά διακρατεῖ ἐντονότερα μέχρι καί σήμερα ἡ ἀνθρώπινη ἀδυναμία, ἡ μείωση τῆς εὐλάβειας, ἡ σταδιακὴ παραίτηση τῶν χριστιανῶν ἀπὸ τήν ὀλοθυμὴ ὑπακοή στίς προβλέψεις τῶν θεοφώτιστων ἱερῶν κανόνων, ἡ ἐπικράτηση ἑνὸς καταλυτικοῦ, ὡς πρὸς τά πνευματικά ἀθλήματα τῆς

κατ' ἐξοχὴν ἀσκητικῆς Ὁρθοδοξίας, κοσμικοῦ ἀκηδιαστικοῦ φρονήματος καί, τέλος, ἡ αὐξοῦσα τάση μιᾶς ἀνεξέλεγκτης σαρκολατρικῆς νοστοροπίας, ἡ ὁποία παραφθείρει ἐπὶ δεκαετίες ἐπικίνδυνα πλέον τά συμβιωτικά καί εὐχαριστιακά ἦθη τῶν Ὁρθοδόξων. Τό ἀποτέλεσμα βέβαια εἶναι ἀφ' ἑνὸς ὁ τελικὸς χωρισμὸς τοῦ γάμου ἀπὸ τήν εὐχαριστία καί γιά τούς λόγους αὐτούς, ἀλλά ἀφ' ἑτέρου, πολὺ περισσότερο, ἡ ἀποδοχὴ ἀπὸ τήν Ἐκκλησία μιᾶς οἰκονομίας πού ὑπερβαίνει ὅλους τούς ὅρους τῶν ἁγίων πατέρων καί ὁδηγεῖ στήν τελεία ἐπικράτηση καί παγίωση μιᾶς ἐπιτιμώμενης αὐστηρᾶς παράβασης, ἡ ὁποία τό λιγότερο ὁδηγεῖ στούς σαββατιάτικους (πρόσφατα δέ, ἀλλοίμονο! καί κατά τήν ἡμέρα τῆς Παρασκευῆς) γάμους καί τό περισσότερο καί χειρότερο στίς παράνομες, κατά τά θέσμιμα τῆς Ὁρθοδοξίας, προγραμμαῖες ἐλεύθερες συμβιώσεις τῶν νέων ἀνθρώπων⁵⁶.

Ὁ θεοφώτιστος κάλαμος τῶν Κολλυβάδων πατέρων, στοιχῶν στήν παράδοση τῶν ἁγίων πατέρων καί στή μακροαίωνα παρακαταθήκη τοῦ ἡσυχαστικοῦ, ἀθλητικοῦ, ἀγωνιστικοῦ καί ἀσκητικοῦ ἦθους τῶν Ὁρθοδόξων, εἶδε τὴ συμβιωτικὴ συνοδοιορία τῶν ὁμοζύγων ὡς ἄθλημα ἀγαπητικό καί ὡς ἀγώνισμα ἀσκητικό· ποτέ ὡς ἀναπαυτικὸ καταφύγιο ἐμπαθείας ἢ ὡς νομιμοποιητικὸ προκάλυμμα τῶν παθῶν τῆς ἀτιμίας⁵⁷. Ἔτσι ἐγκράτεια καί νηστεία συνυπάρχουν γιά τούς συζύγους, καί ὡς πρὸς τήν ἐκπλήρωση τοῦ κανόνος τῶν ἁγίων νηστειῶν τῆς Ἐκκλησίας, καί ὡς πρὸς τήν προευχαριστιακὴ ψυχολογικὴ ἐτοιμασία γιά τήν ἄξια μετοχὴ στὸν ἁγιασμό τῆς θείας κοινωνίας.

Εἰδική, τέλος, προϋπόθεση γιά τούς πιστούς εἶναι ἡ ὀνομαζόμενη «εὐχαριστιακὴ» νηστεία, δηλαδή ἡ ἀπολύτως πρὸ τῆς μετοχῆς στή θεία εὐχαριστία ἀπαιτούμενη⁵⁸. Οἱ κανόνες κατ' ἀρχάς δέν ὀρίζουν συγκεκριμένη εὐχαριστιακὴ προετοιμασία, οὔτε ἡμεραριθμοῦν συγκεκριμένη νηστεία πρὸ τῆς μεταλήψεως. Ἡ πρόβλεψή τους εἶναι «ἡ θεία εὐχαριστία νά προσφέρεται ὑπὸ νηστικῶν καί νά δίδεται σέ νηστικούς»⁵⁹. «Ὅθεν καί οἱ μέλλοντες μεταλαβεῖν», γράφει χαρακτηριστικά, στήν ἐρμηνεία τοῦ κθ' κανόνος τῆς ε' Οἰκουμενικῆς, Νικόδημος ὁ Ἄγιορείτης, «ἕως πρὸ τοῦ μεσονυκτίου ἔχουν τήν ἄδειαν νά πίνουν νερόν καί μετά ταῦτα πρέπει νά μὴ βάλουν τίποτε εἰς τό στόμα,

ἔως οὗ νά μεταλάβουν»⁶⁰. Ἐθιμικά δέ καί μέχρι σήμερα ἐπικράτησε τάξη καί συνήθεια, κατά τήν ὁποία οἱ εὐλαβεῖς πιστοί, οἱ μέλλοντες νά κοινωνήσουν, μένουν ἄσιτοι ἀπό τήν προηγούμενη ἑσπέρα, δηλαδή ἀπό τό νωρίς παρατιθέμενο καί λιτό δεῖπνο τους ἤ, τουλάχιστον, ἀπό τό μεσονύκτιο⁶¹.

Κατά ταῦτα, «στήν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δέν υπάρχουν συγκεκριμένοι ἱεροί κανόνες πού νά ρυθμίζουν τήν ἔκταση καί τήν ποιότητα τῆς νηστείας πρῖν ἀπό τή θεία εὐχαριστία»⁶². Ἀλλά καί σέ κτιτορικά *Τυπικά* μονῶν, ὅπως π.χ. αὐτό τῆς Εὐεργέτιδος (ια' αἰ.)⁶³ πού υἰοθετήθηκε κατά τούς ἐπόμενους αἰῶνες ἀπό πολλές μονές ὄλου τοῦ ὀρθόδοξου κόσμου, δέν θεσμοθετεῖται ἄλλη νηστεία πλὴν τῆς Τετάρτης καί τῆς Παρασκευῆς κάθε ἑβδομάδα, γιά νά μποροῦν οἱ μοναχοί νά μετέχουν τῆς εὐχαριστίας τρεῖς φορές κατά τή διάρκεια τῆς⁶⁴. Μόνο ἀργότερα, σέ *Τυπικά* καί *Ἐξομολογητάρια* πού ἀκολουθοῦν τήν παράδοση Ἰωάννου τοῦ Νηστευτοῦ, σταδιακά ἐπικρατοῦν διατάξεις πού ὀρίζουν ἀπό τριήμερη ἔως ἑβδομαδιαία ξηροφαγία, γιά νά κοινωνοῦν, ἀκόμα καί οἱ μοναχοί, τρεῖς ἢ τέσσερις φορές τόν χρόνο⁶⁵.

Προευχαριστιακή νηστευτική ἡμεραρίθμηση, λοιπόν, ἔκταση χρόνου ἢ ποιότητα νηστείας καί λοιπῆς ἀσκήσεως δέν ὀρίζονται ἀπό τά ἐπίσημα λειτουργικά καί νομοκανονικά κείμενα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας⁶⁶. Πολύ ἀργότερα καί κατ' ἐπίδραση τῶν ἐκ τῆς παραδόσεως τοῦ Ἰωάννου Νηστευτοῦ προερχομένων *Ἐξομολογηταρίων*, ὅπως εἶδαμε καί παραπάνω, τά ὁποία ἐπηρέασαν τίς λαϊκές προευχαριστιακές νηστευτικές ἀντιλήψεις, καθώς ἐπίσης καί ἐξαιτίας τῆς περὶ τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως ἔριδας μεταξύ τῶν φιλοκαλικῶν Κολλυβάδων πατέρων καί τῶν ἀντιπάλων τους, κατά τόν ιη' αἰῶνα, καταγράφεται καί ὑποδεικνύεται γιά πρώτη φορά ἐπισήμως, ἀπό ὅσο μποροῦμε νά γνωρίζουμε, τριήμερη πρό τῆς εὐχαριστίας νηστεία ἀπό τόν Νικηφόρο Θεοτόκη⁶⁷. Εἶναι δέ ἐμφανῆς ἡ προέλευση τοῦ νηστευτικοῦ τριημέρου, ἀπό τήν ἀναφορά του στήν τριήμερη ἀγνευτική κάθαρση καί ἐγκράτεια τῶν συζύγων κατά τήν Μωσαϊκή προσαγή⁶⁸. Βέβαια ὁ ἴδιος ὁ Θεοτόκης, σέ νεαρότερη ἡλικία εὐρισκόμενος, εἶχε συγγράψει μακρό λόγο *Περὶ τῆς θείας μεταλήψεως*⁶⁹, στόν ὁποῖο οὐδεμία νύξη κάμει γιά τήν τριήμερη νη-

στεία πρό τῆς εὐχαριστίας, ἀφοῦ ἐξάλλου ἡ κωδικοποιημένη τριττῆ ἡμεραρίθμηση εἶναι ἀμάρτυρη στά πηγαία κείμενα.

Οἱ Κολλυβάδες πατέρες ἀποδέχονται τήν προευχαριστιακή νηστεία ὡς ἀγαθή συνήθεια συνεχοῦς ἀσκήσεως καί ἐγκρατείας, ποτέ ὅμως ὡς τυποποιημένη διεκπεραίωση κάποιας ὀρισμένης καί ἀναγκαστικῆς ὑποχρέωσης. Ζητοῦν διακριτικά «τήν κατά δύναμιν νηστείαν»⁷⁰ καί δέν ἀναλίσκονται σέ μετρήσεις καί παρατηρήσεις ἡμερῶν⁷¹. Ἡ εὐχαριστιακή νηστεία εἶναι ἄθλημα ἐλευθερίας καί ὄχι ἐπιβαλλόμενη ὑποχρέωση. Στηρίζεται στήν ἀκρὰ πρὸς τό μυστήριο εὐλάβεια τοῦ μέλλοντος νά προσέλθει στήν εὐχαριστία καί ὄχι στήν τυπική τήρηση χρονικῶν σχημάτων. Ἀπαιτεῖ τήν ποιότητα, χωρίς νά ὀρίζει καταναγκαστικά τήν ποσότητα.

Τελικά γίνεται ἐμφανές ὅτι ὁ σοφός λόγος τοῦ ἁγίου Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου περὶ τῆς «κατά δύναμιν νηστείας»⁷² ἐξισορροπεῖ τά πράγματα μέσα στό πλαίσιο τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως. Κύριος καί τῆς συχνότητος προσελεύσεως καί τῆς εὐλαβικῆς ἀθλήσεως τῆς προευχαριστιακῆς ἐτοιμασίας τοῦ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἐνσυνείδητος καί ἀγωνιζόμενος πιστός ἄνθρωπος καί ποτέ αὐθαίρετα ἐπιβαλλόμενες ὑποχρεωτικές νηστευτικές ἡμεραρίθμησης. Ἰδιαίτερα, γιά τούς προσερχόμενους κατά ἀρὰ διάστημα, ἢ διάκριση τοῦ πνευματικοῦ πατρός θά ὀρίσει κατά περίπτωση περισσότερες ἢ λιγότερες ἡμέρες προευχαριστιακῆς νηστείας⁷³.

Γιά νά μή στερηθεῖ ὅμως ὁ πιστός ἄνθρωπος τά ἀπαριθμούμενα ἀπό τά εὐχενικά λειτουργικά κείμενα εὐχαριστιακά θεῖα δωρήματα, εἶναι ἀνάγκη νά κοινωνεῖ μὲν ἀξίως ἀλλά νά κοινωνεῖ καί συνεχῶς⁷⁴.

Ἡ σοβαρότητα καί ἡ σημασία γιά τή ζωή τῶν πιστῶν τοῦ θέματος πού ἀφορᾷ στή συχνότητα μετοχῆς τους στή θεία εὐχαριστία ἀναγνωρίσθηκε διαχρονικά καί ἀδιάλειπτα. Ἀπό τήν Καινή Διαθήκη καί τούς μεταποστολικούς πατέρες, ἀπό τόν καιρό τῆς ἀκμῆς τῶν μεγάλων διδασκάλων καί τίς ἀποφάσεις τῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ἀπό τούς ἀσκητικούς συγγραφεῖς, τούς ἐρημηνευτές τῶν ἱερῶν κανόνων, τά λειτουργικά κείμενα, τούς μυσταγωγούς καί ὑπομνηματογράφους τῆς θείας λατρείας, τούς νηπτικούς καί ἡσυχαστές τῆς πρώτης περιόδου, μέχρι τόν ιη' αἰῶνα καί τή νέα ἡσυχαστική, φιλοκαλική καί λειτουργική ἀναγέννηση

τῶν Κολλυβάδων πατέρων καί διδασκάλων, τόν ἰσαπόστολο Κοσμά τόν Αἰτωλό καί τή χορεία ὄλων τῶν διδασκάλων τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ Γένους, εἴτε σέ λόγους, εἴτε σέ πραγματεῖες, εἴτε σέ ἐρμηνεῖες κειμένων, εἴτε πολλαχοῦ σποραδικά γίνεται λόγος ἀναλυτικός ἢ ἀποφθεγματικός γιά τό θέμα τῆς συχνῆς συμμετοχῆς στήν εὐχαριστία.

Ἰδιαίτερα κατά τήν τελευταία χρονική περίοδο εὐαρίθμων δεκαετιῶν, ἡ συχνότητα προσέλευσης στή θεία κοινωνία ἀποτελεῖ θέμα ζωντανῆς συζήτησης ἐξ ἐπόψεως ἐκκλησιολογικῆς, πνευματικῆς, ποιμαντικῆς καί λειτουργικῆς. Ποικίλες δέ συγγραφές, λαϊκότροπες ἢ ἐπιστημονικές, ἀσχολήθηκαν μέ τό θέμα αὐτό, ὅπως ἐναργέστατα καταφαίνεται ἀπό τήν πλούσια ἑλληνική καί ξένη βιβλιογραφία⁷⁵.

Σκοπός τῆς τελέσεως τῆς θείας λειτουργίας καί τοῦ καθγιασμοῦ τῶν τιμίων δώρων εἶναι ὄχι κάποια τυπική ἐπανάληψη τελετουργικῆς ὑποχρέωσης ἢ κάποια διεκπεραίωση νεκρωτικῆς γιά τή λατρεία συνήθειας, ἀλλά ἡ μετοχή τῶν πιστῶν στήν εὐχαριστία. Κατά τόν ἴδιο τρόπο πρωταρχική αἰτία καί τελικός σκοπός ὑπάρξεως τῆς θείας λειτουργίας τῶν Προηγιασμένων Δώρων εἶναι ἡ συνεχῆ καί ἀδιάκοπη συμμετοχή τῶν πιστῶν στά ἄχραντα μυστήρια, ὁ ἀδιάπτωτος πόθος σύγκρασης τῆς ζωῆς τους μέ τή ζωή τοῦ Χριστοῦ, ἡ ἐνοποιός ἀγαπητική ἐν μυστηρίῳ κοινωνία τους, ἡ ἀσίγαστη πνευματική πείνα καί δίψα τῆς καθάρσεως, τοῦ φωτισμοῦ καί τῆς θεώσεως, τοῦ ἁγιασμοῦ καί δοξασμοῦ τῆς ὑπάρξεώς τους.

Ἡ Ἐκκλησία, ὡς κοινωνία πιστῶν, κινδυνεύει ἀπό τήν ἀδιαφορία καί τή νεκρωτική τυπολατρία, στερεώνεται ὅμως καί θάλλει ὅταν τροφοδοτεῖται συνεχῶς καί ἐνσυνειδήτως ἀπό τή χάρη τῶν ἁγίων μυστηρίων καί ἰδιαίτερος ἀπό τή ζωοποιό ψυχοτροφία τῆς θείας κοινωνίας. Ἡ τελείωση δέ τῆς δωρεᾶς τοῦ ἁγιασμοῦ καί ὁ θεῖος χαρισματικός δοξασμός τῆς ὑπαρξῆς εἶναι ἀδύνατο νά ἐπιτευχθοῦν δίχως τήν καταξίωση τῆς ἀδιάλειπτης συμμετοχῆς στή μετάληψη. Γιά τή θεοποιό συσσωμάτωση, τήν χαρισματική σύγκραση καί τή ζωή τῆς μυστικῆς ἐνώσεως μέ τόν Χριστό, εἶναι ἀνυπερθέτως ἀναγκαῖα ἡ συνεχῆς μυστηριακή καί εὐχαριστιακή συμμετοχή.

Τά συγγράμματα τῶν ἁγίων πατέρων, καθώς καί τῶν ἐξεχόντων ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων, ἀπό

τούς πρώιμους αἰῶνες τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας μέχρι καί τήν ἐποχή πού ἐξετάζουμε, ἀποτελοῦν ἕναν ἀειθαλῆ καί πολυανθό λειμώνα σοφίας, θεολογίας καί λειτουργικῆς βιώσεως, ὅπου τεκμηριώνεται θεολογικά καί λειτουργικά τό αἷτημα τῆς συνεχοῦς καί συχνῆς συμμετοχῆς στά ζωοποιά δωρήματα τῆς θείας εὐχαριστίας, ἀλλά καί δικαιώνεται ἡ ὑπέρ τῆς ὀρθοδόξου λειτουργικῆς παραδόσεως ἀγωνιστική ἔνσταση τῶν Κολλυβάδων.

Ἐνστάσεις ὑπῆρξαν καί θά ὑπάρχουν. Ποικίλοι προβληματισμοί θά κατατίθενται καί θά συζητοῦνται. Ἀντιβολές ἐπιχειρηματολογιῶν θά καταγράφονται. Ὅμως τά καίρια ζητήματα τῆς πίστεως καί τῆς λειτουργικῆς βιώσεως ἔχουν ἀπολύτως ἀποκαθαρθεῖ καί σαφῶς ἀποτυπωθεῖ ἀπό τούς πατέρες τῆς Ἐκκλησίας. Τό αἷτημα λοιπόν τῆς συνεχοῦς μετάληψης, παρά τίς κατά καιρούς ἀρνητικές καταγραφές, εἶναι περισσότερο ἀπό προφανές ὅτι στοιχεῖ στήν ἀταλάντευτη πορεία καί τό ἀληθές περιεχόμενο τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως. Ὁ Χριστός πρόκειται τοῖς πιστοῖς ὡς θύτης καί θῦμα σέ κάθε θεία λειτουργία. Ὁ ἴδιος ἀμνός τοῦ Θεοῦ μεταλαμβάνόμενος ἀδιαλείπτως. Σκοπός τῆς λειτουργίας εἶναι ὁ διά τῆς μετοχῆς στά τίμια δῶρα ἁγιασμός τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ θέωσή του. Ἀλλιῶς τά τελούμενα ἐκπίπτουν σέ μιά νεκρωτική ἐπανάληψη τύπων, χωρίς αὐτοπροαίρετη ὄντολογική καί βιωματική μετοχή τῶν λογικῶν πλασμάτων τοῦ Θεοῦ στό φρικτό καί φοβερό μυστήριο, στή μεγάλη αὐτή θεϊκή εὐεργεσία⁷⁶.

Ἡ καιριότητα τοῦ λόγου τοῦ Νικολάου Καβάσιλα ἐπί τοῦ προκειμένου εἶναι καταλυτική. Στό ζήτημα τῆς προσελεύσεως στήν ψυχοτροφία τῆς Τραπέζης καί τοῦ δείπνου τοῦ Χριστοῦ εἶναι παντελῶς ἀδύνατος ἡ ἀποστροφή καί ἡ ἄρνηση, γιά ἐκείνους πού δέν κωλύονται καί δέν ἐμποδίζονται ἀπό συγκεκριμένες, σημαντικές καί σοβαρές αἰτίες, πού προβλέπονται ρητῶς ἀπό τήν κανονική τάξη τῆς Ἐκκλησίας⁷⁷. Ὅποιος ἐφευρίσκει αἰτίες καί ἀφορμές ἀποχῆς στήν περιδεῆ συνείδηση, στό ἐθελόθρησκο θέλημα, στήν ταπεινόςχημη ἀναξιοτήτα, στή μαγική καί δεισιδαιμονική ἀντίληψη περί τῶν μυστηρίων ἢ στούς φοβικούς συναισθηματικούς φορτισμούς, δέν θά εἶναι ποτέ ἄξιος καί πάντοτε, παρά τήν ἀπειλή τοῦ Κυρίου, θά περιφρονεῖ τό δείπνο τῆς ζωῆς⁷⁸. Ἄν δέν κωλύονται οἱ πιστοί, στή λειτουργία βρίσκονται γιά νά κοινωνή-

σουν. Αὐτός εἶναι, κατά τήν ὀρθόδοξη παράδοση, ὁ μέγιστος καί τελικός σκοπός⁷⁹. Τήν δέ ἐσχάτη εὐχαριστία τῆς συνάξεως ὁ ἱερεὺς ἀναπέμπει πρὸς τόν Θεό ὄχι γιά τούς παρακολουθήσαντες ἀλλά γιά τούς μετασχόντες καί μεταλαβόντες τῶν μυστηρίων⁸⁰.

Ἡ συνεχῆς τροφοδοσία μέ τόν ζωοποιό ἄρτο τῆς θείας εὐχαριστίας καταλύει τόν παλαιό καί εἰσάγει τόν καινὸ εὐχαριστιακὸ ἄνθρωπο στήν Ἐκκλησία καί τήν κοινωνία. Τό αἶμα καί τό διηνεκῶς τῆς ἀδαπάνητης ἐπιθυμίας τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, γιά νά μετέχει στή ζωὴ τοῦ Χριστοῦ, τόν καθιστοῦν ἔτοιμο καί ἄξιο, ὥστε νά εἰσοδεύει καί νά ποιεῖ μονή στήν ὑπαρξή του ὁ Κύριος, μέ τήν ἐνωτικὴ ἀγάπη τῆς ἀκατάπαυστης συσσωματώσεως καί συγκράσεως τοῦ ἁγίου σώματος καί τοῦ τιμίου αἵματός του⁸¹.

Ἐκτός ὁμως ἀπὸ τῆ διορατικὴ καί ἐνοραματικὴ θέα τοῦ θειοτάτου μυστηρίου τῆς εὐχαριστίας, ἀπὸ τούς μυστικούς, ἡσυχαστικούς καί φιλοκαλικούς πατέρες, καί ἐκτός ἀπὸ τίς θεολογικὲς πτήσεις καί θεωρητικὲς ἀποτυπώσεις τῶν ἐξεχόντων θεολόγων, λατρευολόγων καί μυσταγωγῶν τῆς παραδόσεώς μας, στό θησαυροφυλάκιο τῆς ὀρθόδοξου λατρείας ἔχουν κατατεθεῖ κείμενα ποιητικά καί ὑμνητικά, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἔκφραση καί ἔκφραση τοῦ φρονήματος τῶν πιστῶν, γιά τόν ἀσίγαστο πόθο τῆς μετὰ τοῦ Χριστοῦ εὐχαριστιακῆς κοινωνίας, καί ἀποτυπώνονται διαχρονικά στό κοινὸ βίωμα τῆς ψαλλόμενης προσευχῆς τῆς Ἐκκλησίας. Εἴτε στοὺς ἀρχαίους ὕμνους τῶν ἀπαρχῶν τῆς ὑμνογραφίας, εἴτε στήν πολυσύνθετη ποιητικὴ παραγωγή τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς, μία καί μοναδικὴ εἶναι ἡ κατεύθυνση καί ἡ στόχευση ἀφ' ἑνὸς νά ἀναδειχθεῖ τό μεγαλεῖο του μυστηρίου καί ἀφ' ἑτέρου νά προσκληθεῖ ἡ ράθυμη ἀνθρώπινη φύση στή συνεχῆ ζωοποιό καί θεοποιό μετοχή τοῦ δείπνου τοῦ Χριστοῦ⁸². Τελικά, οἱ ὕμνοι τῆς Ἐκκλησίας δηλοποιοῦν ἐναργέστατα, ἀνακαθαρόμενο ἀπὸ τὰ πάθη ἢ τὴν ἀμέλεια, τό εὐχαριστιακὸ ἦθος τῆς νύμφης παρθένου ψυχῆς, ἡ ὁποία «ἀγνεύουσα καί λαμπάδας φαισφόρους κρατοῦσα ὑπαντάνει τῷ νυμφίῳ» τῆς⁸³.

Ἡ συχνὴ μετοχὴ στό μυστήριον ἦταν ἐπίσης ἡ βάση τῆς ἀσκητικῆς ἀθλήσεως τῶν μοναχῶν. Ἡ ἀρχὴ καί τό τέλος τῆς θεραπείας τῆς ὑπαρξῆς ἀπὸ τὴν ἀσθένεια τοῦ παλαιοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ζωὴ τους ἦ-

ταν ὁ ἀγαπώμενος καί κοινωνούμενος Χριστός. Ἐνῶ ὁ θάνατός τους, μέ τό ἐφόδιο τῆς αἰωνίου ζωῆς, τό σῶμα καί τό αἷμα τοῦ Χριστοῦ, μέ τὰ ὁποῖα ἦσαν συνεχῶς καί ἀρρήτως συνδεδεμένοι καί ἐνωμένοι, ἦταν κέρδος, κατά τόν παύλειο λόγο⁸⁴.

Ἀπὸ τῆ γνώση καί τῆ βίωση τῆς ἀνατολικῆς ὀρθόδοξου παραδόσεως, ὁ ἅγιος Θεόδωρος Στουδίτης ἦταν ἀπολύτως πεπεισμένος ὅτι ἡ συνεχῆς μετάληψη τῶν ἁγιασμάτων τοῦ Χριστοῦ, ἡ συχνὴ δηλαδή εὐχαριστιακὴ μετοχὴ, τόσο γιά ὅλους τοὺς χριστιανούς, ὅσο καί ἰδιαίτερα γιά τοὺς «ἡσυχάζοντες», τοὺς μοναχοὺς δηλαδή τῆς Ἐκκλησίας, εἶναι ὁ ἀληθὴς καί ἀσφαλὴς δρόμος τῆς σωτηρίας. Ἀρκεῖ νά μετέχουν ἐνσυνείδητα, καθαιρόμενοι ἀπὸ τοὺς δακρυρροοὺς καθαρμούς τῆς εὐλαβείας καί τοῦ φόβου τοῦ Θεοῦ⁸⁵.

Ἡ αὐθαίρετη καί τολμηρὴ διαφοροποίηση ἀπάρχεται, ὅταν τό «τρὶς ἢ τετράκις τοῦ ἔτους», ὡς ἀνώτατο ὄριο συμμετοχῆς, προβάλλεται πλέον ἀντιπαραδοσιακά ὡς μία κανονικὴ συνήθεια τῆς ζωῆς τῶν μοναχῶν καί τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας καί κυριαρχεῖ σχεδόν πλήρως κατά τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας⁸⁶. Σέ αὐτὸ συνέβαλαν οἱ δεινὲς περιστάσεις τῆς δουλείας τοῦ Γένους, ἡ λειτουργικὴ ἀμάθεια ποιμένων καί λαοῦ, ἡ ἔμφυτη ραθυμία τῆς ἀνθρώπινης φύσεως, πού διαχρονικά δημιουργεῖ τὴν «ἀποχή» καί «ἀποστροφή» ὡς παραχαραγμένο εὐχαριστιακὸ ἦθος, καί ἡ σταδιακὴ ἐπικράτηση σέ μοναστήρια καί κόσμο τῆς αὐστηρῆς ἀσκητικῆς παραδόσεως πού ἀποδίδεται στὸν Ἰωάννη τὸν Νηστευτὴ. Ἡ παράδοση αὐτὴ κυριαρχεῖ τελικά σέ *Τυπικά, Νομοκάνονες καί Ἐξομολογητάρια*, καί ἰδιαίτερα «οἱ διατάξεις πού ὀρίζουν συνήθως τριήμερη ἢ καί ἑβδομαδιαία νηστεία μέ τὴ μορφή τῆς ξηροφαγίας, γιά νά κοινωνοῦν, ἀκόμα καί οἱ μοναχοί, τρεῖς ἢ τέσσερις φορές τὸν χρόνο»⁸⁷.

Ἡ ἀλλοτρίωση τοῦ εὐχαριστιακοῦ ἦθους τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἐμφανῆς καί ἐπικίνδυνη. Μέ βάση τίς περισσότερες κανονικολειτουργικὲς συλλογὲς καί πηγὲς τῆς Τουρκοκρατίας ἡ συχνότητα μετοχῆς στό μυστήριον ἐκμειώνεται ἀντιπαραδοσιακά καί αὐθαίρετα μέχρις ἀκροτήτων, καθὼς «διαπιστώνεται εὐκόλα μία πρόταξη τῆς ἀσκήσεως σέ βάρος τῆς εὐχαριστιακῆς ζωῆς τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας»⁸⁸. Ἦταν μία κατάσταση νεκρωτικῆς τυποποίησης τῆς ζωογόνου παραδόσεως, στήν ὁ-

ποία ἦταν ἀδύνατο νά μή ἀντιδράσουν μέ λόγο καί ἔργο, μέ μαρτυρία καί μαρτύριο συνειδήσεως οἱ φιλοκαλικοί πατέρες τοῦ ιη' αἰῶνος, ἡ μακαρία χορεία τῶν ἁγίων Κολλυβάδων, «στοιχοῦντες τῷ κανόνι τῆς παραδεδομένης ἡμῖν παρά τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν διδασκαλίας καί νομοθεσίας», κατά τήν εὐφυνέστατη διατύπωση ἑνός ἄλλου προγενέστερου ἀγωνιστή, τοῦ ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου⁸⁹.

Πλήν τοῦ ζητήματος τῶν μνημοσύνων καί τοῦ ἀναστασίμου χαρακτήρος τῆς Κυριακῆς ἡμέρας, τό σοβαρότερο θέμα τῆς μετά τῶν ἀντιφρονούντων ἔριδας τῶν φιλοκαλικῶν πατέρων ὑπῆρξε καί ἡ ἐνδεδεχθεῖς ἐνασχόλησή τους μέ τή συνεχή μετάληψη τῶν ἀχράντων μυστηρίων, ἡ ὁποία καί ἀποτελεῖ ἕναν ἀπό τούς κυριότερους ἄξονες τῆς λειτουργικῆς τους διδασκαλίας. Ἡ διδασκαλία αὐτή, ἐκτός ἀπό τίς διάσπαρτες μαρτυρίες στόν ὄγκο τῶν κολλυβαδικῶν συγγραφῶν, ἀποτυπώνεται συστηματικά καί μεθοδικά

α) στό *Περί τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως* σύγγραμμα τῶν Μακαρίου Νοταρᾶ καί Νικοδήμου Ἁγιορείτου, β) στό *Περί τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως* κείμενο τοῦ ἱεροδιακόνου Νεοφύτου Κανσοκαλυβίτου, γ) στό εἰδικό κεφάλαιο τῆς *Ὁμολογίας πίστεως* τοῦ ἁγίου Νικοδήμου, δ) *στήν Ἐκθεσιν, ἣν τῶν Ὁμολογιῶν πίστεως* τοῦ Ἀθανασίου Παρίου, ε) *στά Εὐχαριστιακά Α' καί Β' κεφάλαια τῆς Ἐπιτομῆς Ἱερῶν Κανόνων* τοῦ Νεοφύτου, ς) *στίς ἐκτενεῖς ἀναφορές τῶν ὑποσημειώσεων τοῦ Πηδαλίου*, καθώς καί *στά τέσσερα πρῶτα κεφάλαια τοῦ Β' Μέρους τοῦ Ἀοράτου Πολέμου*, τοῦ Νικοδήμου, καί ζ) *στήν Ἐπιστολή ἀντιρρητική γενομένη πρός τήν παρά τινων περί τοῦ Κυριακοῦ σώματος κακοδοξίαν* τοῦ Παρίου⁹⁰. Εἶναι ἀνάγκη νά τονίσουμε, βέβαια, ὅτι ὑπάρχουν πολλά ἀκόμη ἀδιερεύνητα κείμενα σέ χειρόγραφα τῆς ἐπίμαχης περιόδου, σχετικά μέ τήν εὐχαριστιακή περί τῆς συχνότητος μετοχῆς ἔριδα, τά ὁποία χρήζουν ἐνδεδεχθεῖς μελέτης, πρὶν κατατεθεῖ ὁ τελικός λόγος περί τοῦ σπουδαιότητος αὐτοῦ ζητήματος.

Ἡ νεκρωτική γιά τό εὐχαριστιακό ἦθος τῆς Ἐκκλησίας καί παντελῶς ἀντιπαραδοσιακή ἀποστροφή ἀπό τή συχνή προσέλευση στή μετάληψη τῶν ἁγιασμάτων ἔφθασε στό ἀποκορύφωμά της κατά τήν περίοδο τῆς ζωῆς, τῆς δράσεως καί τῶν συγγραφῶν τῶν ὀρθοδόξων φιλοκαλικῶν πατέ-

ρων. Ἦταν συγκυρία ἀγαθή, ὥστε νά ἀναφανεῖ τό ζήτημα, καθώς εἶχαν ὀρμιάσει οἱ συνθήκες γιά τήν πρώτη θεωρητική καί πρακτική ἀντίδραση ἐναντίον τῶν τυποποιήσεων τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῶν μοναχῶν καί τῶν λαϊκῶν κατά τόν ιη' αἰῶνα. Ἡ παρέμβαση θέσεων καί ἐπιχειρημάτων τῶν Κολλυβάδων εἶναι σχεδόν καταγιστική. Οἱ ἀντίπαλοί τους, ὄχι μόνο στό ζήτημα τῶν μνημοσύνων, ἀλλά καί στό ζήτημα τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως, προσπάθησαν νά ἀρθρώσουν διάσπαρτα ἀντεπιχειρήματα ἢ νά συκοφαντήσουν τήν εὐλάβεια τῶν πατέρων, ὅπως τά περιγράφει στήν *Ὁμολογία* τοῦ ὁ ἅγιος Νικόδημος, ἢ νά καταγγείλουν στό Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως τίς θέσεις τους ὡς αἰρετικές. Δέν ἐπέτυχαν ὅμως τίποτα. Ἀντίθετα, οἱ Πατριάρχες τοποθετήθηκαν ὑπέρ τῶν εὐχαριστιακῶν θέσεων τῶν διδασκάλων.

Οἱ φιλοκαλικοί πατέρες οὐδέν προσέθεσαν στήν παραδεδομένη διδασκαλία καί πίστη τῆς Ἐκκλησίας. Ἀπλῶς ἀνέδειξαν τήν ἐπικίνδυνη λειτουργική τυποποίηση τῆς ἀραιῆς προσελεύσεως καί καταπολέμησαν ὄχι μέ φανατικές κραυγές, ἀλλά μέ ἐπιχειρήματα ἀπό τήν παράδοση, τίς εὐλογοφανεῖς ἐνστάσεις καί προφασιολογίες τῆς ἐποχῆς τους καί ἀναδείχθηκαν διδάσκαλοι τῆς εὐχαριστιακῆς παραδόσεως καί τοῦ ἀπαραχαράκτου εὐχαριστιακοῦ ἦθους τῆς Ὁρθοδοξίας.

Οἱ ἐντολές τοῦ Χριστοῦ, ἡ ἀποστολική παράδοση, ἡ κανονική διδασκαλία, ἡ πατερική διδασκαλία, ἡ μοναχική πράξις καί ἡ λειτουργική βίωσις τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ὑπῆρξαν τό ἀρραγές θεμέλιο τῆς εὐχαριστιακῆς θεολογίας καί τοῦ εὐχαριστιακοῦ ἦθους τῶν Κολλυβάδων. Τοῦτο, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τά πληθωρικά συγγράμματά τους, ἀναδεικνύει ἀβίαστα τήν ἀλήθεια ὅτι οἱ φιλοκαλικοί τοῦ ιη' αἰῶνα στό Ἅγιον Ὄρος δέν ἐστήριξαν τή διδασκαλία τους στήν αὐθαιρεσία κάποιου φανατικοῦ ἢ δοκησίσοφου λογισμοῦ, ἀλλά στήν «παραδεδομένην ἡμῖν παρά τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν διδασκαλίαν καί νομοθεσίαν»⁹¹.

Κατά τήν εὐχαριστιακή διδασκαλία τους, ἡ συχνή μετάληψη ὑπό τῶν πιστῶν ἐκπληρώνει τόν σκοπό τῆς συνάξεως καί νοηματοδοτεῖ τό εὐχαριστιακό περιεχόμενο τῆς θείας λειτουργίας, ἐνῶ ἀντίθετα ἡ «ἀποστροφή» καί τό ἀπαράδεκτο φαινόμενο νά μήν εὐρεθεῖ «μῆτε ἕνας χριστιανός» νά κοινωνήσει εἶναι κατάλυση τέλεια τῆς θεοπαρά-

δοτης λειτουργικής τάξης, αλλά και αισχύνη τῶν προσκαλουμένων πιστῶν καί τοῦ προσκαλοῦντος ἱερέως⁹².

Κατά τόν ἅγιο Νικόδημο, ἡ συχνή θεία κοινωνία τρέφει τή νηπτική ζωή, φωτίζει τόν νοῦ, λαμπρύνει τή διάνοια, καθαίρει τίς δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἀπό τίς ἐμπαθεῖς κινήσεις, ἐλευθερώνει ἀπό τόν συγγλεισμό τῶν παθῶν καί ἀνάγει στό ὕψος τῆς ἀπαθείας⁹³. Ἡ ὁδός τοῦ ἁγιασμοῦ δέν εἶναι μόνον ἡ νηπτική θεωρία, ἀλλά πολύ περισσότερο ἡ μετουσία τῶν εὐχαριστιακῶν ἁγιασμάτων τοῦ Χριστοῦ⁹⁴. Ἡ ἐπιπόθησις τῆς εὐχαριστίας, ὡς δυνατότητα τῆς ἐξ υἰοθεσίας χάριτος καί οἰκειώσεως μέ τόν Θεό, ὑψώνει χαρισματικά τόν ἄνθρωπο ἀπό τή δουλεία τοῦ φόβου στήν ἐλευθερία τῆς ἀγάπης καί στό ἦθος τῶν εὐαγγελικῶν ἐντολῶν καί ἀρετῶν. Ἡ μέγιστη αὐτῶν τῶν ἐντολῶν εἶναι νά μεταλαμβάνουν οἱ χριστιανοί συνεχῶς τό σῶμα καί τό αἷμα του, κατά τήν εὐδοκία τοῦ Θεοῦ Πατρὸς, σαρκωθέντος καί θυσιασθέντος γιά τή σωτηρία τοῦ κόσμου Υἱοῦ καί Λόγου⁹⁵. Σέ αὐτήν τήν χαρισματική ὑπαρξιακή ἐτοιμασία τῆς ἀγαπητικῆς ἀφοβίας διακρατεῖ τόν ἄνθρωπο ἡ συνεχῆς κοινωνία τῶν ἀχράντων μυστηρίων.

Ὁ ἀπειρώς δυνατός Θεός, πού ἐξουσιάζει τή ζωή καί τόν θάνατο, συγκιρνάται φιλόανθρωπα, διά τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως, μέ τήν οὐδενία τοῦ ἀνθρώπου καί τήν ὑψώνει στόν ἁγιασμό. Παρά τήν ἀναξιότητα καί τή φθαρή φύση τοῦ πλάσματος, ὁ Χριστός τό καλεῖ συνεχῶς στό θεϊκό του τραπέζι, γιά νά στερεωθεῖ στήν ἄρρητη ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καί νά πλησιάζει πλέον συνεχῶς καί ἐνσυνειδήτως τήν ἁγία κοινωνία «μέ ... φόβον ἅγιον καί ἀγαπητικόν», συντριβόντας τήν πλαστή καί προφασιστική ἀναξιότητα τῆς ἀμελείας καί τῆς «ἀποστροφῆς», ἀλλά καί κάθε ἀλαζονικό ἐθελόθρησκο θέλημα⁹⁶. Κατά τόν τρόπο αὐτό ἡ εὐχαριστιακή ἐπιπόθησις λαμβάνει τό πλήρωμά της. Ὁ Χριστός προσφερόμενος δέχεται τήν ἀντιπροσφορά ὅλης τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως ἐν ἑαυτῷ. Ὁ Χριστός εἶναι ὅλος του ἀνθρώπου καί ὁ ἄνθρωπος ὅλος του Χριστοῦ· πλήρης, εὐτυχῆς, μακάριος, θεραπευμένος, ὑπομονητικός στίς ἀσθένειες, μαρτυρικά ἐτοιμασμένος στίς ὕβρεις, τίς θλίψεις καί τὰ βάσανα τοῦ τρεπτοῦ τούτου κόσμου⁹⁷.

Εἶναι ἐμφανές ὅτι στό πλαίσιο τῆς εὐχαριστιολογίας τοῦ Νικοδήμου Ἁγιορείτη περιλαμβάνεται

ὅλη ἡ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Τριαδολογία, ἡ Χριστολογία, ἡ Πνευματολογία, ἡ Ἀνθρωπολογία, ἡ Ἐκκλησιολογία καί ἡ Ἐσχατολογία. Ποτέ ὁ ἐκ τῶν φιλοκαλικῶν θεωρητικός δέν εὐχαριστιολογεῖ, χωρίς νά ἀναδεικνύει τή μέγιστη σημασία πού ἔχει τό μυστήριο τῆς εὐχαριστίας καί ἡ συνεχῆς μετοχή σέ αὐτό⁹⁸ γιά τήν ὀρθόδοξη πίστη καί τό ὀρθόδοξο ἦθος, τό λειτουργικό καί τό πρακτικό, γιά τό βίωμα τῶν ἀκρίστων ἐνεργειῶν ἀλλά καί τῶν πρακτικῶν ἀρετῶν, γιά τό «νῦν» τῆς Ἐκκλησίας καί τό «αἰεὶ» τῆς Βασιλείας.

Οἱ χριστιανοί, κατά τόν ἅγιο Νικόδημο, χρεωστοῦν νά προσέρχονται στή μετάληψη τῶν εὐχαριστιακῶν δώρων, ὡς νά εὐρίσκονται στήν ἴδια ἐκείνη μυστική Τράπεζα τοῦ Κυρίου κατά τή Μεγάλη Πέμπτη, καί νά τὰ λαμβάνουν ἀπό τὰ ἴδια τὰ χέρια του, ἐφόσον ἀπαράλλακτα σέ κάθε θεία λειτουργία τελοῦμε ἐκεῖνο τό ἴδιο δειπνο τῆς παραδόσεως τῶν θείων μυστηρίων. Μόνο σέ αὐτή τή μυστική Τράπεζα τοῦ Κυρίου εὐρίσκεται ὁ ἀληθῆς κορεσμός τῆς ψυχοσωματικῆς ὑπαρξιακῆς πείνας καί δίψας γιά τούς πιστούς. Ἐκεῖ μεταλαμβάνουν ἄρτο ἐπιούσιο καί ζωοποιό καί πίνουν αἷμα ζωῆροτο καί ἀθάνατο, κάθε φορά πού μετέχουν στήν τροφοδοσία τῆς Ἐκκλησίας καί παρακάθονται στήν ἁγία Τράπεζα τῆς ἀληθοῦς ψυχοτροφίας τοῦ σώματος τοῦ Κυρίου⁹⁹.

Ἡ θεία κοινωνία εἶναι καί ὀνομάζεται δωρεά τοῦ Θεοῦ, γιατί μεταδίδει «ἀδωροδοκῆτως» στούς ἀξιούς τόν μὴ πωλούμενο καί ἀγοραζόμενο ἁγιασμό τοῦ ἁγίου Πνεύματος¹⁰⁰. «Ὁ ἅπαξ ὑπέρ τοῦ γένους ἡμῶν πωληθεὶς γλυκύτατος Ἰησοῦς Χριστός» δέν εἶναι δυνατόν «νά πωλῆται καθ' ἑκάστην» ἀπό τυχόν ἀναξιούς λειτουργοὺς τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά μόνον νά μεταλαμβάνεται συνεχῶς καί ἀδαπανήτως¹⁰¹, ὡς δωροδοσία ἀληθοῦς ζωοποίησης, ὡς ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν¹⁰² καί ὡς χαρμοναστάσιμη κατατρύφηση πασχάλιας θεωτικῆς ἐμπειρίας¹⁰³.

Ἀπό τήν ἀνάλυση τῶν σχετικῶν κανόνων εἶναι φανερό καί ἡ σημασία πού εἶχε γιά τούς χριστιανούς ἡ δυνατότητα τῆς ἀπρόσκοπτης καί συχνῆς μετοχῆς στά μυστήρια, καθὼς καί ἡ σοβαρότητα τῆς ἐπιβαλλόμενης ἀπό τήν Ἐκκλησία ἐπιτιμίας, ἡ ὁποία παιδαγωγικά, πρὸς θεραπεία καί διόρθωση, ἀπέκοπτε τὰ ἁμαρτάνοντα μέλη τῆς ἀπό τή ζωοδοσία τῆς εὐχαριστίας καί τήν τέλεια κοινωνία

μέ τους ύπολοιπους πιστούς της συνάξεως¹⁰⁴. Οί Κολλυβάδες ήθελαν μέν τή συχνή καί συνεχή μετάληψη, όχι όμως, όπως ήδη αναλύσαμε, χωρίς τήν κατάλληλη προετοιμασία καί τίς αναγκαῖες προϋποθέσεις. Τά δῶρα τῆς εὐχαριστίας εἶναι «φρικτά» μυστήρια¹⁰⁵, τά ὅποια σέ καμμιά περίπτωση δέν ἀντιμετωπίζονται μέ καταφρόνηση ἢ αὐτοδικαιούμενη πλαστή ἀξιολόγηση. Τά ἴδια ὅμως τίμια δῶρα εἶναι παραίτια φιλάνθρωπος ἀφησης ἁμαρτιῶν καί χαρισματικῆς ἀθανασίας, ἡ δέ μακρά ἀποχή καί ἀποστροφή πρὸς αὐτά ἀπειλή πνευματικοῦ θανάτου.

Ὁ Νεόφυτος Κανσοκαλυβίτης εἶναι ὀξύς καί αὐστηρός, ὅταν ἐλέγχει τήν παραχάραξη τοῦ εὐχαριστιακοῦ ἡθους, ὅχι μόνο ἀπό τήν ἀμελή ἀδιαφορία τῶν ποιμνιομένων, ἀλλά καί ἀπό τήν ἀδιάκριτη ἐπιβολή προθεσμιῶν καί τήν αὐθαίρετη ὀριοθέτηση περιόδων κοινωνίας ἐκ μέρους ἐνίων ποιμένων. Οἱ τετράμηνες ἢ τεσσαρακονθήμερες προθεσμίες, ὅπως καί οἱ ὀρισμοί νά προσέρχονται ὄχι μόνο λαϊκοί, ἀλλά ἀκόμη καί ἀφιερωμένοι στόν Θεό καί τήν ἀσκησιμότητα, «τρῖς ἢ τετράκις τοῦ ἐνιαυτοῦ» στή θεία κοινωνία, εἶναι παντελῶς ἀσυμβίβαστα πράγματα πρὸς τήν παράδοση τῆς Ἐκκλησίας¹⁰⁶.

Οἱ Κολλυβάδες ἀγαποῦσαν τήν Ἐκκλησία, προέβαλλαν τήν ἀξία τῆς παραδόσεως, υπενθύμιζαν τήν ὀρθή πράξη, ἐμάχοντο ὑπέρ τῆς τηρήσεως τῶν κανόνων, ἐστηλίτευαν τίς παραχάραξεις τοῦ εὐχαριστιακοῦ ἡθους ὁποθενδήποτε προέρχονταν αὐτές, ποτέ ὅμως δέν ἐπέτρεψαν τό πνευματικό καί λειτουργικό τους «κίνημα» νά ἐκπέσει σέ φιλέριδες προστριβές καί μάχες νομικές, οὔτε, ἀκόμη περισσότερο, σέ σχισματικές ιδιορρυθμίες ἀνατρεπτικές τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητας. Τήν ἐνότητα αὐτή οἱ φιλοκαλικοί πατέρες τήν θεωροῦσαν τελειούμενη μέσα στό πλαίσιο τῆς θείας λειτουργίας καί μέσα στόν ἁγιασμό καί τήν κοινωνία τῆς εὐχαριστίας.

Ἐνῶ οἱ προσπάθειες τῶν ἀντιτιθεμένων νά ἀνεύρουν ἐπιχειρήματα κατά τῆς συχνῆς μεταλήψεως δέν εἶχε σταθερά ἐρείσματα στή λειτουργική παράδοση καί τήν διδασκαλία τῶν πατέρων¹⁰⁷, ἀντιθέτως ἡ εὐχαριστιακή διδασκαλία τῆς χορείας τῶν Κολλυβάδων πατέρων, ὅπως ἀναφαίνεται ἀπό τίς τεκμηριωμένες στήν ὀρθόδοξη παράδοση εὐκρινεῖς καί σαφεῖς ἐρμηνεῖες, ἀναλύσεις καί θέ-

σεις τους, στοιχεῖ ἀπαρασαλεύτως στόν κανόνα τῆς πατερικῆς διδαχῆς καί τοῦ εὐχαριστιακοῦ λειτουργικοῦ βιώματος καί ἡθους τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ὑπέρ τῆς συχνῆς καί συνεχοῦς μεταλήψεως ἐνστασιμότης τους, σέ καιρούς τυποποιήσεων, ἀδιαφορίας, ἀγνωσίας καί παραχαράξεων, ἀναδεικνύει τήν ἀλήθεια ὅτι ἡ ὑπέρ τῆς οὐσίας τῆς παραδόσεως παρέμβασή τους καί ἡ ὑπέρ τῆς λειτουργικῆς τάξεως προμαχία τους δέν εἶχε κίνητρα ταπεινά φανατισμοῦ ἢ ἐγωισμοῦ, οὔτε ὑπαγορευθήκε ἀπό ἰδιόγνωμες τάσεις ἐριστικῆς καί διχαστικῆς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητας. Σκοπός τους ἦταν ἡ ἀνάδειξη τῆς ἀληθείας καί ὁ ἀγώνας τους ἔφθασε ἕως μαρτυρίας καί μαρτυρίου. Ὁμολογοῦν μέ βεβαιότητα καί διαλέγονται μέ ἐπιστημολογία καί ὀξυδέρκεια, στήν προσπάθειά τους πάντοτε νά λαμβάνουν ὑπόψη καί νά ἀκούουν μέ εὐγένεια καί κριτικό πνεῦμα τά ἐπιχειρήματα τῆς ἄλλης πλευρᾶς, τά ὅποια μποροῦν νά συνοψισθοῦν σέ τέσσερις ὁμάδες: 1) ἐνστάσεις ἐκ τῆς παρερμηνείας καί τῆς ἀγνωσίας, 2) ἐνστάσεις ἐκ τῆς περιδεοῦς συνειδήσεως καί τῆς ἐπίπλαστης εὐλαβείας, 3) ἐνστάσεις ἐκ τῆς ραθυμίας καί τῆς ἀδιαφορίας καί 4) ἐνστάσεις ἐκ τῶν παρεξηγήσεων τοῦ κληρικαλισμοῦ¹⁰⁸.

Ποικίλες ἄλλες πολεμικές κατά τῆς μερίδας τῶν Κολλυβάδων καί τῆς διδασκαλίας τους ἀντιδράσεις, ἐνστάσεις, κρίσεις, συκοφαντίες, ψευδεῖς κατηγορίες καί θελητές ἢ ἀθέλητες παρανοήσεις θέσεων, πολλές φορές μόνον ἐξ ἀκοῆς καταγραφόμενες ἀπό τοὺς πολεμίους τῶν πατέρων, συγκεντρώνει καί παραθέτει σχεδόν ἀβασάνιστα ὁ Χ. Τζώγας¹⁰⁹. Οἱ θέσεις τῶν φιλοκαλικῶν, ἂν καί καταγεγραμμένες μέ σαφήνεια καί καθαρότητα, βιάζονται κυριολεκτικὰ ἐνίοτε ἀκόμη καί πρὸς τό ἐντελῶς ἀντίθετο νόημα¹¹⁰.

Ἡ ἀπάντηση τῶν Κολλυβάδων στίς αἰτιάσεις τῶν ἐνστάσεων τῶν ἀντιφρονούντων, ὡς πρὸς τό ζήτημα τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως, δέν εἶναι ἄλλο τι, παρά ἡ ἀπαραχάρακτη διαχρονικὰ εὐχαριστιακή διδασκαλία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ὅπως καί διδάσκοντας, ἔτσι καί ἀπαντώντας, οἱ φιλοκαλικοί πατέρες δέν πλάθουν λόγους ἐκ λογισμῶν, δέν βιάζονται νοηματικά τά χρησιμοποιούμενα κείμενα, οὔτε ἐπιχειρηματολογοῦν ἀτεκμηριώτα.

Ὁ ἐπίμονος ἐνίοτε τρόπος ὑπεράσπισης τῆς εὐχαριστιακῆς παραδόσεως ἀπό μέρους τῶν Κολ-

λυβάδων χαρακτηρίστηκε έριστικό σχίσμα ή ακόμη και αίρεση. Τό επιχείρημα τών πολεμιών τής συνεχούς μεταλήψεως αντίστρέφεται. Φιλέριδες και άπειλοῦντες τήν ένότητα τής Έκκλησίας δέν εἶναι οἱ ένιστάμενοι τοῦ εὐχαριστιακοῦ ἤθους τής Όρθοδοξίας, αλλά εκείνοι πού, παρά τή Γραφή, τούς πατέρες και τούς κανόνες, άποστρέφονται, μέ ποικίλες προφάσεις, τή ζωοποιό ψυχοτροφία τής θείας κοινωνίας. Άλλά και σήμερα, στίς συνάξεις τών πιστών, τό γεγονός τής άρνητικῆς αντίστροφῆς τών ρόλων εἶναι έμφανές. Άντί οἱ πολλοί, οἱ μή κοινωνοῦντες άπό έμπόδιο ἢ άδιαφορία, νά αισχύνονται και ταπεινά νά ζητοῦν τή συγκατάβαση τών άδελφών τής συνάξεως για τό άκοινωνήτον, έντελῶς παραλόγως αναγκάζονται νά αισθάνονται δυσκολία οἱ κοπιάσαντες στήν προετοιμασία και μέ φόβο Θεοῦ κοινωνοῦντες πιστοί, υπό τά έπιτιμητικά ένίστε και άδήμονα βλέμματα τών μή μετεχόντων στά εὐχαριστιακά δῶρα και άναμενόντων άνυπόμονα τήν έξαιτίας τής παρατάσεως τής κοινωνίας βραδύνουσα άπόλυση τής θείας λειτουργίας.

Στή θεία κοινωνία λοιπόν δέν προσέρχονται μόνο οἱ άγιοι, οἱ τέλειοι και οἱ άπαθεῖς, αλλά και οἱ άγωνιζόμενοι άκόμη για τόν άγιασμό τους¹¹¹. Τά άχραντα μυστήρια δέν εἶναι κοσμική έπιβράβευση άγιωσύνης και τελειότητας, αλλά δύναμη θείας αναβάσεως στήν άληθῆ ζωή τοῦ Θεοῦ. Όσοι δέχθηκαν τή βαπτισματική αναγέννηση και τή σφραγίδα τής δωρεᾶς τοῦ άγίου Πνεύματος «δέν έμποδίζονται ποσῶς νά λέγονται άγιοι και, άκολούθως, εἰς τό νά μεταλαμβάνουν συχνά τά θεῖα δῶρα, ὡς κατά χάριν τέκνα άγια του άγίου Θεοῦ»¹¹².

Η άγια και άγγελική ζωή εἶναι τό σκοπούμενο τών μαρτυρικῶν άγωνισμάτων και σκαμμάτων τοῦ πιστοῦ ανθρώπου, καθ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ έν Χριστῷ βίου του. Ποτέ δέν χαρίζεται δίχως βία πνευματική άληθοῦς μετανοίας και θεοφιλοῦς εργασίας τών δεσποτικῶν έντολῶν. Και, πολύ περισσότερο, ποτέ δέν έπιτυγχάνεται δίχως τόν άδιάλειπτο πόθο τής εὐχαριστιακῆς μετοχῆς και τής άγιαστικῆς μετουσίας τών θείων δώρων τής άγίας κοινωνίας¹¹³. Τά πιστά μέλη τής Έκκλησίας λοιπόν, παρόλη τήν άτέλειά τους και τόν άγώνα τους ένάντιον τών έμπαθῶν κινημάτων τής ψυχῆς και τοῦ σώματος, παρά τά μικρά, καθημερινά και

εὐσυγχώρητα τής τρεπτῆς φύσεώς τους, διά τής αὐτομεμψίας και τής καθαρᾶς έξομολογήσεως προετοιμαζόμενα, μετέχουν τών άγίων μυστηρίων πιστεύοντας, χωρίς άμφιβολία, ὅτι ἡ μετάληψή τους γίνεται κάθαρση άληθῆς τών άμαρτιῶν τους και σωτηρία¹¹⁴.

Τό υπόβαθρο τών έξεταζομένων προφασιολογιῶν, για τήν άποχή άπό τή συχνή μετάληψη, εὐρίσκεται επίσης στήν προβολή μιᾶς επίπλαστης πρὸς τό ὕψος τών μυστηρίων και, τελικῶς, ψευδοῦς εὐλάβειας, τήν ὁποία δέν παραλείπουν νά έντοπίσουν και νά στηλιτεύσουν οἱ πατέρες τής Έκκλησίας¹¹⁵. Η εὐλάβεια αὐτή και ὁ φόβος τών άτελῶν συνειδήσεων έμποδίζουσαν άπό τίς ψυχές τών πιστών τή ζωοποιό τροφοδοσία και γίνονται τελικά δαιμονική παγίδα.

Η ράθυμη επίσης και άδιάφορη τοποθέτηση πολλῶν ὅτι άρκεῖ ἡ τρίς τοῦ έτους¹¹⁶ κοινωνία, πρὸς έκπλήρωση τής έντολῆς τοῦ Χριστοῦ, εὐρίσκει τούς φιλοκαλικούς παντελῶς αντίθετους. Όποιος εἶναι άξιος νά μεταλαμβάνει δύο ἢ τρεῖς φορές τόν χρόνο εἶναι άξιος νά κοινωνεῖ και πολύ συχνότερα. Μόνο κώλυμα για τήν προσέλευση, ὅταν εἶμαστε άνεπιτιμητοί, εἶναι «ἡ άμέλεια και ἡ ραθυμία μας, άπό τήν ὁποία νικώμενοι δέν προετοιμαζόμεθα ὅσον τό δυνατόν νά κοινωνοῦμεν»¹¹⁷.

Κατά τή διδασκαλία τών φιλοκαλικῶν, άκόμη και αν ὑποτεθεῖ ὅτι δέν άποτελεῖ ἡ συχνή μετάληψη δόγμα πίστεως, κανείς δέν μπορεῖ νά παραβλέψει ὅτι ἡ άδιάλειπτη εὐχαριστιακή προσέλευση εἶναι δεσποτική έντολή πού σχετίζεται άμεσα και άφορᾶ στήν, κατά τό άγιο θέλημα τοῦ Κυρίου, μετοχή στόν άγιασμό τοῦ μεγίστου πάντων θεοῦδρότου μυστηρίου τής θείας εὐχαριστίας¹¹⁸. Δόγμα και ἤθος στήν Όρθοδοξία συμπορεύονται. Θεωρία και πράξη συνυπάρχουν. Στήν τήρηση δέ τών δεσποτικῶν έντολῶν στηρίζεται ἡ καθαρότητα τοῦ βίου και τής πολιτείας τών χριστιανῶν, αλλά και ἡ ὀρθότητα και τό άπλανές τής πίστεώς τους. Για τόν λόγο αὐτό θεωρεῖται πλήρης παραλογισμός οἱ ποιμένες, οἱ ὁποῖοι έτάχθησαν νά βοηθοῦν τόν πιστό λαό στήν τήρηση τών έντολῶν τοῦ Χριστοῦ, νά ποιοῦν τό έντελῶς αντίθετο, νά άπομακρύνουν και νά έμποδίζουσαν δηλαδή τούς πιστούς ανθρώπους άπό τήν προσέλευση στό ποτήριο τής ζωῆς¹¹⁹.

Εἶναι περισσότερο άπό προφανές επίσης ὅτι σέ καμία περίπτωση δέν θά ἦταν δυνατόν ἡ εὐχαρι-

στιακή επιπόθεση της συνεχούς μεταλήψεως να θεωρηθεί σκάνδαλο τῶν ὀλίγων πρὸς τοὺς πολλούς ἢ ὅτι ἡ προσέλευση στὰ μυστήρια ἦταν χάρισμα καὶ κανόνας τοῦ παλαιοῦ καιροῦ καὶ τῶν ἀρχαίων χριστιανῶν¹²⁰. Γιατί, τελικά, αὐτοὶ πού εἰσάγουν στὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινωνία τὴν ἀταξία καὶ τὸ σκάνδαλο δὲν εἶναι οἱ κοινωνοῦντες συνεχῶς, ἀλλὰ οἱ ἀπέχοντες ἀπὸ τὸν σκοπὸ τῶν συνάξεων¹²¹.

Πολὺς λόγος ἔγινε ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τῶν φιλοκαλικῶν πατέρων ὅτι εἶναι ἰδιόγνωμοι, φιλέριδες καὶ ἀνυπάκουοι πρὸς τοὺς ἀδελφούς, πρὸς τοὺς ποιμένες καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησία. Οἱ ἴδιοι δὲν ἀποδέχονταν τὴν κατηγορία. Μπορεῖ νὰ ὑπῆρξαν αὐστηροὶ καὶ ὀξεῖς στὴν υπεράσπιση τῆς παραδόσεως, ποτέ ὅμως μισάδελφοι καὶ ἀσεβεῖς πρὸς τοὺς ποιμένες καὶ διδασκάλους τῆς ἐποχῆς τους. Τοῦτο ἐπισημαίνεται μὲ εὐκρίνεια σὲ ἀκροτελεύτια τοποθέτηση Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτου, πού εὐρίσκεται στὴ μακρὰ ἀντιμετώπιση τῶν ἐνστάσεων ἀπὸ αὐτὸν καὶ τὴν ὁποία θεωροῦμε ἰδιαζόντως σημαντικὴ¹²².

Ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῶν ἀπαντήσεων πού κατέθεσαν στὴ νεότερη πατερικὴ γραμματεία οἱ Κολλυβάδες πατέρες, ἀντιμετωπίζοντας τίς εἰς βάρος τοὺς κατηγορίες ἢ τίς ποικίλες περιφερόμενες ἀντιευχαριστιακές ἐνστάσεις, ἀναδεικνύεται ἡ σοφία, ἡ ὀξύνοια, ἡ διαλεκτικὴ δεινότητα, ἡ εἰρηνοποιὸς διάθεση, ἡ κατοχὴ τῆς πατερικῆς διδασκαλίας, ἡ βαθειὰ γνώση τῆς ὀρθοδόξου λειτουργικῆς παραδόσεως, ὑπὲρ τῆς ὁποίας κυριολεκτικὰ ἀναλώθηκαν ἐν ἀσκήσει καὶ μαρτυρίᾳ καὶ μαρτυρίῳ.

2. Τὰ λειτουργικὰ προνόμια τῆς ἀναστάσιμης Κυριακῆς.

α. Ἡ Κυριακὴ ὡς ἀναστάσιμη ἡμέρα τοῦ Κυρίου.

Ἡ ὑπὲρ τῆς παραδόσεως ἐνστασι τῶν Κολλυβάδων πατέρων ἐκτείνεται, πέραν τοῦ ζητήματος τῆς συνεχούς μεταλήψεως, καὶ στὴν προβολὴ καὶ διατήρηση ἀλώβητου τοῦ δεσποτικοῦ, ὑπέριτμου καὶ ἀναστάσιμου χαρακτήρα τῆς ἡμέρας τοῦ Κυρίου. Ἡ Κυριακὴ, ἀπὸ τίς βιβλικές ἀναφορές καὶ προτυπώσεις τοῦ Σαββάτου, μέχρι τὴν ἐξαίσιον περί αὐτῆς πατερικὴ θεολογία, δὲν εἶναι μόνον χρονικὴ ἁγία ἡμέρα, ἀλλὰ καὶ μέλλει νὰ γίνῃ ἡ αἰώνια ἁγία ἡμέρα τοῦ Κυρίου, κατὰ τὴν ὁποία θά

εἰσοδεύσουν στὸ ὄρος τὸ ἅγιο καὶ θά προσευχηθοῦν ὅλα τὰ ἔθνη στὸν ἅγιο ἐπουράνιο οἶκο του. Εἶναι ἡμέρα πρώτη καὶ ὀγδόη, πού θά ὑπερβῆ τὸν ἑβδοματικὸ χρόνο, τὸν νομικὸ Σαββατισμὸ καὶ τίς προφητικὲς ἐσχατολογικὲς ἀπαρχές, γιὰ νὰ ἀναχθεῖ στὴν αἰώνια καινὴ ἡμέρα τοῦ ἀναστάντος Κυρίου. Τὸ πνεῦμα τῆς Κυριακῆς, ὡς ἀναστάσιμη ἑβδοματικὴ ἀνακύκληση τοῦ πασχαλίου ἑορτασμοῦ, διαχέεται στὸ σύνολο τῆς Ὀρθοδόξου λατρείας καὶ διαποτίζει τὴ λειτουργικὴ ζωὴ τῶν πιστῶν ἀποτελώντας τὸ ἑβδομαδιαῖο Πάσχα τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὸ ὁποῖο καταπαύουν οἱ χριστιανοὶ καὶ λατρεύουν τὸν Κύριο.

Ἡ Κυριακὴ ὡς ἡμέρα θεωρήθηκε καὶ θεωρεῖται στὴν ὀρθόδοξη θεολογικὴ καὶ λειτουργικὴ παράδοση ἱερῆ. Εἶναι ἡ ἁγία ἡμέρα τοῦ Κυρίου. Ἡ πρώτη καὶ ἡ ὀγδόη, πού συμβολίζει τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναδημιουργία ἐν Χριστῷ καὶ τὴν αἰωνιότητα τῶν ἐσχάτων. Εἶναι ἡ ἡμέρα πού ἐπαναλαμβάνει, στὸ πλαίσιο καὶ τὴ δυναμικὴ του λειτουργικοῦ χρόνου, ὁ ὁποῖος παροντοποιεῖ τὰ παρελθόντα καὶ τὰ μέλλοντα, τὸν ἑβδομαδιαῖο ἑορτασμὸ τῆς λαμπροφόρου ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, τῆς Κυριακῆς δηλαδὴ τοῦ Πάσχα. Ἡ μεγάλη πασχαλινὴ Κυριακὴ, ἱστορικὰ, ἑορτολογικὰ καὶ λειτουργικὰ εἶναι πλέον ἢ μείζων τῶν δεσποτικῶν (ἐκ τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ) ἑορτῶν. Ἡμέρα λατρείας, ἀργίας, ἁγιασμοῦ, καταπαύσεως καὶ ἐξαιρέτως εὐχαριστιακῆς συμμετοχῆς. Κάθε ἄλλη δεσποτικὴ ἑορτὴ μίαν μόνον φορὰ τὸν χρόνο πανηγυρίζεται. Ἡ Κυριακὴ ὅμως ἐξεχόντως τιμᾶται τέσσερις φορὲς κάθε μῆνα τῆς ζωῆς τῶν πιστῶν¹²³, γιὰ νὰ μὴ μακρύνονται τῆς ζωοποιῶν παρουσίας τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ¹²⁴.

Ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου, ἡ τετιμημένη μὲ τὴν ἀνάμνηση τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ἡ σεβάσιμα Κυριακὴ τῶν συνάξεων τῶν πιστῶν, τὸ ἀναστάσιμον καὶ εὐχαριστιακὸ κέντρο τῆς ζωῆς καὶ τῆς λατρείας τῆς Ἐκκλησίας, ἡ χαρισματικὴ πηγὴ τῆς ἀληθοῦς θεολογίας, δὲν ἐκίνησε μόνον τὴ θεόπνευστη γραφίδα τῶν ἁγίων πατέρων, ἀλλὰ παρήγαγε καὶ νεότερες καταγραφές καὶ ἀναζητήσεις τοῦ βήθους καὶ τοῦ ὕψους τῆς λειτουργικῆς τῆς θεολογίας, τῶν ὁποίων ἡ λεπτομερὴς ἐξέταση παρέλκει, καθόσον ἀναδιατυπώνουν, τίς περισσότερες φορὲς εὐστοχα, τίς καιρῖες βάσεις τῆς περὶ αὐτὴν πατερικῆς παραδόσεως¹²⁵.

Οι φιλοκαλικοί πατέρες προσεγγίζουν την υπόθεση της Κυριακής και των αναστασίμων προνομίων της διά της άγιοπατερικής όδοῦ και πάντοτε μέσα στό πλαίσιο της ὀρθοδόξου παραδόσεως. Παρότι, λόγω τῶν συγκυριῶν, ἀφορμῶνται ἀπό τό ἀρνητικό δεδομένο τῆς ἀποδοχῆς πενθικῶν μνημῶν κατ' αὐτήν ἀπό τούς ἀντιπάλους τους, οἱ Κολλυβάδες ἐνδιαφέρονται περισσότερο νά ἀναδείξουν θετικά τόν πανηγυρικό, δεσποτικό, ἐορτάσιμο καί ἀναστάσιμο χαρακτήρα της, ὥστε διά τοῦ τρόπου αὐτοῦ νά προβάλλουν τίς ὑπέριμες προνομίες της καί τίς διαχρονικές ἀπαιτήσεις τῆς ἐκκλησιαστικῆς καί λειτουργικῆς παραδόσεως, ὡς πρός τό νά μήν ἀναμειγνύονται ποτέ τά ἀναστάσιμα μέ τά πενθικά, τά χαρμόσινα μέ τά λυπηρά, τά φαιδρά μέ τά κατηφή, τά δεσποτικά μέ τά δουλικά, τά πανηγυρικά μέ τά νεκρικά.

Ἡ ἀγομένη καθ' ἑκάστην Κυριακή δεσποτική ἐορτή τῆς Ἐκκλησίας εἶναι «ἀνάμνησις τῆς κοσμοχαρμοσύνου τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως»¹²⁶. Τό κυριῶνυμο Πάσχα, ἡ Διακαινήσιμος Ἑβδομάδα καί ἡ κάθε μία ἀπό τίς Κυριακές ὅλου του χρόνου εἶναι ἡ ἴδια ἀπενθος πασχάλια ἡμέρα τῆς παγκοσμίου χαράς¹²⁷, ἡ ἀναστάσιμος ἡμέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ¹²⁸, ὁ ἐγκαινισμός τῆς θείας καί φωτοφόρου μνήμης τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως¹²⁹. Αὐτή τήν πανευφρόσυνη καί νικητική ἡμέρα τῆς ἀναστάσεως¹³⁰, ὡς ἐνδοξότατη καί βασιλικότατη ἡμέρα τοῦ ἀναστημένου καί δοξασμένου βασιλέως Χριστοῦ, καί ὡς ἐκ τούτου πρόξενο ἀρρήτου χαράς¹³¹, οἱ χριστιανοί τήν τιμοῦν καί τήν σέβονται ὄχι μόνο ὡς ἕναν ἐξέχοντα σταθμό ἐορτολογικῶν διευθετήσεων, ἀλλά «ὡς ὄρον καί περιοχὴν» τῆς χριστιανικῆς πίστεως¹³² καί ὡς σύμβολο καί εἰκόνα τῆς προσδοκώμενης στά ἔσχατα κοινῆς ἀναστάσεως τῶν ἀνθρώπων¹³³. Ἡ Κυριακή, ὡς «ἀγία ἡμέρα τῆς ἀναστάσεως»¹³⁴, δηλοποιεῖ τήν ὑπέρβαση τοῦ καταπαύσιμου νομικοῦ σαββατισμοῦ καί προβάλλει τήν ἀναστάσιμη νικητική συνοδοιπορία τοῦ Χριστοῦ καί τῶν πιστῶν του¹³⁵ πρός τήν ἀληθῆ αἰώνια κατάπαυση τῆς Βασιλείας του¹³⁶, τόν ἀναστάσιμο χαρισματικό δοξασμό τῆς σωτηρίας.

Θεολογικά καί λειτουργικά ἡ Κυριακή «οὐδέν τῆς τοῦ Πάσχα (ἡμέρας) διαφέρει, καθ' ἑκάστην ὀγδόην ἐγκαινιζομένη»¹³⁷, γιατί εἶναι γιά μᾶς ἡ ἀρχή τῆς θεοειδοῦς ζωῆς¹³⁸, ἡ εἰκονίζουσα «τά ὑπερφύη μυστήρια» τῶν ἐσχάτων¹³⁹, ὁ ἐγκαινισμός

τοῦ ἀναστασίμου ἀνακαινισμοῦ, ἡ αἰτία τῆς εὐλαβικῆς βιωματικῆς προσκύνησης τῆς ἀναστάσεως, ἡ ὑπόμνηση τῆς παλιγγενεσίας, ἡ προεικόνιση τοῦ μέλλοντος αἰῶνος¹⁴⁰. «Ἡ ἀναστάσιμος ἡμέρα» εἶναι τῶν «ἐορτῶν ἐορτή», ἡ «κλητή καί ἀγία», ἡ «βασιλὶς καί κυρία»¹⁴¹, ἡ ὑποδήλωση τοῦ ἀπείρου αἰῶνος, ἡ ἀρχή τῆς καινῆς κτίσεως¹⁴², ἡ ὑπαρξιακή πιστοποίηση τῆς ἀναστάσεως, ἡ λειτουργική προτροπή ἐσχατολογικῆς μετοχῆς στά ἀναστάσιμα ἀγαθὰ τῆς σωτηρίας¹⁴³. Ὡς «κυριῶνυμος ἡμέρα τῆς ἀναστάσεως»¹⁴⁴, «εἶναι ἔνδοξος καί φαιδρά καί πνευματικῆς χαρᾶς καί θυμηδίας ἀρρήτου ὑπόθεσις»¹⁴⁵. Περιέχει νόημα καί περιεχόμενο βαθύ, κατέχει προνόμιο καί πλεονέκτημα ὑψηλό, τό περικρουπτόμενο ἀρρητο καί ὑπερφύης μυστήριο τῆς ἀναστάσεως¹⁴⁶.

Γιά τόν λόγο αὐτό ἡ Κυριακή ὀνομάζεται καί εἶναι ἡ μείζων τῶν δεσποτικῶν ἐορτῶν¹⁴⁷, ὡς ἑβδομαδιαία πασχάλια μνήμη πού ἐγκαινιζεται χαρμόσινα στίς ψυχές τῶν πιστῶν¹⁴⁸ καί ἀνακυκλώνει, στό πλαίσιο τοῦ χαρισματικά βιούμενου λειτουργικοῦ χρόνου, τήν πασχάλινή «ἡμέρα τῆς παγκοσμίου χαρᾶς»¹⁴⁹. Ἐγκαινιζόμενη λοιπόν ἀπό τῆς Διακαινησίμου Ἑβδομάδος ἡ ὑπερτιμῆ ἀναστάσιμη δεσποτική ἐορτή δέν παύει ἐορταζόμενη, ἀλλά ἐπαναλαμβάνεται ἀδιάκοπα σέ κάθε μία κυριακάτικη πασχάλια ἀνάμνηση, χωρίς νά διαφέρει «οὐδέν τῆς τοῦ Πάσχα» ἐορτῆς¹⁵⁰.

Ἡ Κυριακή λοιπόν, ὡς πρώτη καί μείζων τῶν δεσποτικῶν ἐορτῶν¹⁵¹, ἡ ὁποία σεμνύεται, λαμπρύνεται καί μεγαλύνεται μέ τά προνόμια καί τά πλεονεκτήματα τοῦ ὑπερφυούς καί ὑψηλοῦ μυστηρίου τῆς ἀναστάσεως¹⁵², φέρει ἐπάνω της βαθύ θεολογικό νόημα, ἀλλά καί ἱστορικά, λειτουργικά καί πνευματικά ὑπερτιμῆ ἀξία. Εἶναι δέ τόσο ἀπολύτως ἀφιερωμένη στόν ἀναστάντα Κύριο καί στή χαρμοσύνη τῆς ἀναστάσεως, ὥστε παντελῶς δέν ἀποδέχεται στά χρονικά ὄρια τοῦ καθ' ἑβδομάδα ἐορτασμοῦ τῆς τίς πενθικῆς ἐκδηλώσεις καί μῆνες τοῦ ἐορτολογικοῦ κύκλου καί τοῦ ἀνθρώπινου βίου¹⁵³.

Ἐκεῖνο πάντως πού τονίζουν περισσότερο οἱ φιλοκαλικοί πατέρες εἶναι ὁ ἀναστάσιμος, δοξολογικός καί εὐχαριστιακός χαρακτήρας τῆς ἡμέρας τοῦ Κυρίου, γιά νά καταλήξουν στήν προβολή τῶν προνομίων της. Ὁ ἅγιος Νικόδημος Ἄγιορείτης ἐκτυλίσσει τή χαροποιό ἀναστάσιμη θεολογία του

στή ΛΒ' μελέτη τῶν *Πνευματικῶν γυμνασμάτων* του¹⁵⁴, τονίζοντας τήν ἀξία τῆς νικητικῆς χαρμοσύνης τῆς ἡμέρας τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ἐνῶ παράλληλα, σέ ἓνα ἀπό τά στιβαρότερα θεολογικά λειτουργικά κείμενά του, στήν Ὁμολογία πίστεως¹⁵⁵ του, σχηματοποιεῖ καί κωδικοποιεῖ τήν ἱστορική, λειτουργική καί πνευματική προίκα τῆς Κυριακῆς, καταγράφοντας «τά ὑψηλά καί μεγάλα καί θαυμαστά ... τῆς ἀναστασίμου ἡμέρας προνόμια»¹⁵⁶.

Α'. Ἡ Κυριακή εἶναι ἀρχή τῆς δημιουργίας τῆς αἰσθητῆς κτίσεως, τήν ὁποία ὁ Θεός Πατήρ ἰδιαιτέρως ἐνήργησε, συνεργούντων αὐτῷ τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Β'. Ἡ Κυριακή ἐγίνε ἡ ἀρχή καί ὁ ἐγκαινισμός τῆς ἀνακαινίσεως τῆς κτίσεως, τήν ὁποία ἐνήργησε ὁ Υἱός καί Λόγος τοῦ Θεοῦ ἰδιαιτέρως διὰ τῆς ἐνδόξου ἀναστάσεώς του.

Γ'. Ἡ Κυριακή εἶναι ἡ ἀπαρχή τῆς τελειώσεως τῆς κτίσεως, τήν ὁποία ἐνήργησε τό ἅγιο Πνεῦμα, τό ὁποῖο κατήλθε κατά τήν Κυριακή τῆς Πεντηκοστῆς.

Δ'. Ἡ Κυριακή εἶναι καί ὀνομάζεται ὀγδόη.

Ε'. Ἡ Κυριακή εἶναι μία, καθὼς τήν ὀνομάζει ὁ Μωυσῆς· «καί ἐγένετο ἑσπέρα καί ἐγένετο πρωί ἡμέρα μία»¹⁵⁷.

Ζ'. Ἡ Κυριακή εἶναι εἰκόνα καί προοίμιο τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.

Ζ'. Ἡ Κυριακή τόσο πολύ ὑπερέχει τοῦ Σαββάτου, ὅσο ὑπερέχει ἡ ἀλήθεια καί ἡ τελειότητα σέ σύγκριση μέ τήν ἀρχή καί τόν τύπο καί τή σκιά.

Η'. Ἐν ἡμέρᾳ Κυριακή θά ἔλθει ὁ Κύριος κατά τή δευτέρα Παρουσία του.

Θ'. Ἡ κοινή ἀνάσταση πάντων τῶν κεκοιμημένων θά γίνει ἡμέρα Κυριακή καί ὄχι σέ ἄλλη ἡμέρα.

Ι'. Κατά Κυριακήν ἡμέρα μέλλουν οἱ δίκαιοι νά εἰσέλθουν στήν τελεία κατάπαυση τῆς αἰωνίου ἐκείνης καί ἀπεράντου ζωῆς.

ΙΑ'. Ἡ Κυριακή τώρα μέν εἶναι εἰκόνα τοῦ μέλλοντος αἰῶνος, τότε δέ θά εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἀπέραντος καί ἀτελεύτητος ὀγδοὸς αἰώνας.

ΙΒ'. Καί αὐτό, τέλος, τό ἴδιο τό ὄνομα τῆς Κυριακῆς εἶναι ἓνα ἀπό τά ἀναστάσιμα προνόμια τῆς. Διότι, ἂν καί ὅλες οἱ ἄλλες ἡμέρες τῆς ἑβδομάδας εἶναι τοῦ Κυρίου, ἀφοῦ εἶναι κτίσματά του, μόνον ὁμως αὐτή ἀξιώθηκε καί ὑπερτιμήθηκε νά

ὀνομάζεται Κυριακή, παρωνυμικά ἀπό τόν Κύριο, ἀφ' ἑνός γιατί κατ' αὐτήν καί ὄχι σέ ἄλλη ἡμέρα ἐγίνε ἡ ἐνδοξη ἀνάσταση τοῦ Κυρίου, ἀφ' ἑτέρου δέ γιατί αὐτή κατ' ἐξαίρετο λόγο, σέ σχέση μέ τίς ἄλλες ἡμέρες, εἶναι ἀφιερωμένη στόν ἀναστάντα Κύριο.

Ἡ θετική ἀπαρίθμηση τῶν ἐξεχόντων προνομίων τῆς Κυριακῆς, ὡς ὑπερτίμου ἡμέρας τοῦ Κυρίου προικισμένης μέ τή συνεχή ἀνάμνηση τῆς ζωοποιοῦ ἀναστάσεώς του, σκοποθετεῖται πρὸς τήν τελική συμπερασματική καταγραφή τοῦ Νικοδημικοῦ καλάμου, ὄχι τελικά γιά τό τί εἶναι ἡ Κυριακή, ἀλλά γιά τό τί δέν μπορεῖ νά εἶναι καί τό τί δέν μπορεῖ νά περιέχει λειτουργικά, ὡς ἐκ τῶν ἀναστασίμων προνομίων τῆς, μέσα στό πλαίσιο τῆς ὀρθοδόξου παραδόσεως.

«Ἴδετε, ἀδελφοί, προνόμια ὑψηλά;», ἐρωτᾷ ρητορικά ὁ ἅγιος Νικόδημος. «Ἴδετε προνόμια μεγάλα ... (καί) θαυμαστά τῆς ἀναστασίμου ἡμέρας τῆς Κυριακῆς; Αὐτά λοιπόν τά τόσον ὑψηλά καί μεγάλα προνόμια τῆς Κυριακῆς ἡμεῖς φοβούμεθα νά τά ἀθετήσωμεν καί νά ἐναντιωθῶμεν εἰς αὐτά· φοβούμεθα νά προσάψωμεν καμμίαν ἀτιμίαν εἰς τήν Κυριακήν τήν ὑπό τῆς Ἁγίας Τριάδος τετιμημένην· φοβούμεθα νά εἰσαῶμεν εἰς τήν Ὀγδόην τά τῆς Ἑβδόμης· φοβούμεθα νά ἐμβάσωμεν τήν σκιάν καί τόν τύπον τοῦ Σαββάτου μέσα εἰς τήν ἀλήθειαν καί τήν τελειότητα τῆς Κυριακῆς, καθὼς ἐπωνόμασεν αὐτήν ὁ Θεσσαλονίκης Γρηγόριος· φοβούμεθα νά μή προσφέρωμεν τήν πρέπουσαν τιμήν εἰς τήν εἰκόνα τοῦ μέλλοντος αἰῶνος· διατί ἡ τιμή τῆς εἰκόνος ἐπί τό πρωτότυπον διαβαίνει, καθὼς ἐκ τοῦ ἐναντίου καί ἡ ἀτιμία τῆς εἰκόνος ἐπ' αὐτό τοῦτο ἀνάγεται. Δειλοί γάρ ἡμεῖς ἐσμέν, εἶπερ τινές ἄλλοι, ἐν τοῖς τοιούτοις καί τήν δειλίαν ταύτην ἀσφάλειαν εἶναι λογιζόμεθα. Εἰ δέ τις τά μεγάλα ταῦτα προνόμια τῆς Κυριακῆς ἀθετεῖ καί τούς ταῦτα λέγοντας Θεολόγους καί ἁγίους Διδασκάλους τῆς Ἐκκλησίας ἐν καρὸς μοῖρα τίθεται, ὃ θέλει ποιεῖτω· ἕκαστος γάρ τῆς ἑαυτοῦ γνώμης ὑπάρχει κύριος· μή ὁμως καί δυσφημείτω, ἀλλά μᾶλλον καί ἐπαινεῖτω ἡμᾶς, ὅπου φυλάττομεν τά προνόμια ταῦτα»¹⁵⁸.

Τί ἀπαιτοῦν ὁμως, γιά νά στρέψουμε ἐπί τό πρακτικότερο τόν λόγο, τά ἀναστάσιμα αὐτά προνόμια τῆς Κυριακῆς, τά ὁποία μέχρι ἐξοριῶν καί διωγμῶν¹⁵⁹, μέχρι θανάτων¹⁶⁰ καί ἀδίκων πατρια-

χικῶν ἀναθεμάτων¹⁶¹ ὑπερήσπισαν οἱ πατέρες τοῦ ἡ' αἰῶνος, οἱ νέοι ἡσυχαστές τοῦ Ἁγίου Ὁρους, οἱ φιλοκαλικοί διδάσκαλοι καί λειτουργικοί ἀναμορφωτές, οἱ ἅγιοι καί μακάριοι Κολλυβάδες;

Κατά τή διδασκαλία τους, ἡ ὁποία θά μποροῦσε νά χαρακτηρισθεῖ ὡς συμπερίληψη καιρία καί περινούστατη συνόλης τῆς πατερικῆς παραδόσεως ἐπί τοῦ θέματος πού ἐξετάζουμε, ἡ ἀναστάσιμη Κυριακή, ὡς ἐκ τῶν προνομίων της καί τοῦ δεσποτικοῦ πανηγυρικοῦ καί χαρμοσύνου χαρακτηῖρος της, λειτουργικά ἀπαιτεῖ νά εἶναι μή νηστευομένη, μή γονυκλιτουμένη, ἀλλά καί ἄπενθος καί ἀμνημόσυνος¹⁶². Ἡ νηστεία, ἡ γονυκλισία, τό πένθος καί τά μνημόσυνα δηλαδή εἶναι παντελῶς ἀπαγορευμένα ἀπό τήν Κυριακή, ὅπως «κηρύττει καί διατρανοῖ της καθολικῆς Ἐκκλησίας ἡ ἀρχαιότατη παράδοσις»¹⁶³.

β. Οἱ εἰδικότερες λειτουργικές ἀπαιτήσεις τῆς ἀναστάσιμης Κυριακῆς.

1) Ἡ κατάλυση τῆς νηστείας.

Ἡ Ὁρθόδοξη καθολική Ἐκκλησία, ὅπως τά νεκρικά μνημόσυνα καί τή γονυκλισία, ἔτσι καί τή νηστεία, «ὡς αἴτια καί προξένα πένθους καί κατηφείας, τά ἀποπέμπει κοινῶς μὲν ἀπό ὅλας τάς ἑορτάς τοῦ Κυρίου, ἐξαιρέτως δέ ἀπό τήν ἐξαιρετον ἡμέραν τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως»¹⁶⁴. Πάσχα, ἀνάσταση, Κυριακή καί νηστεία, ἐπίσης πανηγυρις, ἑορτασμός μνήμης ἁγίου καί νηστεία εἶναι στή λειτουργική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας ἀσύμβατα καί μή συντιθέμενα πράγματα.

Ὁ ἅγιος Νικόδημος, ἐρμηνεύοντας τοὺς ἱερούς κανόνες, ἐπανέρχεται συχνά στό ἀσυμβίβαστο ἀναστασίμου Κυριακῆς καί πενθικῆς νηστείας. Μέσα στό πλαίσιο τῶν κανονικῶν διευθετήσεων καί τοῦ λειτουργικοῦ βιώματος τῆς Ὁρθοδοξίας, δέν εἶναι ἀποδεκτός στό σῶμα τῆς Ἐκκλησίας ὁ κληρικός ἢ ὁ λαϊκός, ὁ ὁποῖος θά «εὗρεθῇ τήν Κυριακὴν ἡμέραν νηστεύων ἢ τό Σάββατον», κατά τόν ξδ' κανόνα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων¹⁶⁵.

2) Ἡ ὀρθία στάση προσευχῆς τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ καί ἡ γονυκλισία.

Ἄλλο ζήτημα, πού σχετίζεται μέ τόν ἀναστάσιμο χαρακτηῖρα τῆς Κυριακῆς καί τῆς θείας λειτουργίας, εἶναι καί ἡ ῥητὴ ἀπαγόρευση ἀπό τοὺς ἱερούς κανόνες καί τοὺς ἁγίους πατέρες τῆς γονυ-

κλισίας κατ' αὐτές καί ιδιαίτερα κατά τόν ἑβδοματικά ἀνακυκλούμενο πασχάλιο ἑορτασμό τῆς ἡμέρας τοῦ Κυρίου. Ἐδῶ καί μόλις μισό περίπου αἰῶνα ἀνέκλυψε τό ζήτημα καί ἐπόνυμα ἢ ἀνώνυμα διατυπώθηκαν οἱ πῖο ἀντίθετες ἀπόψεις, ἀπό προσωπικότητες μέ λειτουργικές ἐνασχολήσεις.

Ἡ σημερινή επικρατοῦσα πράξις ἰσοδυναμεῖ μέ πλήρη σχεδόν σύγχυση, πού ἐξελισσεται πολλές φορές μέχρι ἀντιλογιῶν, συγκρούσεων καί ἀντιδικιῶν, ἀνάμεσα στοὺς ποιμένες ἢ τά πιστά μέλη τῆς Ἐκκλησίας. Στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ἐπὶ αἰῶνες δέν ὑπῆρξε σχετικὸς προβληματισμός. Ἐκτός τῶν ὀλίγων ἀναφορῶν σέ στιγμιαία γονυκλισία εὐλαβείας πρὸ τῶν εἰσοδευομένων ἢ τῶν πρὸς μετάληψη καθαριασθέντων τιμίων δώρων, τό Πάσχα, ὅλη ἡ ἀναστάσιμη περίοδος τοῦ Πεντηκοσταρίου, ἀλλά καί κάθε δεσποτική Κυριακή καθ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ ἔτους, εἶχαν πάντοτε χαρμόσυνο χαρακτηῖρα, ὁ ὁποῖος ἀποβάλλει τή γονυκλισία ὡς πενθικὴ ἐκδήλωση μετανόιας, γιατί συντρίβει καί ἀνατρέπει τήν ἐλευθέρην ἀναστάσιμη βίωση τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ¹⁶⁶.

*

Βασιλειανὸ κείμενο¹⁶⁷ βλέπει, στήν ὀρθία στάση προσευχῆς τῶν διὰ τῆς υἰοθεσίας ἀπελευθερωτῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ, τό σύμβολο τῆς ἀναστάσιμης, σωστικῆς, νικητικῆς καί ἐσχατολογικῆς πορείας τῶν πιστῶν πρὸς τήν αἰώνια Βασιλεία του. Καί ἡ Ἐκκλησία ἔτσι πρακτικὰ παιδεύει μέ τοὺς θεσμούς της τό εὐχαριστιακὸ σῶμα κατὰ τή δημόσια λατρεία του νά πράττει. Σύμβολο καί ρεαλισμὸς συμπλέκονται σέ ἐνότητα ἀδιάσπαστη κατὰ τήν κοινὴ λατρεία τῶν χριστιανῶν. Ἡ κοινὴ λατρεία διακρατεῖ στιβαρὸ ἦθος προβλεπόμενης τελεστικῆς τάξεως γιὰ ὅλους τοὺς πιστοὺς. Ἡ τάξις αὐτὴ δέν εἶναι καταναγκασμός, ἀλλὰ λατρευτικὴ εὐσημοσύνη ὑπακοῆς σέ συμβολικὲς στάσεις ἢ πράξεις μέ δογματικὸ καί θεολογικὸ περιεχόμενο, ὅπως εἶναι τό νά ἀποπληροῦν τίς εὐχές τους ὀρθοί. Οἱ μετέχοντες στή σύναξι δέν «ἐκαμπτον γόνου», ἀλλὰ «ἐκκλίνοντο βαθέως», ὅπως οἱ ἐξωγραφημένοι ἀρχιερεῖς σεβίζοντες μέ ἀναπεπταμένα τά εἰλητάρια ἢ οἱ ἱερεῖς εὐχόμενοι.

Κατὰ τήν ὀρθόδοξη παράδοση λοιπὸν ἡ γονυκλισία κατὰ τίς Κυριακὲς εἶναι παντελῶς ἀπαγορευμένη καί οἱ δυνατότητες ἀντιρῳήσεων μᾶλλον ἀδύνατες. Πῶς ἐξάλλου εἶναι νοητὸ νά ὑπάρχει

αντίθετη τοποθέτηση σέ θέμα γιά τό όποιο υπάρχουν τόσο αὐθεντικές καί όμόφωνες πατερικές, μοναστικές ἐκ τῶν Τυπικῶν καί συνοδικές ἀποφάνσεις; Οἱ δύο σχετικοί κανόνες τῶν Συνόδων (ὁ κ' τῆς Α' καί ὁ ζ' τῆς Πενθέκτης) εἶναι ἱκανοί νά θέσουν τέρμα σέ κάθε ἀντιλογία, ὥστε νά περιτεύει ἴσως κάθε περαιτέρω σχόλιο¹⁶⁸.

Ἡ γονυκλισία παύει λειτουργικά λοιπόν κατά τήν Κυριακή, ὄχι ὡς διεκπεραίωση μιᾶς τελεστικῆς κωδικοποιήσεως, ἀλλά γιά νά αἰσθητοποιήσει τό ἀναστάσιμο βίωμα τῶν ἡμερῶν καί νά δηλοποιήσει ὡς πρακτικό πρόσφορο σύμβολο τή δύναμη καί τήν ἀλήθεια τοῦ κεκρυμμένου μυστηρίου τῆς ἀναστάσεως.

Ἡ στάση τῶν πιστῶν στή θεία λατρεία¹⁶⁹ καθορίζεται ὄχι ἀπό τήν ἰδιοβουλία τούς ἀλλά ἀπό τήν τελεστική τάξη τῆς ὀρθοδόξου λειτουργικῆς παραδόσεως¹⁷⁰. Ἔτσι ἡ κοινή λατρεία τῶν πιστῶν, γιά νά εἶναι εὐτακτη, συντονισμένη καί εὐσχήμων, εἶναι ἀνάγκη νά στοιχεῖ στόν κανόνα τῆς σεβασμίας αὐτῆς παραδόσεως. Τό λειτουργικό αὐτό ἀπαίτημα δέν ἀνέχεται ἐξάλλου αὐθαίρετα, συναισθηματικοῦ τύπου, προσωπικά ἐκδηλώματα εὐλαβείας, τά ὁποία συντρίβουν καί ἀνατρέπουν τήν εὐσχημοσύνη, τήν τάξη καί τόν συντονισμό τῶν λατρευτικῶν συνάξεων.

Ἡ προσωπική μας εὐλάβεια καί «οἱ ἀτομικές προτιμήσεις ὑποτάσσονται στό κοινό τυπικό» τῆς προσευχόμενης κοινότητας, «στόν ρυθμό καί τόν τρόπο τῆς κοινῆς προσευχῆς». Ἀληθινή εὐλάβεια εἶναι ἡ ἐλεύθερη καί ἐνσυνείδητη ὑπακοή στήν τάξη «τῆς Ἐκκλησίας καί ὄχι στή δική μας αὐθαίρετη προαίρεση». Διαφορετικά ἡ νομιζόμενη καί ἐνίοτε ἐπιδεικτικά προβαλλόμενη εὐλάβειά μας «εἶναι ἀνευλάβεια καί» ἴσως «ἐγωιστική πράξη». Ἡ ἐθελόθηρη καί δοκησίσοφη αὐτονόμηση ἦταν πάντα στόν χῶρο τῆς Ἐκκλησίας τό διασπαστικό καί διαλυτικό δηλητήριο τῆς ἐν Χριστῷ ἀδελφότητας τῶν πιστῶν¹⁷¹.

3) Οἱ νεκρικές μνήμες καί τά κατά Κυριακήν μνημόσυνα.

Πλήν τῆς ἀπαγορεύσεως τῆς νηστείας καί τῆς γονυκλισίας, ὡς σημείων πένθους, δουλικότητας καί κατηφείας, ἀπό τήν ἀναστάσιμη δεσποτική Κυριακή, ἀλλά καί ἀπό κάθε πασχάλια καί ἐορτάσιμη εὐχαριστιακή σὺναξη, πολύ περισσότερο ἡ

λειτουργική αὐτή ἀπαγόρευση ἐκτείνεται στήν ἐπιτέλεση κατά τή χαρμόσυνη ἡμέρα τοῦ Κυρίου πενθικῶν καί νεκρικῶν μνημῶν ὑπέρ τῶν κεκοιμημένων χριστιανῶν, τῶν κοινῶς δηλαδή καλουμένων μνημοσύνων.

Ἡ πατερική παράδοση τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἶναι πλουσιότατη σέ ἀναφορές περί τόν θάνατο, ἢ καλύτερα τήν κοίμηση, τῶν χριστιανῶν, περί τήν ἀνάσταση καί τήν μετοχή σέ αὐτήν τῶν πιστευόντων, περί τά τελούμενα ὑπέρ τῶν ἀπερχομένων ἀδελφῶν, καί ὅσον ἀφορᾷ στή φροντίδα τῶν τιμίων σκηνωμάτων, καί ὅσον ἀφορᾷ στή μέριμνα γιά τή συγχώρηση, τήν ἀνάπαυση καί τή σωτηρία τῶν τιμίων ψυχῶν τους.

Ὁ ἄνθρωπος ἀκροβατεῖ διά βίου ἀνάμεσα στήν τρεπτότητα τοῦ φθαρτοῦ φυράματός του καί στήν αἰώνια προοπτική τῆς θείκᾳ πλασμένης ὑπάρξεώς του. Ζεῖ στό μεταίχμιο τῆς φθορᾶς καί τῆς ἀφθαρσίας, στό μεθόριο τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου, στό ὄριο τοῦ εὐτελοῦς καί τοῦ ἀνεφίκτου. Ὁ ἅγιος Ἀνδρέας Κρήτης διαζωγραφεῖ χαρακτηριστικά τίς ἀντιθέσεις αὐτές τοῦ δισύνθετου λογικοῦ πλάσματος¹⁷².

Σκοπός τῶν προσευχῶν καί τῶν μνημοσύνων ὑπέρ τῶν κεκοιμημένων εἶναι νά τύχουν φιλοανθρωπίας¹⁷³ παρά Θεοῦ, ὥστε νά εἶναι δυνατή ἡ μετοχή τους στήν προσδοκώμενη ἀνάσταση, στήν ὑπέρβαση τοῦ φθοροποιοῦ ἀφανισμοῦ, στόν ζωοποιό «καινισμόν»¹⁷⁴, στήν ἐπί τά κρείττονα μετάβαση, στήν ἀναγωγή στήν ἀφθαρσία καί τή θέα τοῦ Θεοῦ¹⁷⁵.

Στήν, περί τῶν κεκοιμημένων καί τῶν ὑπέρ αὐτῶν φροντίδων τῆς Ἐκκλησίας, γραμματεία διαχρονικά, ὡς σπουδαιότερα θεολογικολειτουργικά κείμενα, θεωρήθηκαν α) τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου, *Περί τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας*, κεφάλαιον Ζ'. *Περί τῶν ἐπί τοῖς κεκοιμημένοις τελουμένων*¹⁷⁶, β) τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Περί τῶν ἐν πίστει κεκοιμημένων*. *Ὅπως αἱ ὑπέρ αὐτῶν γινόμεναι λειτουργίαι καί εὐποῦνται τούτους ὀνίνουσιν*¹⁷⁷ καί

γ) τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης, *Περί τοῦ τέλους ἡμῶν καί τῆς ἱερᾶς τάξεως τῆς κηδείας καί τῶν κατ' ἔθος ὑπέρ μνήμης γινομένων*. *Διάλογος, κεφάλαια ΤΝΘ', ΤΕ'-ΤΟΓ'*¹⁷⁸.

Στά θεοφώτιστα αὐτά κείμενα τῶν τριῶν ἁγίων διαζωγραφεῖται ἐναργέστατα καί καταγράφεται

καιριότητα ή πίστη της Ἐκκλησίας για τή ζωή, τόν θάνατο, τήν ἀνάσταση τῶν κεκοιμημένων, ἀλλά καί περιγράφεται λεπτομερῶς ἡ λειτουργική πράξη τῆς φροντίδας τῶν ζώντων ἀκόμη ὑπέρ τῶν κοιμηθέντων. Θεολογία καί λειτουργική πράξη συμπορεύονται καί συνυπάρχουν, καθὼς ἡ πρώτη ἐμποτίζει καί νοηματοδοτεῖ τό πρακτικό βίωμα, ἐνῶ ἡ δευτέρα παροντοποιεῖ ρεαλιστικά τίς χαρακτηριστικές πτήσεις τῶν θεολογικῶν ἀναλύσεων, γιά νά ἐπιβεβαιώνεται καί στήν περίπτωση αὐτή τό «συναμφοτέρον» τῆς Ὁρθοδοξίας. Ἡ Ἐκκλησία δηλαδή μυσταγωγεῖ τούς πιστούς ὄχι μόνο κατά τή γέννηση, τή βαπτισματική ἀναγέννηση, τόν μυστηριακό ἀγιασμό, τή θεοποιό εὐχαριστιακή μετουσία, ἀλλά καί κατά τή βίωση τοῦ μυστηρίου τοῦ θανάτου, καθὼς γιά τόν πιστό ἄνθρωπο ἡ ζωή εἶναι σπουδή στόν ἐπερχόμενο θάνατο καί ὁ θάνατος εἶναι σπουδή στήν προσδοκώμενη ἀναστάσιμη ζωή.

Οἱ Κολλυβάδες καταγράφουν πλούσια καί ἐξιδιασμένη περί τά νεκρικά μνημόσυνα ὑπέρ τῶν κεκοιμημένων διδασκαλία, καθὼς καί τήν ἐξ ἐπόψεως θεολογικῆς καί λειτουργικῆς παραδόσεως σχέση τους μέ τήν Κυριακή, τήν ἀναστάσιμη καί κοσμοχαρμόσυνη ἡμέρα τοῦ Κυρίου. Ὅπως τό κάθε παραμικρό πράγμα, ἀπό τά τελούμενα στή θεία λατρεία, ἔχει βαρύνουσα σημασία γιά τήν τάξη καί εὐσημοσύνη της, ἔτσι καί ἡ τάξη τῶν μνημοσύνων δέν εἶναι «ἓνα μικρόν τίποτα καί οὐδέν» γιά τήν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ¹⁷⁹. Εἶναι σεβάσματα τάξη αἰώνων καί ὄχι ἀμελητέα ὑπόθεση.

Μέσα στή δίνη τῆς περί τῶν μνημοσύνων ἔριδας, κατά τόν 1η αἰώνα στό Ἅγιον Ὄρος, οἱ φιλοκαλικοί πατέρες, ἀντιμετωπίζοντας τίς φανατικές παρεμβάσεις τῶν ἀντιφρονούντων, γιά νά ἐπικρατήσῃ ἡ δυνατότητα ἐπιτέλεσης τῶν νεκρικῶν μνημῶν καί κατά τήν ἀναστάσιμη δεσποτική ἡμέρα τοῦ Κυρίου, προβάλλουν τό μέγεθος τῆς ἀσημοσύνης τῆς κυριακάτικης νεκρολογίας¹⁸⁰. Ἔτσι τούς θεωροῦν ὑπευθύνους γιά τήν «ἀσχημία τῆς ἐν τῇ Κυριακῇ θρηνοδίας»¹⁸¹ καί τούς ἐγκαλοῦν ὅτι «τήν μέν ἀταξίαν τάξιν, τήν δέ παράβασιν συνήθειαν ἐκατέστησαν»¹⁸².

Τήν εὐταξία ἢ τήν ἀταξία στά θεία λειτουργικά πράγματα οἱ Κολλυβάδες πατέρες τίς ἀντιστοιχίζουν μέ τήν ὑγεία ἢ τή νόσο τοῦ πνευματικοῦ σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Καί βέβαια θεωροῦν γιά

τούς πολέμιους τους λειτουργικό παραλογισμό καί ἀνατρεπτική ἀνακολουθία τό νά ὀνομάζουν μέν «ἀταξίαν τά τῆς Κυριακῆς μνημόσυνα, κακόν δέ μή εἶναι τήν ἀταξίαν ταύτην νομίζοντες»¹⁸³. Ἡ ἐπισημάνση τοῦ κακῶς γινομένου εἶναι ἀνάγκη νά ὀδηγεῖ στή θεραπεία του καί ὄχι στήν καταδίκη ἐκείνου πού τό φανερώνει¹⁸⁴. Ἡ ἔνσταση λοιπόν τῶν πατέρων ἦταν ὅτι ἡ διδασκαλία τους ἐδραζόταν ἀπολύτως στήν ὀρθόδοξη πατερική λειτουργική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ὁποίας ἐξἄλλου τά κείμενα καί τά τεκμήρια διαποτίζουν τίς ἀναλύσεις τους, καί οὐδέποτε σέ κάποιες τυχόν φανατικές ἰδιογνωμίες τους, ὅπως οἱ ἀντίπαλοι τούς συκοφαντοῦσαν¹⁸⁵.

*

Οἱ πολέμοι τῶν φιλοκαλικῶν δέν κατενόησαν τήν εὐαισθησία τῶν πατέρων γιά τήν ἐξέχουσα τιμή καί τίς χαρμόσυνες προνομίες τῆς «ἀναστασίμου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡμέρας»¹⁸⁶, ἡ ὁποία δέν ἀποδέχεται τή νηστεία, τή γονυκλισία καί τά πενθικά μνημόσυνα¹⁸⁷. Ἔτσι ὀδηγήθηκαν σέ μιά πρωτοφανῆ λειτουργική ἀνατροπή καί ζητοῦσαν, ἀφορμώμενοι περισσότερο ἀπό τήν ἀνάγκη διευθέτησης μιᾶς πρακτικῆς δυσκολίας τῶν Ἁγιαννανιτῶν καί ὄχι ἀπό τή συνειδητοποίηση ὅτι εἶναι πράγμα σύμφωνο μέ τήν ὀρθόδοξη λειτουργική παράδοση, νά τελοῦνται τά πενθικά μνημόσυνα καί κατά τήν ἀναστάσιμη ἡμέρα τοῦ Κυρίου, δηλαδή τήν Κυριακή.

Οἱ Κολλυβάδες δέν ἐδικαίωσαν ἑαυτούς ὡς ἀλαθήτους, ὅμως «ζήλω τῆς ἀγίας παραδόσεως κινούμενοι» τόλμησαν νά μιλήσουν, νά γράψουν καί νά ὁμολογήσουν, παρά τούς διωγμούς καί τήν περιφρόνηση, πρῶτον γιατί ἐτολήθη ἡ καινοτομία καί δεύτερον ἐπειδή διά θεοπίσματος ὑπῆρξε σπουδή νά καταστῇ κοινή καί καθολική¹⁸⁸. Κατά τόν Ἀθανάσιο Πάριο, ἡ νεκρολογία τῆς ἀναστασίμου Κυριακῆς ὑπῆρξε μιά ἐξ ἀνάγκης καί συγκυριῶν λειτουργική καινοφανῆς καινοτομία τῶν Ἁγιαννανιτῶν¹⁸⁹, γι' αὐτό ἡ χορεία τῶν φιλοκαλικῶν ἀδυνατοῦσε νά ἀποδεχθεῖ τή δυνατότητα τά ἐξ ἀνάγκης καί ἄκρας οικονομίας καί συγκαταβάσεως γινόμενα νά ἀναχθοῦν αὐθαίρετα σέ κοινή παράδοση καί νόμο τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς λατρείας της.

Κατά τά τεκμήρια τῆς ὀρθοδόξου λειτουργικῆς παραδόσεως καί σύμφωνα μέ τή διδασκαλία τῶν

φιλοκαλικῶν, τὰ μνημόσυνα ἀποβάλλονται ἀπό τή δεσποτική καί ἀναστάσιμη Κυριακή¹⁹⁰, διότι:

1) Οἱ νεκρικές μνήμες ἔχουν πένθος. Ἄρα εἶναι παράλογη ἡ νεκρολογία κατὰ τήν χαρμόσυνη καί ἀναστάσιμη Κυριακή. Ἡ Ἐκκλησία συγκατέμιξε τό πένθος μέ τήν ἀναστάσιμη προσδοκία. Δέν νεκρολόγησε ὁμως ποτέ τήν Κυριακή.

2) Ἡ διδασκαλία τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν πενθικῶν ἀπό τήν Κυριακή δέν εἶναι νεοφανές ἐφεύρημα τῶν φιλοκαλικῶν, ἀλλά παράδοση τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας. Δέν τέθηκε δηλαδή ποτέ ἐν ἀμφιβόλῳ, μέχρι τόν 17^ο αἰῶνα (1754), ἡ μή τέλεση μνημοσύνων κατὰ τίς δεσποτικές ἑορτές καί τήν Κυριακή. Πουθενά καί ποτέ δέν τελοῦσαν τίς Κυριακές μνημόσυνα στό Ἅγιον Ὄρος. Σύγχρονη τῶν φιλοκαλικῶν πατέρων ἐμφανίσθηκε ἡ καινοτομία τῆς Ἀγιαννανίτικης Σκήτης. Τό Ἅγιον Ὄρος διαχρονικά στάθηκε ἡ κοιτίδα τοῦ ἀπαρχαράκτου τῆς θείας λατρείας καί τῶν θεσμῶν τῆς Ἐκκλησίας, ὥστε νά μαρτυρεῖ ἀπλανῶς περὶ «τῶν πρακτέων ἢ μή πρακτέων» ἀκόμη καί στήν προστρέχουσα ἐνίοτε σ' αὐτό Μεγάλη Ἐκκλησία¹⁹¹. Ἡ ἐνσταση λοιπόν τῶν Κολλυβάδων ὑπέρ τῆς ἀξίας τοῦ τυπικοῦ τῆς λατρείας, τήν ὁποία λιπαρῶς ἐβίωσαν, ἀγαποῦσαν καί σπουδαζαν, ἦταν δικαιολογημένα αὐστηρή, ἐπειδή αὐτό κατὰ τή διδασκαλία τους περιφυλάσσει τήν τάξη, τήν εὐπρέπεια, τήν εὐσχημοσύνη καί τελικά αὐτή τήν οὐσία τῆς¹⁹².

3) Τό Σάββατο, κατὰ τήν παράδοση τῆς ὀρθόδοξου λατρείας, εἶναι ἡ κατ' ἐξοχήν ἡμέρα τῶν μνημοσύνων τῶν κεκοιμημένων πιστῶν. Ἡ κοινή πράξη τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας καί ὁ τύπος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας θέλουν Σάββατο ἐπιτελούμενα τὰ μνημόσυνα¹⁹³, καθῶς στό Σάββατο κυρίως προσιδιάζουν τὰ νεκρώσιμα¹⁹⁴.

4) Ἀπό τήν ἐξέχουσα αὐτή δεσποτική ἑορτή, τήν ἀναστάσιμη Κυριακή, καθῶς καί ἀπό τίς ὑπόλοιπες μείζονες ἑορτές τοῦ Κυρίου καί τῆς Ἐκκλησίας, ἀποκλείονται καί ἀποπέμπονται τὰ νεκρικά μνημόσυνα, «ὡς αἶτια καί προξένα πένθους καί κατηφείας»¹⁹⁵. Ἀποτελεῖ πραγματική λειτουργική ἀνατροπή ἡ συνύπαρξη δεσποτικῆς χαρμόσυνης καί πενθικῆς νεκρολογίας.

5) Σύμφωνα μέ τήν πλούσια καί ἀναλυτική διδασκαλία τῶν Κολλυβάδων πατέρων περὶ τῶν μνημοσύνων, εἶναι ἀνάγκη νά γίνουν καιρίες διαφοροποιήσεις ἀνάμεσα, ἀφ' ἑνός στίς αἰτήσεις τῆς

θείας λειτουργίας καί τήν ἐξαγωγή μερίδων ὑπέρ τῶν κεκοιμημένων στήν ἅγια προσκομιδή, καί ἀφ' ἑτέρου στά καθαυτό νεκρικά μνημόσυνα¹⁹⁶. Οἱ φιλοκαλικοί διά πληθωρικῶν ἀναφορῶν προσδιόρισαν μέ ὀρισμούς λειτουργικούς ποιὰ εἶναι τὰ ἀπαγορευμένα μνημόσυνα ἀπό τήν ἀναστάσιμη Κυριακή καί ἐξήγησαν μέ σαφήνεια τή διαφορά τους ἀπό τίς ἀπλές μνημονεύσεις τῶν κεκοιμημένων πιστῶν ἢ τίς ἑορταστικές μνήμες τῶν ἁγίων. Διαφοροποιητικό στοιχεῖο γιά τὰ κατ' ἐξοχήν μνημόσυνα εἶναι τό πένθος, τὰ κόλλυβα, τό παραστάσιμο, ἡ ἐξειδικιασμένη πενθική προσευχή, μέ τίς νεκρώσιμες εὐχές καί τροπάρια πού συναπαρτίζουν «μακρά καί περιπαθῆ ἀκολουθίαν», γεμάτη δεητικές καί θρηνητικές ἱκεσίες, δηλαδή «ἐκεῖνα ὁποῦ ἐγκαινίζουσιν, ἦτοι ἀνακαινίζουσι, τό μυστήριον καί τό πάθος τοῦ θανάτου, ὅθεν καί τελετή καί πρᾶξις ἱερά καί μυστηριώδης λέγονται»¹⁹⁷.

Ὁ θάνατος βιώνεται ἀπό τοὺς πιστοὺς ὡς μυστήριον φοβερότατο. Ἐνεός ὁ ἄνθρωπος, ἐμπρός στόν βίαιο χωρισμό τῆς ψυχῆς καί τοῦ σώματος ἀπό τήν πολυχρόνια ἁρμονική συνύπαρξη, προσμετρᾷ τὰ ὅρια τῆς ὑπαρξῆς. Προσεγγίζει μόνο μέ τήν πίστη τήν ἀφύσικη τομή τοῦ φυσικότατου δεσμοῦ τῆς ψυχοσωματικῆς ἐνότητάς του, κατὰ τό ἅγιο θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ὁ Κύριος, μέσα ἀπό τόν θάνατο, τή γενέθλιο πασχάλια διάβαση τῶν χριστιανῶν, ὀδηγεῖ τόν ἄνθρωπο στό «καθ' ὁμοίωσιν» καί ἀναμορφώνει μυστικά στήν ὑπαρξή του τό ἀρχαῖο κάλλος, τήν αἰώνια ὠραιότητα, ὀδηγώντας τον στήν ἀθανασία, τόν ἁγιασμό, τή θέωση καί τόν συνδοξασμό τῆς θείας ἀναστημένης ζωῆς τῆς αἰωνίου Βασιλείας.

Ἡ βίωση τοῦ πένθους καί οἱ θρήνοι τῆς σωματικῆς ἀπώλειας δέν εἶναι γιά τόν χριστιανό τό ἀπελπιστικό ὑπαρξιακό ἀδιέξοδο τῶν μὴ ἐχόντων ἐσχατολογική ἐλπίδα. Ὁ θάνατος μεταβάλλεται σέ νέα γέννα καί γίνεται λυτρωτική καί σωτήρια ἀπαρχή μπροστά στή δοξολογική καί εὐχαριστιακή προοπτική του αἰωνίου. Γίνεται φίλιο ὑποκείμενο τῆς θεοειδοῦς ὑπαρξῆς, δέν ἐξαντικειμενοποιεῖται γινόμενος ψυχοπροβολικά ὑπόθεση μόνο τῶν ἄλλων. Ἀγγίζει μέ τή μνήμη του φιλόλαμπρο τόν ἀγωνιζόμενο - πιστό ἄνθρωπο καί τοῦ προβάλλει ἐμπειρικά τήν πραγματική ἀξία τῆς καθημερινῆς ζωῆς καί τὰ συγκεκριμένα περατά της ὅρια.

Ἡ ζωὴ γίνεται χαρισματικὰ σπουδὴ στόν θάνατο, γιὰ νά μπορέσει νά εἶναι καί ὁ θάνατος ὄχι τό ζοφερό τέρμα τῆς ἀνθρώπινης ὕλης, ἀλλά ἡ ἀναγωγὴ τῆς ὑπαρξῆς στήν ἀλήθεια τῆς θείας ζωῆς, νά γίνει ἡ ὕψιστη καί ἡ πιό γνήσια σπουδὴ στή ζωὴ. Ἔτσι ἀντιμετώπισε ἡ Ὁρθοδοξία διαχρονικά καί τό μυστήριον τῆς ζωῆς καί τό μυστήριον τοῦ θανάτου. Οὔτε μέ στωική ἀδιαφορία καί ἀπάθεια, οὔτε μέ δαιμονική ἀπελπισία καί ἀπόγνωση, ἀλλά πάντα χαρμολυπικά καί σταυροαναστάσιμα. Τό ὧδε καί τό ἐπέκεινα συμφύρονται στό παρόν τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ καί στή βιωματική προοπτικὴ τῶν ἐσχάτων.

*

Ἡ ἐλπίδα τῆς συναναστάσεως μέ τόν Κύριο Ἰησοῦ Χριστό, ὁ ὁποῖος ἔχει τὴν ἐξουσία τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου, εἶναι γιὰ τοὺς πιστεύοντες ἡ μόνη διέξοδος ἀπὸ τὰ φαινομενικά ἀδιέξοδα κατὰ τό ὕλικό τέρμα τῆς ἀνθρώπινης σωματικῆς ὑπαρξῆς. Γιατί, μετέχοντας σέ αὐτὴ τὴ δική Του ἀνάσταση, «τὰ ὁσὰ τὰ γεγυμνωμένα» θά μετάσχουν στή νέα ζωὴ, θά ἀνακαινισθοῦν μέ σύμπασα τὴν κτίση κατὰ τὴν ὥρα τῆς ἔνδοξης Δευτέρας Παρουσίας Του καί τῆς κοινῆς ἀναστάσεως τῶν ζώντων καί τῶν τεθνεώτων, κατὰ τὴν ὥρα ἐκείνη τὴ μοναδικὴ τῆς σιγῆς καί τοῦ θαύματος, μέ μόνο στερορό θησαυρό καί πρόμαχο τὴ ζωοποιό μετουσία τοῦ Κυριακοῦ σώματος καί αἵματος τῆς θείας εὐχαριστίας.

4) Ἡ εὐχαριστιακὴ μετοχή.

Ἡ πληθωρικὰ μαρτυρούμενη σύνθεση Κυριακῆς καί εὐχαριστίας, στήν πατερική καί λειτουργική παράδοση τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, εὔρε τὴν τελεία καί ὀλοκληρωμένη ἐρμηνεία καί διερεύνηση τοῦ νοήματός της καί τοῦ βαθύτατου θεολογικοῦ, ἠθικοῦ, πνευματικοῦ καί λειτουργικοῦ περιεχομένου της, στό πλαίσιο τῶν περὶ τὴ θεία λατρεία ἐνασχολήσεων τῶν φιλοκαλικῶν πατέρων, καθὼς καί στήν τελικὴ ἀποτύπωση τῆς πλούσιας λειτουργικῆς τους θεολογίας. Ἡ λειτουργικὴ αὐτὴ θεολογία, πού συνθέτει ἄριστα τὴν ἱστορία καί τὴ θεωρία τῆς ὀρθοδόξου λατρείας, περιστρέφεται, ὅπως διὰ πολλῶν τεκμηρίων ἀποδεικνύεται, περὶ τοὺς δύο κυρίους ἄξονες τῆς λειτουργικῆς ζωῆς τῶν πιστῶν καί τοῦ μυσταγωγικοῦ βιώματος τῆς Ἐκκλησίας, τὴν ἀναστάσιμη Κυριακὴ, ὡς ὑπέρτιμη ἡμέρα

τοῦ Κυρίου, καί τὴ θεία εὐχαριστία, ὡς τό ὑπέρτατο μυστήριον τῆς πίστεως, τό κέντρο τῆς λατρείας, τὴν ἀρχὴ καί τὴν κατάληξη τῆς ἀληθοῦς καί ἀπλανοῦς χαρισματικῆς θεολογίας.

Οἱ Ὁρθόδοξοι δεσποτικὴ πανήγυρη ἄγουν ὄχι μόνο κατὰ τὴν κυριώνυμη ἡμέρα τῆς ἀναστάσεως, ἀλλά καί σέ κάθε ἐβδοματικὴ διὰ τῆς Κυριακῆς ἀνακύκληση τοῦ Πάσχα. Πάσχα Κυρίου ὁμως ἐορτάζουν καί σέ κάθε μία εὐχαριστιακὴ τους μετοχὴ μέσα στό πλαίσιο τῆς πασχάλιας ἀνάμνησης διὰ τῆς συνεχοῦς ἐπιτελέσεως τῆς θείας λειτουργίας καί τῆς ἀναιμάκτου θυσίας. Τό ἀναστάσιμο καί εὐχαριστιακό αὐτό ἦθος ὁδηγεῖ τοὺς πιστοὺς ἐκ τῶν ποικίλων θανατώσεων στή ζωοποιό συνανάσταση μέ τόν Χριστό, ἀπὸ τὴ γήινη φθαρτὴ καί θνητὴ ἀνθρώπινη φύση στόν οὐράνιο καί αἰώνιο δοξασμό τῆς ὑπαρξῆς. Ἡ ἀνάσταση καί ἡ εὐχαριστία, ὡς βάσεις τῆς πίστεως, ὡς πηγές τῆς θεολογίας, ὡς βίωμα διηνεκές τῶν ἁγίων, ὡς βιωματικὴ προσδοκία ἐνώσεως μέ τόν ἀναστημένο Κύριο καί μετοχῆς στό ἐπουράνιο θυσιαστήριον, δέν ὑπῆρξαν ποτέ γιὰ τὴν Ἐκκλησία καί τό πλήρωμά της ἐσχολογικὲς ἰδεοληψίες μιᾶς ψευδοῦς καί κατασκευασμένης ἠθικιστικῆς μελλοντολογίας.

Ἀνάσταση τοῦ Χριστοῦ σημαίνει ἀναστημένη ζωὴ, πασχάλια εὐχαριστιακὴ βίωση καί μετουσία, ἄρα τελικά ἀναστημένο ἄνθρωπο καί λειτουργημένο βίον. Ζωὴ προσωπικῆς κοινωνίας μέ τόν Κύριο. Ζωὴ μέ τόν ἀδελφό, ὡς σταυροαναστάσιμο ἄθλημα ἀγάπης καί ἐλευθερίας. Ζωὴ μέ τό φῶς τοῦ Χριστοῦ, μακρὰ ἀπὸ τίς παγιδεύσεις τῆς κοσμικῆς ἀλαζονικῆς πολυγνωσίας. Ζωὴ λειτουργημένη στόν συνεχῆ ἁγιασμό τῶν θείων καί ἀχράντων μυστηρίων καί στήν ὀλόθυμη ὑπαρξιακὴ προσδόκηση τῆς ἐσχάτης, ἀτελεύτητης καί αἰώνιας Κυριακῆς¹⁹⁸.

3. Τὰ ὑπόλοιπα λειτουργικά ζητήματα τῆς διδασκαλίας τῶν Κολλυβάδων.

Πέραν τῶν δύο καιρίων ἀξόνων τῆς λειτουργικῆς διδασκαλίας τῶν φιλοκαλικῶν πατέρων, τῆς εὐχαριστίας δηλαδή καί τῆς Κυριακῆς, πού ἦδη ὅσον ἦταν δυνατόν διεξοδικότερα ἀναλύθηκαν, ἡ θεματολογία τῶν λειτουργικῶν τους ἐνασχολήσεων ἀποτελεῖ ἕναν ἀπέραντο καί πολυανθὴ λειμῶνα, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀκατόρθωτο ἐδῶ καί τώρα νά παρουσιασθεῖ. Γιὰ τόν λόγο αὐτό, σέ ἐτοιμαζόμενη εἰδικὴ μονογραφία, θά καταγραφοῦν ἀναλυ-

τικά και θά βασανισθοῦν ἐπιστημονικά και κριτικά ὅλα τὰ στοιχεῖα πού ἀπαρτίζουν, κατά τή γνώμη μας, τό σύμπαν τῆς λειτουργικῆς διδασκαλίας τῶν ἁγίων Κολλυβάδων.

Ἐδῶ, προαγγελτικά, θά μπορούσαμε νά καταρτίσουμε ἕναν σύντομο και πυκνό κατάλογο τῶν θεμάτων αὐτῶν, ὅπως καταγράφονται στίς κολλυβαδικές συγγραφές:

- 1) *Περί τῶν μυστηρίων* θεολογικά, ιστορικολειτουργικά και τελετουργικά στοιχεῖα, πού ἀνιχνεύονται κυρίως στή *Δογματική Ἐπιτομή* τοῦ Ἀθανασίου Παρίου, στό Πηδάλιον τοῦ Νικοδήμου Ἀγιορείτου και στό *Κανονικόν* του Χριστοφόρου Προδρομίτου.
- 2) *Περί τοῦ τρόπου ἀναγνώσεως τῶν εὐχῶν*, ὅπως ἀναλύεται στήν *Ἐπιτομή τῶν Ἱερῶν κανόνων* τοῦ Νεοφύτου Κουσοκαλυβίτου. Ἡ διεισδυτική ὀξύνοια τῶν λειτουργικῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Νεοφύτου ἐκπλήσσει και τόν σημερινό ἀναγνώστη και ἐπιστήμονα τῆς θείας λατρείας, ὅσον ἀφορᾷ στό ζήτημα αὐτό, μέ τό ὅποιο ἀσχολήθηκαν και ἀσχολοῦνται οἱ καθηγητές μακαριστός Ἰωάννης Φουντούλης, Γεώργιος Φίλιας, Παναγιώτης Σκαλτσῆς και π. Χρυσόστομος Νάσσης.
- 3) *Περί τοῦ τρόπου μεταδόσεως και συμμετοχῆς στήν εὐχαριστία.*
- 4) *Περί κληρικῶν τῆς Ἐκκλησίας, τῶν χειροθεσιῶν και τῶν χειροτονιῶν τους, καθώς και περί τοῦ μοναχικοῦ σχήματος.*
- 5) *Περί καθαγιασμοῦ διά χρίσεως μύρου και εἰδικῆς ἀκολουθίας ἢ μή τῶν ἱερῶν εἰκόνων και τῶν σκευῶν τῆς λατρείας.*
- 6) *Περί καταλύσεως ἢ λύσεως τῆς νηστείας.*
- 7) *Περί τῆς εὐτάκτου τελέσεως τῆς θείας λειτουργίας, μέ ἀναφορές στήν ἀρχαία τάξη ἢ τίς σύγχρονές τους ἀταξίες ἢ τίς παραφθορές τῶν λειτουργικῶν κειμένων δι' ἀδοκίμων προσθέσεων.*
- 8) *Περί τῆς ἀκριβείας ἢ τῆς οἰκονομίας στή λειτουργική πράξη (π.χ. ἑπταπάπαδον εὐχέλαιον).*
- 9) *Περί τῆς εὐτάκτου ἐπιτελέσεως τῶν ἀκολουθιῶν τοῦ νυχθημέρου, μέ τυπικολογικές παρατηρήσεις καίριες και σοφές ἀπό τόν ἅγιο Νικόδημο, ὁ ὅποιος γνωρίζει καλά τή Διονυσιατική τάξη, ἀλλά μπορεῖ φιλόπρωτα και ποιμαντικά νά οἰκονομεῖ και τήν ἐνοριακή πράξη.*
- 10) *Περί τῆς συγκροτήσεως τῶν Δεσποτοθεομητορικῶν ἑορτῶν, τῶν μνημῶν ἁγίων, συνόδων κ.λπ.*
- 11) *Περί τῆς λειτουργικῆς χρήσεως τοῦ Ψαλτηρίου στήν ὀρθόδοξη λατρεία και τῆς ὀρθῆς στιχολογίας τῶν ψαλμῶν.*
- 12) *Περί τῆς ἐρμηνείας λειτουργικῶν ὕμνων, μέ καίριες παρατηρήσεις ἐπί ὕμνογραφημάτων και ὕμνογράφων, πέραν τῆς πρωτοτύπου κολλυβαδικῆς ὕμνογραφικῆς παραγωγῆς (Νικόδημος - Ἀθανάσιος - Χριστοφόρος), πού ἀποτελεῖ μιά μικρή βιβλιοθήκη (μόνο στόν Συναξαριστή τοῦ ἁγίου Νικοδήμου ἀνιχνεύσαμε 65 ἐξιδιασμένες ἀναφορές).*
- 13) *Περί ἱερῶν ναῶν, ἐγκαινίων, ἀντιμνησίων, σεβασμάτων, ἁγιασμάτων, προσκυνημάτων, θαυματουργῶν εἰκόνων, ἱερῶν λειψάνων, φυλακτηρίων περιγραφές σημαντικές και παρατηρήσεις κριτικές.*
- 14) *Περί τοῦ μεγάλου και μικροῦ ἁγιασμοῦ.*
- 15) *Περί ἐκκλησιαστικῶν και μοναχικῶν διακονημάτων.*
- 16) *Περί τῶν εὐχῶν τῆς θείας λατρείας, πέραν τῆς εὐχολογικῆς παραγωγῆς ἰδιαίτερά του ἰδίου τοῦ ἁγίου Νικοδήμου Ἀγιορείτου, καθώς και τῆς ὁμηλικῆς - ἐγκωμιαστικῆς πρὸς τούς ἁγίους καταθέσεώς του.*
- 17) *Περί τῆς σημασίας και τῆς σπουδαιότητος τοῦ τυπικοῦ στή θεία λατρεία.*
- 18) *Περί τῆς νοερᾶς και ἀδιαλείπτου προσευχῆς τῆς νηπτικῆς και ἀσκητικῆς παραδόσεως τῆς Ὀρθοδοξίας.*
- 19) *Περί τοῦ ρόλου τοῦ Συναξαριστοῦ ἐνταγμένου λειτουργικά στήν κοινή λατρεία τῶν μονῶν και τῶν ἐνοριῶν.*
- 20) *Περί τῆς οὐσίας, τοῦ χαρακτήρος και τῆς θεολογίας τῆς λατρείας τῆς Ἐκκλησίας και τῆς λειτουργικῆς βιώσεως τῶν χριστιανῶν.*
- 21) *Περί παραδόσεως και ἀνανεώσεως στά λειτουργικά δρώμενα και τήν ἐν γένει λειτουργική ζωή, καθώς και τή ζῶσα συμμετοχή τοῦ πληρώματος σ' αὐτήν.*
- 22) *Περί λειτουργικῶν ἐκτροπῶν Λατίνων και Διαμαρτυρομένων.*
Και ἄλλα πολλά.

Συμπεράσματα

1. Κατά την Τουρκοκρατία, εποχή επικίνδυνων και καταλυτικών τυποποιήσεων για τή θεία λατρεία της Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐμφανίστηκε τό ἀναμορφωτικό καί ἡσυχαστικό κίνημα τῶν φιλοκαλικῶν Κολλυβάδων πατέρων. Ἡ χορεία τῶν ἀγιορειτῶν αὐτῶν ἀγίων ἀσχολήθηκε μέ καιρία ζητήματα τῆς λατρείας, ὅπως ἡ θεία εὐχαριστία καί ἡ συχνότητα τῆς εὐχαριστιακῆς μετοχῆς, ἀλλά καί ὁ ἀναστάσιμος καί δεσποτικός χαρακτήρας τῆς Κυριακῆς ἡμέρας, ἡ ὁποία δέν ἀποδέχεται πενθικές ἐκδηλώσεις.

Μέ γνώση λιπαρή τῆς ἱστορίας καί τῆς θεολογίας τῆς ὀρθοδόξου λατρείας, μέ στέρεες θεμελιώσεις στά πηγᾶτα κείμενα, ἀλλά καί μέ φρόνημα ἐκκλησιαστικό καί βίωμα ἡσυχαστικό, ὑπερήσπισαν μέχρι διωγμῶν τήν ἀποκαθαρμένη ἀπό νοθεύσεις καί παραχαράξεις σεβασμία λειτουργική παράδοση τῆς Ἐκκλησίας, παρεμβαίνοντας εὐεργετικά στό σύνολο σχεδόν τῶν λειτουργικῶν προβληματισμῶν τοῦ 18^{ου} αἰῶνος.

2. Οἱ Κολλυβάδες πατέρες, νεοησυχαστές καί φιλοκαλικοί, ἔζησαν στόν δυσκολότερο γιά τήν πνευματική ταυτότητα καί γιά τίς τύχες τοῦ Γένους 18^ο αἰῶνα, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε καί ἄκρως επικίνδυνος γιά τήν παραχάραξη τῆς λειτουργικῆς παράδοσης τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἡ παρέμβασή τους στήν παιδεία καί τόν φωτισμό τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων, ἀλλά καί ἡ ἐμπλοκή τους στίς δύο ἀγιορειτικές λειτουργικές ἔριδες (τῆς συχνότητας μετοχῆς στήν εὐχαριστία καί τῆς τελέσεως ἢ μή μνημοσύνων κατά τήν ἀναστάσιμη δεσποτική ἡμέρα τῆς Κυριακῆς) ὑπῆρξε ἄκρως εὐεργετική καί ἀνατρεπτική προκαταλήψεων καί νοθεύσεων γιά τή θεία λατρεία καί τή λειτουργική βίωση.

3. Ἡ θεία κοινωνία ὡς μυστήριο καί ἡ εὐχαριστιακή σύναξη τῶν πιστῶν ἀποτελοῦν τό κέντρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, τήν ἀρχή καί τήν κατάληξη τῆς ἀληθοῦς Θεολογίας. Ἡ ἐμπροϋπόθετη ἀλλά καί συνεχῆς μετοχή στά εὐχαριστιακά δῶρα εἶναι δεσποτική ἐντολή καί ἐγγυᾶται τήν ἐνότητα τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ ἡ ἀναίτια ἀποχή εἰσάγει διαλυτικά φαινόμενα καί προξενεῖ κινδύνους πνευματικοῦ θανάτου, ἀφοῦ στερεῖ ἀπό τήν ὑπαρξη τήν ἀληθῆ της ζωοτροφία.

4. Ἡ Κυριακή, ὡς ἡμέρα ἀναστάσιμη, δοξαστική, χαρμόσυνη καί δεσποτική, δέν ἐπιδέχεται νε-

κρικές καί πενθικές μνήμες καί ἐκδηλώσεις, ὅπως εἶναι τά μνημόσυνα, οἱ γονυκλισίες καί ἡ νηστεία. Αὐτά, ὡς νοηματοδοτημένοι φορεῖς πένθους, μετανοίας καί δουλικότητας, ἀποβάλλονται λειτουργικά ἀπό τήν Κυριώνυμη ἡμέρα, ἡ ὁποία διακρατεῖ, σύμφωνα μέ τήν ἔρευνα στά σημαντικότερα πηγᾶτα κείμενα τῆς ὀρθοδόξου λειτουργικῆς παράδοσης, ὑψηλά καί πανάρχαια ἀναστάσιμα προνόμια.

5. Ἡ Κυριακή εἶναι τό ἐβδομαδιαῖο Πάσχα τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλά καί κάθε τελεία θεία λειτουργία εἶναι πασχάλια ἀνάμνηση. Πρόταση τῶν σοφῶν Κολλυβάδων πατέρων δέν εἶναι ἡ κατ' ἀνάγκην καί ἐνίοτε ἀπροϋπόθετη καθημερινή μετοχή στή μετάληψη, ἀλλά τουλάχιστον ἡ κατά Κυριακή καί τίς παρεμπίπτουσες μεγάλες ἑορτές μετοχή τῶν πιστῶν στά εὐχαριστιακά δῶρα, εὐλαβικά καί ἐνεπίγνωστα. Ἡ σύνθεση αὐτή Κυριακῆς, πασχάλιας χαρμοσύνης καί ζωοποιῦ εὐχαριστιακῆς μετοχῆς, σφραγίζει ἀγιαστικά ὅλο τόν βίο τῶν χριστιανῶν, τό «νῦν» τῆς Ἐκκλησίας καί τό «ἀεῖ» τῆς Βασιλείας.

6. Πλήν τῆς εὐχαριστίας καί τῶν ἀναστασίμων προνομίων τῆς Κυριακῆς, ἕνα ἄλλο ἀμέτρητο πλήθος λειτουργικῶν θέσεων, προβληματισμῶν καί μαρτυριῶν ταμιεύεται στά Κολλυβαδικά συγγράμματα, ἰδιαίτερα τῶν πρωτεργατῶν τοῦ φιλοκαλικοῦ κινήματος Μακαρίου Νοταρᾶ, Νικοδήμου Ἁγιορείτου, Ἀθανασίου Παρίου, Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου καί Χριστοφόρου Προδρομίτου. Ἡ ὀξύνοια, ἡ γνώση, ἡ σοφία καί ἡ ἀγιωσύνη τῶν διδασκάλων ψαύει μέτ' ἐπιστήμης τό σύμπαν σχεδόν τῶν λειτουργικῶν ζητημάτων, τά ὁποῖα ἀπασχόλησαν τήν ἐποχή τους ἄλλ' ἐνίοτε μέ ἔνταση ἐξακολουθοῦν νά ἀπασχολοῦν καί τή σύγχρονη λειτουργική ζωή καί βίωση τῶν Ὁρθοδόξων.

*

Ἡ σύγχρονη λειτουργική θεολογία καί ἔρευνα ὀφείλει πολλά στούς ἀγωνιστές αὐτούς καί πρωτοστάτες τῆς ἀναδείξεως τῆς ὠραιότητας, τῆς τάξεως, τῆς εὐσχημοσύνης καί τῆς ἀπλανοῦς νοηματοδότησης τῆς θείας λατρείας καί τῆς λειτουργικῆς βιώσεως τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, γιά τήν ἐποχή τους, ἀλλά πολύ περισσότερο γιά τό σήμερα. Γιά τήν ἔρευνα καί τήν παρουσίασή τους ἐτοιμάζεται ἤδη ἐκτενῆς μονογραφική κατάθεση, ὡς συνέχεια καί συμπλήρωση τῆς προηγηθείσης ὀγκώδους διατριβῆς τοῦ γράφοντος.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. ένδεικτικά Δ. ΖΑΚΥΘΗΝΟΥ, *Ἡ Τουρκοκρατία. Εἰσαγωγή εἰς τὴν νεωτέραν ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Ἀθήναι 1957. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ (Πρωτοπρ.), *Τουρκοκρατία. Οἱ Ἕλληνες στὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία* [σειρὰ «αἶπος», 3], ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήναι 1989. Π. Ν. ΠΑΠΑΡΟΥΝΗ, *Τουρκοκρατία*, ἐκδ. Γρηγόρη χ.τ.χ.
2. Βλ. ένδεικτικά Θ. ΠΙΑΓΚΟΥ, «Σχέσεις τοῦ Ἀθωνικοῦ καὶ Θρακικοῦ μοναχισμοῦ. Κανονικολειτουργικά θέματα», *Ἅγιον Ὅρος καὶ Θράκη* [Παράρτημα Θρακικῆς Ἐπετηρίδας, 5], ἐκδ. Μορφωτικός Ὅμιλος Κομοτηνῆς - Κέντρο Θρακικῶν Μελετῶν, Κομοτηνὴ 2001, σσ. 83-84.
3. Βλ. Χ. ΤΖΩΓΑ, *Ἡ περὶ μνημοσύνων ἔρις ἐν Ἀγίῳ Ὄρει κατὰ τὸν ἡ' αἰῶνα*, ΕΕΘΣΘ [Παράρτημα ἄρ. 3], Θεσσαλονίκη 1969, σσ. 7-8 καὶ 10-11. Μ. ΓΕΔΕΩΝ, «Ἐκκλησία καὶ Ἐπιστήμη κατὰ τὸν ἡ' αἰῶνα», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* 8 (1887-1888), σ. 283.
4. Βλ. Α. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, *Καππαδοκίας τύχαι. Διάλεξι ... κατὰ τὴν ἐορτὴ τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν στό Α.Π.Θ.*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 64. Περισσότερες ἀναλύσεις βλ. στίς ἐξειδικασμένες μελέτες τοῦ ἰδίου καθηγητοῦ, «Ἡ πορεία τοῦ Γένους κατὰ τὴν Τουρκοκρατία καὶ ἡ ἐνότητά τοῦ Ἑλληνισμοῦ (Φορεῖς, Ἰδεολογία, Θεσμοί)», *Ξενία Ἰακώβω Ἀρχιεπισκόπῳ Βορείου καὶ Νοτίου Ἀμερικῆς. Ἐπὶ τῇ 25ετηρίδι τῆς Ἀρχιεπισκοπείας αὐτοῦ*, ἐποπτεία καὶ ἐπιμέλεια Α. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ καὶ Α. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 556-572. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἡ τριῶμη ἐνότητά τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἀρχαιότητα - Βυζάντιο - Νέος Ἑλληνισμός*, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1991.
5. Βλ. ΑΛ. ΡΑΠΑΔΕΡΟΣ, *Metakenosis. Griechenlands Kulturelle Herausforderung durch die Aufklarung in der Sicht des Korais und des Oikonomos*, Meisenheim am Glan 21970.
6. Βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, *Παράδοση καὶ ἀλλοτρίωση*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήναι 1989, σ. 260.
7. Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, ἐκδ. Ἐρμῆς, Ἀθήναι 1985. Π. ΚΟΝΔΥΛΗ, *Ὁ Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οἱ φιλοσοφικὲς ἰδέες*, ἐκδ. Θεμέλιο, Ἀθήναι 1988. Π. ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗ, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Οἱ πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς ἰδέες*, ἐκδ. ΜΙΕΤ, Ἀθήναι 1996. Ἀναφορὰ στὸν δυτικὸ Διαφωτισμὸ βλ. Κ. ΑΚΡΙΒΟΠΟΥΛΟΥ, *Τὸ κολλυβαδικὸ κίνημα. Ἡ τελευταία Φιλοκαλικὴ Ἀναγέννηση*, ἐκδ. Τέττιος, Κατερίνη 2001, σσ. 19-29. Βλ. καὶ Α. ΑΓΓΕΛΟΥ, «Πρὸς τὴν ἀκμὴν τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ», *Μικρασιατικὰ Χρονικά* 7 (1957), σ. 1 ἐξ.
8. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, *Παράδοση καὶ ἀλλοτρίωση*, ὄπ.π., σ. 13.
9. Ὁπ.π., σσ. 15-16.
10. Ὁπ.π., σσ. 31, 32, 33. Βλ. καὶ ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ ΔΕΛΗΔΗΜΟΥ (Ἀρχιμ.), *Εἰσαγωγή στὴν ἔκδοσι τοῦ Πηδαλίου ἀπὸ τίς ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου*, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. γ' -ε', ὅπου σχετικὴ καίρια ἀναφορὰ.
11. Βλ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, *Τουρκοκρατία*, ὄπ.π., σ. 152. Βλ. καὶ σ. 158, ὅπου δίδονται παραδείγματα παρόμοιων ἀθεϊστικῶν, ἀντικληρικῶν καὶ πολεμικῶν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας συγγραμμάτων, ὅπως π.χ. Ὁ Ἀνώνυμος τοῦ 1789 ἐναντίον τῶν μυστηριῶν, Ὁ Ρωσαγγλογάλλος (±1805), ἡ Ἑλληνικὴ Νομαρχία (1806), οἱ Στοχασμοὶ τοῦ Κρίτωνος (1819) καὶ τὰ καθαρὰ ἀντιχριστιανικὰ δημοσιεύματα τοῦ Χριστόδουλου Παμπέκη. Ὡς πρὸς τὸν ἀντικληρικαλισμὸ τῶν διαφωτιστῶν, ἀπαντητικὴ παρέμβασις ἔχουμε στό ἔργο τοῦ Π. ΓΕΩΡΓΙΑΝΤΖΗ, *Οἱ ἀρχιερεῖς καὶ τὸ εἰκοσιένα (ἀντίδρασις ἢ προσφορὰ;)*, Ξάνθη 1985, μέ σημαντικὲς καὶ ἀξιοπρόσεκτες ἱστορικὲς καταγραφές.
12. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, ὄπ.π., σ. 151.
13. Ὁπ.π., σ. 153.
14. Βλ. ΓΙΩΡΓΗ Θ. ΠΡΙΝΤΖΙΠΑ, *Λογάδες τοῦ Γένους* [Σειρὰ: Ἑλληνικὴ Παιδεία καὶ Παράδοση, ἀριθ. 4], ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήναι 1985, σσ. 130, 139-140.
15. Βλ. CON. ΡΑΡΟΥΛΙΔΙΣ, «Conservatisme et modernisme dans l'Église Orthodoxe ou XVIIIème et XIXème ss.», στό *Καιρός. Τόμος τιμητικὸς στὸν δμῶτιμο καθηγητὴ Δαμιανὸ Ἄθ. Δόϊκο*. ΕΕΘΣΘ. Τμῆμα Θεολογίας - Νέα Σειρὰ, τόμ. 5, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 641-646. Καὶ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΕΤΑΛΛΗΝΟΥ, «Ἡ δυναμικὴ του διαφωτισμοῦ στὴ δράσι τῶν Κολλυβάδων», ἔφημερ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια* (1-16.9.1995), σ. 13.
16. Βλ. Γ. ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, «Πνευματικὰ κινήματα τοῦ ὀρθοδόξου μοναχισμοῦ κατὰ τὴ δευτέρη χιλιετία καὶ ἐπιπτώσεις τους στὴν Ἐκκλησία καὶ τὴν κοινωνία», *Ἐκκλησιαστικὸς Κήρυκας. Θεολογικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Κιτίου*, τ. ζ', Λάρινα 1994, σσ. 139-148. ΣΠ. ΜΑΚΡΗ, «Κολλυβάδες». ΘΗΕ, τ. 7, σσ. 742-745. Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, «Νικόδημος Ἄγιορείτης ὁ Νάξιος καὶ τὸ Κίνημα τῶν Κολλυβάδων», *Ἐπετηρίδες Ἐταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν*, τ. Ιζ' (1996-2000), σσ. 46-77. Βλ. καὶ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΚΙΚΑ (Πρωτοπρ.), *Προϋποθέσεις καὶ συχνότητα προσελεύσεως στὴ θ. μετάληψι. Ποιμαντικὴ προσέγγισι*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 27.
17. Βλ. ΓΙΩΡΓΗ ΠΡΙΝΤΖΙΠΑ, ὄπ.π., σσ. 141-144.

18. Βλ. Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Λειτουργικά Θέματα*, τ. Ζ', Θεσσαλονίκη 1986, σ. 19.
19. Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Λειτουργικά Θέματα*, τ. Η', Θεσσαλονίκη 1987, σ. 82.
20. Βλ. Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ, «Σχέσεις του Ἀθωνικοῦ καὶ Θρακικοῦ μοναχισμοῦ. Κανονικολειτουργικά θέματα», ὅπ.π., σ. 84.
21. Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ, *Κανόνες καὶ Λατρεία* [Σειρά: Κανονικά καὶ Λειτουργικά 1], ἐκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 345.
22. Ὅπ.π., σ. 347. Βλ. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ὁ Νομοκάνων Θεοκλήτου Καρατζᾶ τοῦ Κανσοκαλυβίτη. Ἡ ἐπίτομη μορφή*, ἐκδ. Γ. Δεδούση, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 26.
23. Βλ. Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Λειτουργικά Θέματα* (= ΛΘ), τ. Η', σ. 82. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, ΛΘ, τ. Ζ', σσ. 12 καὶ 42-43. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Λειτουργική Α'*. *Εἰσαγωγή στὴ θεία λατρεία*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 33.
24. Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, ΛΘ, τ. Η', σ. 83.
25. Βλ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἔργα 1. Μεγάλη Κατήχησις, ΟΗ'* (ἐπιμελεία ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ), ἐκδ. «Ὁρθόδοξος Κυψέλη», Θεσσαλονίκη 1987, σ. 296.
26. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος*, κεφ. ΠΗ'. PG 155, 268C.
27. Βλ. τὰ ἀκροτελεύτια εἰρηνοποιὰ συμπερασματικά κείμενα τοῦ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Περὶ τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως*, Ἐν Βόλῳ 1971, σ. 117 καὶ ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ὁμολογία πίστεως, ἥτοι ἀπολογία δικαιοσύνης*, Ἐν Βενετία 1819, σσ. 32-33, 45, 46-48, 56, 91-92, 94.
28. *Ἐπιτομή, εἴτε Συλλογὴ τῶν θείων τῆς πίστεως δογμάτων*, Λειψία 1806, σσ. 359-374.
29. *Ὁμολογία πίστεως, ἥτοι ἀπολογία δικαιοσύνης*, ὅπ.π., σσ. 76-89.
30. Βλ. Κ. ΜΑΝΑΦΗ, «Ἀθανασίου τοῦ Παρίου ἀνέκδοτος Ἐπιστολὴ ἀντιρρητικὴ γενομένη πρὸς τὴν παρὰ τινῶν περὶ τοῦ Κυριακοῦ σώματος κακοδοξίαν», σὺν Ἁγίῳ Ἀθανασίῳ ὁ Πάριος. *Πρακτικά Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου (Πάρος 29 Σεπτεμβρίου - 4 Ὀκτωβρίου 1998)*, Πάρος 2000, σσ. 207-244.
31. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, *Εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν*, ΛΘ', 1. ΕΠΕ. *Φιλοκαλία* 22, σ. 190.
32. ΠΝΑΤΙΟΥ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Σμυρναίους VII*, βλ. στοῦ Β. ΜΟΥΣΤΑΚΗ, *Οἱ ἀποστολικοὶ πατέρες*, ἐκδ. «Ἀστὴρ», Ἀθήναι 1953, σ. 210: «Εὐχαριστίας καὶ προσευχῆς ἀπέχονται, διὰ τὸ μὴ ὁμολογεῖν τὴν εὐχαριστίαν σάρκα εἶναι τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ». Ἐπίσης Διδαχὴ ΙΧ, ὅπ.π., σ. 18: «μηδεὶς δέ φαγέτω μηδέ πιέτω ἀπὸ τῆς εὐχαριστίας ὑμῶν, ἀλλ' οἱ βαπτισθέντες εἰς ὄνομα Κυρίου». Βλ. καὶ ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ ΛΥΩΝΟΣ, *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*, βιβλίον 5. PG 7, 1127 A-B: «καὶ προσλαμβάνόμενα τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ εὐχαριστία γίνεται, ὅπερ ἐστὶ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ». ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ, *Ἀπολογία Α'*, 66. PG 6, 428B: «καὶ ἡ τροφή αὕτη καλεῖται παρ' ἡμῖν εὐχαριστία», ὅπου οἰκειοῦται κατὰ χάριν ὁ «Θεὸς θεοῖς ἐνούμενος καὶ γνωρίζόμενος», κατὰ τὸν ΓΡΗΓΟΡΙΟ ΘΕΟΛΟΓΟ. PG 36, 317C.
33. Πρβλ. Μάτθ. κς' 26-29. Μάρκ. ιδ' 22-25. Λουκ. κβ' 15-20. Ἰωάν. ζ' 47-58. Α' Κορ. ια' 23-26.
34. ΑΜΒΡΟΣΙΟΥ ΣΤΑΥΡΙΝΟΥ (Μητροπ. πρώην Καισαρείας), *Αἱ ἀρχαιόταται καὶ αἱ σύγχρονοι λειτουργίαι τῶν κυριωτέρων τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησιῶν* [Λειτουργικά Βλατάδων, 4], ἐπιμελεία ΑΡΧΙΜ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 32 ἐξ. Βλ. καὶ Χ. ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΥ, *Δογματικὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, ἐκδ. «Ἀστὴρ», Ἀθήναι 1956, σσ. 344-376. Π. Ν. ΤΡΕΜΠΕΛΑ, *Δογματικὴ*, τ. Γ', ἐκδ. «Ὁ Σωτὴρ», Ἀθήναι 1979, σσ. 142-238. Ν. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ καὶ συμβολικὴ θεολογία Β'*. *Ἐκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως* [Φιλοσοφικὴ καὶ Θεολογικὴ Βιβλιοθήκη, ἀριθ. 3], ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 484-489. Ἐνδιαφέρουσες σχετικὲς ἱστορικολειτουργικὲς καὶ ἱστορικοδογματικὲς ἀναλύσεις βλ. στὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ ΕΥΑΓΓ. ΖΟΥΜΑ, *Οἱ θεολογικὲς προϋποθέσεις τῆς εὐχαριστιακῆς ἐπικλήσεως*, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 50-60. Βλ. καὶ τὴν ἀξιόλογη ἐργασία τοῦ ἀρχιμ. ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ θεία Εὐχαριστία. Μυστήριον Μυστηρίων*, ἐκδ. «Ἀποστολικῆς Διακονίας», Ἀθήνα 1994. Ἐπίσης βλ. Ι. ΚΑΡΜΙΡΗ, «Εὐχαριστία Θεία», στὴν *ΘΗΕ*, τ. 5, σσ. 1119-1131.
35. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Χρησιμοῦθαι τῶν Χριστιανῶν*, ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου (φωτοαναστατικὴ τῆς ὑπὸ Σωτηρίου Ν. Σχοινᾶ γενομένης τετάρτης ἐκδόσεως), Θεσσαλονίκη 1974, σσ. 110β, 293α-β, 299α, 303α, 306α, 310α, 316α. Βλ. καὶ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ (Ἀρχιμ.), *Ἡ θεία εὐχαριστία καὶ τὰ προνόμια τῆς Κυριακῆς κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Κολλυβάδων* [Σειρά: Κανονικά καὶ Λειτουργικά 7], ἐκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 32008, σ. 51.
36. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, ὅπ.π., σσ. 53-89, ὅπου ἐκτενὲς ἐξειδικιασμένη ἀναφορὰ καὶ ἀνάλυση θεολογικὴ καὶ λειτουργικὴ πᾶνω σὲ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα αἰρετικῶν εὐχαριστιακῶν παρατροπῶν, ὅπως τὰ ἄζυμα τῶν Λατίνων καὶ Ἀρμενίων, ὁ ἄκρατος οἶνος τῶν Ἀρμενίων, ὁ κυκλοτερὴς ἄζυμος ἀμνός τῶν Δυτικῶν, ὁ ὄρος «μετουσίωσις» ἀντὶ «μεταβολῆς» γιὰ τὸν ἀγιασμό τῶν δώρων, ἡ ὥρα τῆς μεταβολῆς τῶν εὐχαριστιακῶν εἰδῶν, ἡ διὰ ἀκρίτων προσθέσεων παραφθορὰ τῶν λειτουργικῶν εὐχῶν, ἡ ἀνακίνηση τοῦ ζητήματος περὶ τοῦ

φθαρτοῦ ἢ ἀφθάρτου τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ στήν κοινωνία, τό ζήτημα ἄν ὅλος ὁ Χριστός εἶναι καί στόν ἐλάχιστο μαργαρίτη καί στήν ἐλάχιστη ρανίδα κ.λπ.

37. Βλ. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Ἑρμηνεία, πη'*. PG 155, 737D. Βλ. ἐπίσης στό ἴδιο, σσ. 733C-736D: «Ὅπως διά τῆς ὑπό τοῦ ἱερέως ἀγιοπνευματικῆς ἐπικλήσεως τελειοῦνται πάντα τά ἄλλα μυστήρια πρὸς ἀγιασμό τῶν πιστῶν, «οὕτω καί τό γενέσθαι τόν ἄρτον καί τό ποτήριον σῶμα καί αἷμα Χριστοῦ, ἀπό τῶν ἱερατικῶν πιστευόμεν σαφῶς ἐνεργεῖσθαι εὐχῶν καί τελειοῦσθαι τῆ τοῦ σταυροῦ σφραγίδι καί τῆ ἐπικλήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τῶν Κυριακῶν φωνῶν, τό Λάβετε, φάγετε καί πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες καί Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τήν ἐμὴν ἀνάμνησιν, τοῖς ἀποστόλοις καί τοῖς τῆς χάριτος αὐτῶν διαδόχοις ἅπαξ τοῦτο παρασχοῦσῶν, δύνασθαι διά τῶν εὐχῶν ἐνεργεῖν». Βλ. καί στό ἴδιο, PG 155, 740A: «Ταῦτα γάρ πάντα διά τῶν ἱερατικῶν εὐχῶν ἐνεργεῖται». Βλ. καί ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΑ, *Εἰς τήν θείαν λειτουργίαν, Λ'*. ΕΠΕ. Φιλοκαλία 22, σσ. 146-156, ὅπου πολλά σχετικά καί σημαντικά.
38. Βλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΡΙΟΥ, *Ἐπιτομή ..., ὅπ.π., σ. 370*. Βλ. καί ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Ἑρμηνεία εἰς τὰς ἸΔ' Ἐπιστολάς τοῦ ἀποστόλου Παύλου, τ. Α'*, ἐκδ. «Ὁρθόδοξος Κυψέλη» Θεσσαλονίκη 1989, σ. 563, σσημ. 231.
39. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Συναξαριστής ..., τ. 2*, ἐκδ. «Ὁρθόδοξος Κυψέλη», Θεσσαλονίκη 1981, σ. 74. Καί στό ἴδιο, τ. 3, Θεσσαλονίκη 1982, σσ. 84 καί 151.
40. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, ὅπ.π., τ. 1, σ. 309: «Καί σμίξαντες τό μαρτυρικόν αὐτοῦ αἷμα μέ τό μυστικόν καί θεῖον αἷμα τοῦ Κυρίου, παρέπεμψαν αὐτόν, χωρίς νά θέλουν, θυσίαν εἰς τόν Θεόν». Δηλαδή ἡ θυσία τῶν μαρτύρων καί ἡ ἔκχυση τοῦ αἵματος τῶν λογίζεται ὡς μίμηση τῆς θυσίας τοῦ ἀμώμου ἀμνοῦ καί νικητικῶς στέφανός τους.
41. Βλ. ὅπ.π., σ. 317.
42. Πρβλ. Ἐβρ. ιβ' 2. β' 10. Πράξ. γ' 15. ε' 31.
43. *Διάλογος, κεφ. ΞΗ'*. PG 155, 233C.
44. *Διάλογος, κεφ. Θ'*. PG 155, 300B.
45. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, ὅπ.π., σσ. 95-136.
46. Περί αὐτῶν βλ. ἀναλυτικά στή μελέτη τοῦ Ξ. ΠΑΠΑΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ, «Ὁροι καί προϋποθέσεις διά τήν συμμετοχήν εἰς τήν θείαν εὐχαριστίαν, ἐξ ἐπόψεως ὀρθοδόξου», στήν ΕΕΘΣΠΑ. *Τιμητικόν ἀφιέρωμα εἰς Βασίλειον Α. Δεντάκη, τ. ΚΗ'* (1989), σσ. 663-718. Καί ΕΕΘΣΠΑ. *Τιμητικόν ἀφιέρωμα εἰς Σάββαν Χρ. Ἀγουρίδη, τ. ΚΘ'* (1994), σσ. 405-447. Βλ. καί ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, ὅπ.π., σσ. 95-96.
47. Γιά τή δύναμη τῆς μετανοίας βλ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΜΟΨΟΥΕΣΤΙΑΣ, *Εἰς τήν Α' πρὸς Κορινθίους, κέφ. ΙΑ'*, στίχ. λδ'. PG 66, 889D. ΙΣΙΔΩΡΟΥ ΠΗΛΟΥΣΙΩΤΟΥ, *Ἐπιστολή ἸΔ'*. *Θεοκτίσις*. PG 78, 741. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ, *Λόγος περὶ τῆς ἁγίας συνάξεως*. PG 89, 829 καί 848. ΦΩΤΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, *Εἰς Ἀμφιλόχιον. Ἐρώτησις ΟΓ'*. PG 101, 456. ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΟΥ, *Περί τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως* (εἰσαγωγῆ-κείμενον ἀνέκδοτον-σχόλια ὑπό ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ), ἐκδ. Τήνος, Ἀθήναι χ.χ., σσ. 59, 69, 105, 110. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Ἀόρατος πόλεμος, ἐκδ. «Φῶς», Ἀθήναι 1977, σ. 196*.
48. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, ὅπ.π., σ. 102.
49. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Ἀόρατος πόλεμος, ὅπ.π., σ. 196*.
50. Ὅπ.π., σσ. 196-197.
51. Γιά τήν εὐλάβεια, τόν φόβο τοῦ Θεοῦ καί τόν πόθο μετοχῆς ὡς προϋποθέσεις εὐχαριστιακῆς προσελεύσεως βλ. καί ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Ἑρμηνεία θ'*. PG 155, 744D-745B.
52. Βλ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Μικρά Κατήχησις, ΝΘ'* (59), ὅπ.π., σ. 159. Ἐπίσης Κατήχησις ΞΖ' (67), ὅπ.π., σ. 176, ὅπου λέγει ὅτι τό διά τῆς μεταλήψεως «καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἐπιτελούμενον πάσχα» τό καθιστοῦν δυνατό «ὁ καθαρισμός τῶν ἁμαρτιῶν, ὁ συντριμμός τῆς καρδίας, τό τῆς κατανύξεως δάκρυον, τό τοῦ συνειδότος καθαρόν». Βλ. καί ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τόν μακάριον Φιλογόνιον. Λόγος ς'*. PG 48, 755: «Νῦν δέ εἰς τοσοῦτο ἀνοίας καί καταφρονήσεως πολλοὶ τῶν πιστῶν ἐληλάκασιν, ὡς καί μυρίων γέμοντες κακῶν καί μηδεμίαν ὄλως ἑαυτῶν ἐπιμέλειαν ποιούμενοι, ἀπλῶς καί ὡς ἔτυχεν ἐν ταῖς ἐορταῖς τῆς τραπέζης ταύτης προσέρχονται, οὐκ εἰδότες ὅτι καιρός κοινωνίας οὐχ ἐορτή καί πανήγυρις, ἀλλά συνειδὸς καθαρὸν καί βίος ἐγκλημάτων ἀπηλλαγμένους». Βλ. καί ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ὀμιλία ς'*. *Περί νηστείας*. PG 49, 322: «ἔνδον ἐν τῷ συνειδότι, μηδενὸς παρόντος πλήν τοῦ τά πάντα ὀρώντος Θεοῦ, ποιῶν τήν κρίσιν καί τῶν ἁμαρτημάτων τήν ἐξέτασιν· καί πάντα τόν βίον ἀναλογιζόμενος ὑπό τοῦ νοῦ τό κριτήριον ἄγε τά ἁμαρτήματα· διόρθου τά πλημμελήματα καί οὕτω, μετὰ καθαροῦ τοῦ συνειδότος, τῆς ἱερᾶς ἄπτου τραπέζης καί τῆς ἁγίας μέτεχε θυσίας». ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ὀμιλία Α'*. *Εἰς τήν ἁγίαν Πεντηκοστήν*. PG 50, 455: «Ὁ καιρός ποιεῖ ἐορτήν, ἀλλά συνειδὸς καθαρὸν· ἐορτὴ γάρ οὐδέν ἕτερον ἐστίν, ἀλλ' ἡ εὐφροσύνη· εὐφροσύνην δέ πνευματικὴν καί νοερὰν οὐδέν

- ἄλλο ποιεῖ, ἀλλ' ἢ συνειδός πράξεων ἀγαθῶν· ὁ δὲ συνειδός ἔχων ἀγαθόν καὶ πράξεις τοιαύτας αἰεὶ ἐορτάζειν δύναται». Καὶ *Εἰς τὴν πρὸς Ἑβραίους*. Ὁμιλία ΙΖ'. PG 63, 131-132: «Τί οὖν; τίνας ἀποδεξόμεθα; (σὴ μετάληψη ἐννοεῖται) ... Οὔτε τοὺς ἅπαξ, οὔτε τοὺς πολλάκις, οὔτε τοὺς ὀλιγάκις, ἀλλὰ τοὺς μετὰ καθαρῶς συνειδότητος, τοὺς μετὰ καθαρῶς καρδίας, τοὺς μετὰ βίου ἀλήπτου». Βλ. καὶ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΟΥ, ὅπ.π., σ. 47: «Οὐδὲ γὰρ οὐδ' αὐτός ὁ θεῖος Χρυσόστομος ... διδάσκων, τελείου καὶ ἀτελοῦς διαφορὰν εἰσάγει, ἀλλὰ μόνον κεκαθαυμένου ἢ καθαιρομένου τὴν συνείδησιν». Γενικά γιὰ τὴν ἐνώπιόν του Θεοῦ καθαρότητα τῆς συνειδήσεως βλ. Β. ΤΣΑΚΩΝΑ, *Ἡ περὶ συνειδήσεως διδασκαλία τοῦ ἀποστόλου Παύλου*, ἐν Ἀθήναις 1968, σσ. 99-102. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, *Ἡ συνείδηση. Σχέδιο διδασκαλίας μαθήματος Θρησκευτικῶν* (Διορθωμένο, βελτιωμένο καὶ ἀνατυπωμένο κείμενο ἀπὸ τὸ περιοδικό τῆς Π.Ε.Θ. *Κοινωνία ΛΔ'*, τεύχ. 2, Ἀπρίλιος-Ἰούνιος 1991, σσ. 168-178), Θεσσαλονίκη 1992.
53. Βλ. ἐνδεικτικὰ *Πηδάλιον τῆς νοητῆς Νηὸς τῆς μᾶς, ἁγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησίας*, ἐκδ. «Ἀστήρ», Ἀθήναι 1970, σσ. 550-551, 547-549. Βλ. καὶ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ, *Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις Η'*. *Ἐκ πόσων τρόπων ἡ πορνεία καὶ οἱ ἐνυπνιασμοὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ γίνονται*; PG 89, 389-409. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Κανονικὴ ἐπιστολὴ πρὸς Ἀμμοῦν μονάζοντα*, στὸ *Πηδάλιον*, ὅπ.π., σσ. 576-577. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Ἀποκρίσεις πρὸς τὸν Πενταπόλεως Γαβριήλ ΙΔ' καὶ ΙΕ'*. PG 155, 865B. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Ὅροι κατ' ἐπιτομήν ΤΘ'*. ΕΠΕ 9, σ. 388.
54. Βλ. Γ. ΡΑΛΛΗ-Μ. ΠΟΤΛΗ, *Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων*, Ἀθήνησι 1852 (ἀνατ. 1966), τ. Δ', σσ. 456-457.
55. Βλ. *Πηδάλιον*, σ. 230, ὑποσημ. 1.
56. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, ὅπ.π., σσ. 132-133.
57. Πρὸβλ. Ρώμ. α' 26.
58. Βλ. *Πηδάλιον*, σσ. 243-245, 487 καὶ 491, ὅπου οἱ σχετικές προβλέψεις τοῦ κθ' κανόνα τῆς ζ' Οἰκουμενικῆς καὶ τῶν μα', μζ' τῆς ἐν Καρθαγένῃ. Βλ. καὶ Τ. ΘΕΜΕΛΗ, «Ἡ πρό τῆς θείας κοινωνίας νηστεία», *Νέα Σιών* 9 (1909), σσ. 138-139.
59. Βλ. Θ. Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ, «Ἡ κανονικὴ παράδοση περὶ τῆς θείας λειτουργίας», στὸ *Κανόνες καὶ Λατρεία*, ὅπ.π., σ. 350. Βλ. καὶ Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Ἀπαντήσεις εἰς Λειτουργικὰς Ἀπορίας* (= ΑΛΑ), τ. Α', Θεσσαλονίκη 1973, σ. 121. ΑΛΑ, τ. Γ', Θεσσαλονίκη 1976, σ. 56.
60. Βλ. *Πηδάλιον*, σσ. 245 καὶ 674.
61. Βλ. Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, ΑΛΑ, τ. Α', σ. 119 ἐξ., καὶ τ. Β', Θεσσαλονίκη 1975, σ. 153 ἐξ. ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Ἡ εὐχαριστιακὴ συμμετοχὴ ἐν Ἁγίῳ Ὁρει*, Ἁγιον Ὄρος - Ἀθήναι 1972, σ. 164, ὑποσημ. 123, καὶ σ. 185. Βλ. καὶ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΟΥ, *Ἐπιτομὴ Ἱερῶν Κανόνων*, ἐπιμελεῖα ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ (*Ἀπᾶνθισμα*, τ. Α'), ἐκδ. «Ἀστήρ», Ἀθήναι 2002, σ. 131.
62. Βλ. Θ. Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ, «Τὸ *Πηδάλιον* σὲ σχέση μετὰ παλαιότερες νομοκανονικὰς συλλογὰς», στὸ *Κανόνες καὶ Λατρεία*, ὅπ.π., σ. 177. Καὶ «Ἡ κανονικὴ παράδοση περὶ τῆς θείας λειτουργίας», ὅπ.π., σσ. 351-353.
63. Βλ. Ρ. GAUTIER, «Le typon de la Théotokos Evergétis», στὸ *Revue des Etudes Byzantines* 40 (1982), σσ. 5-101.
64. Θ. Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ, ὅπ.π., σσ. 177-178. Γιὰ τὴν ἀρχαία νηστεία τῶν δύο ἡμερῶν, βλ. *Διδαχὴ* 8, 1. ΒΕΠΕΣ, τ. 2, σσ. 217-218.
65. Θ. Ξ. ΓΙΑΓΚΟΥ, ὅπ.π., σ. 178, ὅπου καὶ βιβλιογραφικὴ ἀναφορὴς.
66. Ὅπ.π., σ. 351. Βλ. καὶ ΙΩΑΝΝΟΥ ΦΟΥΡΝΗ, *Λόγος περὶ τῆς ὑπαλλαγῆς τῆς μεταλήψεως τῶν ἁγιασμάτων τοῦ Χριστοῦ*, στοῦ Γ. ΘΕΟΔΩΡΟΥΔΗ, *Ἰωάννης Φουρνῆς καὶ αἱ θεολογικαὶ ἀντιλήψεις αὐτοῦ*, Θεσσαλονίκη 1985, σσ. 77-84. Τὸ παραπάνω κείμενο τοῦ Φουρνῆ ἐσφαλμένα ἀποδόθηκε στὸν Μιχαὴλ Ὁξείτη ἀπὸ τὸν Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Ἀρχεῖον Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας*, τ. Α', ἐν Κωνσταντινουπόλει 1911, σσ. 36-42. Βλ. ALLATIUS, *De Ecclesiae Occidentalis atque Orientalis perpetua consensione*, Κολωνία 1648, σσ. 1153-1156 (= ἀναστατικὴ 1970, Cregg International Publishers Limited, whith an introduction by KALLISTOS TIMOTHY WARE). Βλ. καὶ Κ. ΠΙΤΣΑΚΗ, ««Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου» ἀνέκδοτη πραγματεία περὶ νηστεῶν», στὴν *Ἐπετηρίδα Κέντρου Ἐρεῦνης τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου* 18 (1971), σ. 238. ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΚΥΜΙΝΗΤΟΥ, *Κανονικαὶ ἀποκρίσεις*, στοῦ Μ. ΓΕΔΕΩΝ, ὅπ.π., σσ. 307-311.
67. Βλ. *Κυριακοδρομίον Εὐαγγελίων*, Ὁμιλία εἰς τὴν Δ' Κυριακὴν τοῦ Ματθαίου, Μόσχα 1796, σσ. 181β καὶ 184β. Βλ. καὶ στοῦ Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ, «Σχέσεις τοῦ Ἀθωνικοῦ καὶ Θρακικοῦ μοναχισμοῦ. Κανονικολειτουργικὰ θέματα», στὸ *Ἁγιον Ὄρος καὶ Θράκη* [Παράρτημα Θρακικῆς Ἐπετηρίδας, 5], ἐκδ. Μορφωτικοῦ Ὁμίλου Κομοτηνῆς - Κέντρου Θρακικῶν Μελετῶν, Κομοτηνῆ 2001, σσ. 84-85, ὅπου παρατίθεται κείμενο ἀπὸ νεότερο ἄθωνικό τυπικό τῆς μονῆς Φιλοθέου (18 αἰ.) πού ἐκφράζει χαρακτηριστικὰ τὸ τυποποιητικὸ γιὰ τὰ εὐχαριστιακὰ ζητήματα πνεῦμα τῆς Τουρκοκρατίας.

68. Βλ. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ, ὄπ.π., σ. 181. Βλ. καὶ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Πηδάλιον*, σ. 230, ὑποσημ. 1, στήλη β: «Ἐντεῦθεν συμπεραίνομεν ἐκ τοῦ μείζονος τό ἔλαττον, ὅτι, ἂν ἦναι ἀρκετή εἰς ἐτοιμασίαν τῆς θείας κοινωνίας ἢ τριήμερος ἀποχή τῆς σαρκικῆς μίξεως, πολλῶ μᾶλλον εἶναι ἀρκετή εἰς αὐτήν ἢ τριήμερος νηστεία. Καί μ' ὄλον ὁποῦ ἀπό τούς θείους κανόνας νηστεία πρό τῆς μεταλήψεως οὐ διορίζεται· οἱ δυνάμενοι δέ νηστεύειν πρό αὐτῆς καὶ ὀλόκληρον ἑβδομάδα καλῶς ποιοῦσιν».
69. ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ ΘΕΟΤΟΚΗ, *Λόγοι εἰς τὴν ἁγίαν καὶ μεγάλην Τεσσαρακοστήν, Εἰς τὴν πέμπτην Κυριακὴν τῶν Νηστειῶν*, Λειψία 1766, σ. 55 ἐξ.
70. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Ἀόρατος πόλεμος*, ὄπ.π., σ. 196. *Ἐορτοδρόμιον*, ἐκδ. «Ὁρθόδοξος Κυψέλη», Θεσσαλονίκη 1987, τ. Α', σ. 68. *Πνευματικά Γυμνάσματα*, ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 220-221. Ἐπίσης ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΟΥ, *Ἐπιτομή Ἱερῶν Κανόνων*, ὄπ.π., σ. 131.
71. Βλ. καὶ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΓΚΙΚΑ (Πρωτοπρ.), *Προϋποθέσεις καὶ συχνότητα προσελεύσεως στή θ. μετάληψη. Ποιμαντική προσέγγιση*, ὄπ.π., σσ. 36-39, ὅπου γίνεται ἀναφορά σέ παραχαράξεις τῶν θέσεων τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης, πού ἔγιναν στήν ἐκδοσὴ «*Τοῦ Μακαρίου Συμεῶν Ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης τὰ Ἄπαντα ... τύποις δέ ἐκδοθέντα φιλοτίμῳ δαπάνῃ καὶ φιλοπόνῳ ἐπιστασίᾳ Πολυζώῃ Λαμπανιτζιώτου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων, 1791, ἐν Λειψία τῆς Σαξονίας, ἈΨΣΑ*», γιὰ νά ὑποστηριχθεῖ ἡ ἀμάρτυρη στίς ἐπίσημες πηγές τριήμερη προεuchaριστιακὴ νηστεία.
72. Βλ. ὅπου στίς προηγηθεῖσες ὑποσημειώσεις 68 καὶ 70.
73. Βλ. Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *ΑΛΑ*, τ. Α', ὄπ.π., σ. 122. Βλ. καὶ *ΑΛΑ*, τ. Β', ὄπ.π., σ. 154: «Σκοπὸς μᾶς πρέπει νά εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς Ἐκκλησίας, τὸ νά ἐλκύνωμε δηλαδὴ τούς πιστοὺς πρὸς τὸ μυστήριον τῆς ζωῆς καὶ ὄχι νά τούς ἀπομακρύνωμε ... Ἄν θέλωμε νά ἰδοῦμε ἀντικειμενικὰ τὰ πράγματα, πρέπει νά ὁμολογήσωμε ὅτι ἡ τριήμερος νηστεία ἀποτελεῖ ἓνα ἀνασταλτικὸ ἐμπόδιο γιὰ τὴν προσέλευσι τῶν πιστῶν στήν θεία κοινωνία. Ἡ νηστεία δὲν εἶναι εὐκόλα δυνατὴ σέ ἀνθρώπους πού ζοῦν μέσα στὸν κόσμον καὶ στήν οἰκογένεια καὶ ἐργάζονται σκληρὰ γιὰ τὸ ψωμί των. Ἐξ ἄλλου οἱ θερμοτεροὶ πιστοὶ πού κοινωνοῦν συχνότερα, καὶ σ' αὐτὸ πρέπει νά κατατείνου ὅλες μας οἱ προσπάθειες, εἶναι πρακτικῶς ἀδύνατον νά νηστεύουν τρεῖς ἡμέρες τὴν ἑβδομάδα ἢ τὸ δεκαπενθήμερον, ἐκτός ἀπὸ τίς διατεταγμένες ἐκκλησιαστικὲς νηστείες, γιὰ νά προσέλθουν στὸ μυστήριον. Ὁ πνευματικὸς γνωρίζει τίς περιπτώσεις τοῦ καθ' ἑνὸς προσωπικά καὶ θά ρυθμίξῃ ἀτομικά τί πρέπει ἰδιαίτερος ὁ καθένας νά τηρῇ καὶ ἂν τὸ κρίνῃ σκόπιμον νά συνδυάξῃ καὶ τὴν νεωτέρα πολυήμερη νηστεία».
74. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Ἐορτοδρόμιον*, ὄπ.π., τ. Α', σσ. 68-69.
75. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, ὄπ.π., σ. 157. Τὴ βιβλιογραφία βλ. σ. 613 ἐξ. Τὴ συστηματικὴ καὶ ἐκτενὴ βάσανο τῶν πηγῶν, ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς συχνότητος μετοχῆς στή μετάληψη, βλ. στίς σσ. 158-408.
76. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΜΕΘΩΝΗΣ, *Πρὸς τούς διατάζοντας καὶ λέγοντας ὅτι ὁ ἱερουργούμενος ἄρτος καὶ οἶνος οὐκ ἐστὶ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*. PG 135, 512B.
77. *Εἰς τὴν θείαν λειτουργίαν*, ΜΓ', 10. ΕΠΕ. *Φιλοκαλία* 22, σ. 202: «Εἰ δέ τίς δυνάμενος οὐ προσέλθοι τῇ τραπεζῇ, τοῦτον τοῦ παρ' αὐτοῖς ἁγιασμοῦ τυχεῖν παντελῶς ἀδύνατον· οὐχ ὅτι οὐ προσήλθεν ἀπλῶς, ἀλλ' ὅτι δυνάμενος οὐ προσήλθε· καὶ διὰ τοῦτο δηλὸς ἐστὶν ὅτι τῶν ὀφειλομένων ἀγαθῶν τοῖς μυστηρίοις ἔρημον ἔχει τὴν ψυχὴν».
78. Ὁπ.π., ΜΓ', 11, σ. 204: «Τίς γάρ ὁρμὴ καὶ προθυμία περὶ τὴν τράπεζαν παρὰ τῶν δυνάμενων ραδίως δραμεῖν ἐπ' αὐτήν καὶ μὴ βουλομένων; Τίς δὲ πίστις πρὸς Θεόν παρὰ τῶν μὴ φοβουμένων τὴν ἐν τοῖς ρήμασι τοῦ Κυρίου κειμένην ἀπειλήν, τοῖς τὸ δεῖπνον τοῦτο περιορῶσι; Πῶς δ' ἂν πιστευθεῖ φιλεῖν ὃ λαβεῖν ἐξόν, οὐ λαμβάνει;». Βλ. καὶ ὄπ.π., ΜΖ', 7, σ. 220: «καὶ ἡ μετάληψις τῶν ἁγιασμάτων οὐδὲν ὄφελος οἶσει τοῖς πιστοῖς μεταλαμβάνουσι χωρὶς πίστεως».
79. Ὁπ.π., Ν', 13, σ. 236: «Τὸ μὲν γάρ ἔργον τῆς μυσταγωγίας καὶ τὸ τέλος, ἦτοι τὸ ἁγιασθῆναι τὰ δῶρα καὶ ἁγιαῶσαι τούς πιστούς...».
80. Ὁπ.π., ΝΔ', 1, σ. 256: «Ὁ δὲ ἱερεὺς τούς μεταλαβόντας τῶν μυστηρίων ὑπὲρ τῆς μεταλήψεως εὐχαριστήσαι κелеῖται τῶν μεταδόντων Θεῶν». Βλ. καὶ Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *ΑΛΑ*, τ. Δ', σσ. 26-27, ὅπου καὶ ἄλλες σημαντικὲς σχετικὲς μαρτυρίες.
81. Βλ. ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Διάλογος*, κεφ. CH'. PG 155, 296B καὶ C.
82. Βλ. σχετικὸ ἀποθησαύρισμα στοῦ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, ὄπ.π., σσ. 243-249.
83. ΜΕΘΟΔΙΟΥ ΠΑΤΑΡΩΝ (ΟΛΥΜΠΙΟΥ), *Συμπόσιον δέκα παρθένων*. PG 18, 208C-213B (= *ΒΕΠΕΣ* 18, 86-90).
84. Πρβλ. Φιλιππ. Α' 21.
85. Βλ. *Ἔργα 1, Μεγάλῃ Κατήχησις*, Θεσσαλονίκη 1987, Κατήχησις ΙΖ', σσ. 86-87. «ἔστω καθ' ἑκάστην ἡμέραν δακρυροῶν, εἰ δ' οὐκ ἄλλ' ἐν καιρῷ τῆς μεταλήψεως» (σ. 86). «Εἰσὶν ἕτεροι, οἱ μίποτε τὴν ἁγίαν μετάληψιν λαμβάνοντες, εἰ μὴ πρότερον χέωσιν τὸ τῶν βλεφάρων ὕδωρ» (σ. 87).

86. Βλ. ένδεικτικά χφ. Ξηροποτάμου 91, ιε' -ιζ' αί., σ. 103, και Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, «Κυπριακά Νόμματα», στο *Μελέται και ύπομνήματα Ι*, Λευκωσία 1984, σ. 107: «Ίστέον δέ και τοῦτο, ὅτι ὀφείλουσιν οἱ ὀρθῶς βιοῦντες και τὰς τετραδοπαρασκευὰς φυλάττοντες ὄλου τοῦ χρόνου, ἵνα μεταλαμβάνωσι τῶν ἀχράντων μυστηρίων τῶν μεγάλῳ Πάσχα, τῶν Χριστουγέννων και τῆς Θεοτόκου, ἐάν και ταῦτας τὰς νηστείας φυλάττουσι, δηλονότι ὅσοι εἰσὶν ἄξιοι και ἔξω ἀπὸ κανόνος».
87. Βλ. Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ, *Κανόνες και Λατρεία*, ὅπ.π., σ. 178. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Νίκων ὁ Μαυρορείτης. Βίος - Συγγραφικόν ἔργο - Κανονική διδασκαλία*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 266.
88. Βλ. Θ. ΓΙΑΓΚΟΥ, *Κανόνες και Λατρεία*, ὅπ.π., σ. 178. Περισσότερα και ἀναλυτικότερα γιά τό ζήτημα αὐτό βλ. στοῦ ΙΔΙΟΥ, «Σχέσεις τοῦ Ἀθωνικοῦ και Θρακικοῦ μοναχισμοῦ. Κανονικολειτουργικά θέματα», ὅπ.π., σσ. 81-89.
89. Βλ. *Ἔργα 1. Μεγάλη Κατήχησις, βιβλ. Β', κατ. ΟΗ' (78)*, ἐκδ. «Ὁρθόδοξος Κυψέλη» (ἐπιμελεία ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ), Θεσσαλονίκη 1987, σ. 296.
90. Ἐκτενῆ σχόλια γιά τὰ συγγράμματα αὐτά βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, *Ἡ θεία εὐχαριστία*, ὅπ.π., σσ. 315-318. Ἰδιαίτερα, γιά τὰ *Περί τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως* Κολλυβαδικά συγγράμματα, φιλολογικούς και γραμματολογικούς προβληματισμούς καταγράφουμε και κωδικοποιοῦμε στήν εἰσήγησή μας στοῦ ἐπετειακοῦ συνέδριου τῆς «Ἀγιορειτικῆς Ἑστίας», γιά τὰ 200 χρόνια ἀπὸ τήν κοίμησι τοῦ ἁγίου Νικοδήμου Ἀγιορείτου, μέ τίτλο «Πατρότητα και διδασκαλία τῶν Περί τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως Κολλυβαδικῶν ἔργων», στά ὑπὸ ἔκδοσιν πρακτικά τοῦ ὁποῖου ὁ βουλόμενος μπορεῖ νά ἀνατρέξει, γιά περισσότερες και ἐξειδικιασμένες πληροφορίες.
91. Βλ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Ἔργα 1, Μεγάλη Κατήχησις. ΟΗ'*, ὅπ.π., σ. 296.
92. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Περί τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως*, ὅπ.π., σ. 49.
93. Ὅπ.π., σσ. 64-65.
94. Ὅπ.π., σσ. 65-66.
95. Βλ. ὅπ.π., σ. 70.
96. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Ἀόρατος πόλεμος*, ὅπ.π., σσ. 200-201.
97. Ὅπ.π., σσ. 204-205.
98. Ὅπ.π., σ. 204.
99. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Χρηστοθήθεια τῶν Χριστιανῶν*, ὅπ.π., σ. 293 ἄ-β.
100. Βλ. *Πηδάλιον*, σ. 238. Βλ. παράλληλη ἀναφορά στή σ. 640, στὸν ς' κανόνα τοῦ Μεγάλου Βασιλείου.
101. Ὅπ.π., σ. 239. Βλ. και τὸν κγ' κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ ς' Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ὅπ.π., σ. 238.
102. Ὅπ.π., σ. 243. Γιά τοὺς λόγους αὐτοὺς δέν μπορεῖ κανεὶς λαϊκὸς ἀθαιρέτως ἀπὸ μόνος του νά μεταλαμβάνει τὰ θεία μυστήρια, και μάλιστα χωρὶς μεγάλη και πραγματικὴ ἀνάγκη. Ἡ μετάδοσι τῆς δωρεᾶς τῶν ἁγιασμάτων εἶναι ἀποκλειστικὴ διακονία τῶν ἱερέων ποὺ οἰκονομοῦν τὰ μυστήρια και ποτέ τῶν λαϊκῶν, βλ. ὅπ.π., σ. 271.
103. Ὅπ.π., σ. 279.
104. Βλ. ὅπ.π., σ. 561, τὸν ιβ' (ια') κανόνα τοῦ Γρηγορίου Νεοκαισαρείας. Ἐκεῖ περιγράφεται ἡ τάξις και ἡ στάσις τῶν ἐν ἐπιτιμίῳ εὐρισκομένων μετανοούντων μέχρι νά ἀξιαθοῦν, μετά ἀπὸ μακρὰ ἐνίστε περίοδο θεραπευτικῆς παιδαγωγίας, νά σταθοῦν πάλι μέ τοὺς ἀνεπιτίμητους πιστοὺς ἀδελφοὺς στή σύναξι και τήν εὐχαριστιακὴ προσέλευσι. Πρῶτα εἶναι προσκλαίοντες, ἔπειτα ἀχρωόμενοι, στή συνέχεια ὑποπίπτοντες, κατόπιν συνιστάμενοι και τελικὰ συγκοινωνοῦντες, καθὼς ὁ σκοπὸς τῆς στάσεως τῶν τελείων στή σύναξι εἶναι «ἡ μέθεξις τῶν ἁγιασμάτων».
105. Βλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΡΙΟΥ, *Ἐπιστολή ἀντιρρητικὴ γενομένη πρὸς τήν παρά τινων περὶ τοῦ Κυριακοῦ σώματος κακοδοξίαν*, ὅπ.π., σσ. 238, 242.
106. *Περί τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως*, σσ. 82-83 και 88.
107. Τὰ συγγράμματα τῶν φιλοκαλικῶν πατέρων γέμουν τεκμηρίων εὐχαριστιακῆς θεολογίας ἀπὸ τήν ἀπλανῆ παράδοσι τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Τίς σχετικὲς μαρτυρίες πληθωρικὰ ἀναλύσαμε. Ἀντιθέτως, γιά νά ἀνεύρει κάποιος ἐστω και μία παραπομπὴ σέ ἕνα πατέρα τῆς Ἐκκλησίας ἢ ἱερό κανόνα ἢ λειτουργικὸ κείμενο ἐναντίον τῆς συγχῆς συμμετοχῆς στήν κοινωνία ὄλων τῶν πιστῶν, ποὺ δέν ἐμποδίζονται ἀπὸ βαριά ἀμαρτήματα ἢ ἄλλα κανονικά κωλύματα, θά ἦταν σχεδόν τῶν ἀδυνάτων. Αὐτὸ φαίνεται και ἀπὸ τήν ἐμφανῆ δυσκολία και ἀδυναμία συγγραφῆς, ὅπως ὁ Ἄρχιμ. (και μετέπειτα Μητροπολίτης Καλαβρύτων) ΤΙΜΟΘΕΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ, *Ἡ θεία κοινωνία*, Ἀθήναι 1907, σσ. 222-234 (ὁ ὁποῖος θέλει νά ὑποστηρίξει τήν περιοδικὴ ἀραίη θεία κοινωνία), νά βρεῖ μαρτυρίες και νά παραπέμψει σέ πατερικὲς θέσεις ὑπὲρ τοῦ ἀντιπαραδοσιακοῦ αὐτοῦ ἐθίμου.
108. Ἐκτενῆ και ἐνδελεχῆ ἀνάπτυξή τους, ἢ ὁποῖα ἐδῶ παρέλκει, βλ. στοῦ Δ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Τὸ ἀντιδοτόν του θανάτου*, Ἀθήναι χ.χ., σσ. 38-65, και ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Περί τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως*, ὅπ.π., σσ. 78-117. Βλ. ἐπίσης βάσανο τῶν ἀντεπιχειρημάτων στοῦ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, ὅπ.π., σσ. 374-408.

109. Στο Δ' κεφάλαιο της διδακτορικής διατριβής του 'Η περί των μνημοσύνων ἔρις ἐν Ἀγίῳ Ὁρει κατά τόν ΠΗ' αἰώνα, *ΕΕΘΣΘ* [παράρτημα ἀρ. 3], Θεσσαλονίκη 1969, σσ. 120-132.
110. Τούς κατηγορητικούς παραλογισμούς τοῦ Γρηγορίου μοναχοῦ π.χ. βλ. ὅπ.π., σσ. 131-132.
111. Βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΚΑΒΑΣΙΛΑ, *Εἰς τήν θείαν λειτουργίαν, ΛΖ'*, 1, ὅπ.π., σ. 184. Καί *Περί τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς*. Λόγος Δ', ὅπ.π., σ. 432, 15: «Τοῦτο τό μυστήριον φῶς μέν ἐστι τοῖς ἤδη κεκαθαυμένοις, καθάρσιον δέ τοῖς ἔτι καθαιρομένοις, ἀλείπτῃς δέ κατά τοῦ πονηροῦ καί τῶν παθῶν ἀγωνιζομένοις». Παράλληλη θέση βλ. στοῦ ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΟΥ, *Περί τῆς συνεχοῦς μεταλήψεως*, ὅπ.π., σσ. 82 καί 110.
112. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, ὅπ.π., σ. 92.
113. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, ὅπ.π., σσ. 95-96.
114. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, ὅπ.π., σ. 99. Καί ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΣΙΝΑΪΤΟΥ, *Καλόν ἐστίν ἄρα τό κοινωνεῖν συνεχῶς ἢ ἐκ διαλείμματος*; PG 89, 385 ἔξ.
115. Βλ. τίς καίριες θέσεις τοῦ ΣΥΜΕΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, *Ἀποκρίσεις πρός τόν Πενταπόλεως Γαβριήλ, ΠΓ' καί ΟΘ'*. PG 155, 860C καί 941C ἔξ. Βλ. ἐπίσης ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Περί ἱερωσύνης*. PG 155, 969D καί ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ, *Εἰς τό κατά Ἰωάννην εὐαγγέλιον. Λόγος Δ'*, κεφ. Β'. PG 73, 584D-585A.
116. Γιά τό τρίς τοῦ ἔτους κοινωνεῖν, βλ. ἀναφορές ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΟΥ, ὅπ.π., σσ. 36, 59, 65, 76, 78, 83, 86, 88, 90, 102, 103, 105, 106, 112.
117. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, ὅπ.π., σ. 118.
118. Βλ. ὅπ.π., σ. 108.
119. Ὅπ.π., σ. 108. Βλέπε καί στοῦ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΡΙΟΥ, *Ἐπιτομή, εἴτε συλλογή τῶν θείων τῆς πίστεως δογματῶν*, Λευψία 1806, σ. 373.
120. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, ὅπ.π., σ. 101. ΝΕΟΦΥΤΟΥ ΚΑΥΣΟΚΑΛΥΒΙΤΟΥ, *Ἐπιτομή Ἱερῶν Κανόνων*, ὅπ.π., σσ. 136-137. Δ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, ὅπ.π., σσ. 66-67.
121. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, ὅπ.π., σσ. 103-104.
122. Βλ. ὅπ.π., σ. 117: Ἀφοῦ προηγεῖται μακρά ἀνάλυση πατερικῶν θέσεων, περί τοῦ ποιοῦ τῆς ὀφειλομένης πρός τούς ποιμένες ὑπακοῆς, γράφει συμπερασματικά: «Καί οἱ μέν ἄγιοι οὕτω λέγουν· Ἐμεῖς ὁμως, ἀδελφοί, ἐπειδή καί ἐν εἰρήνῃ μᾶς ἐκάλεσεν ὁ Κύριος, πρέπει πάλιν νά ὑποτασώμεθα καί εἰς τούς ἀρχιερεῖς καί εἰς τούς πνευματικούς καί εἰς τούς διδασκάλους, διά τό ἀξίωμα ὅπερ ἔχουσι παρά τοῦ Θεοῦ· ἐάν δέ τις ἐξ αὐτῶν πράττη παράλογόν τι ἢ μᾶς ἐμποδίξῃ ἀπό τοῦ νά κάμνωμεν κανέν ἔργον θεάρεστον, ἡμεῖς ἄς μή παύσωμεν παρακαλοῦντες καί δεόμενοι, ἕως οὔ νά τόν καταπέσωμεν εἰς τό νά γίνῃ ἐκεῖνο τό θέλημα τοῦ Θεοῦ, διά νά βασιλεύῃ ἡ εἰρήνη μεταξύ μας· νά ἐπικρατῇ ἡ ὁμόνοια καί συμφωνία· νά εἶναι ἡ ἀγάπη εἰς τούς ποιμένας καί πρόβατα, εἰς τούς ἀρχιερεῖς καί χριστιανούς, εἰς τούς ἱερεῖς καί λαϊκούς, εἰς τούς προεστώτας καί ἀρχομένους. Διά νά λείπουν μακράν ἀπό ἡμᾶς τά σκάνδαλα, αἱ ταραχαί, τά σχίσματα, αἱ διαιρέσεις· διότι αὐτά εἶναι ἀφανιστικά τῶν ψυχῶν μας καί τῶν οἰκιῶν μας καί τῶν ἐκκλησιῶν μας καί πάσης κοινότητος καί ἔθνους. Ἐν συντομίᾳ, διά νά εἴμεθα ὅλοι ἐν σώμα καί ἐν πνεῦμα, ὅλοι μέ μίαν ἐλπίδα, καθῶς καί ἐκλήθημεν, ἵνα καί ὁ Θεός τῆς εἰρήνης εἴῃ μεθ' ἡμῶν». Κάλαμος ἅγιος ἁγίου ἀνδρός, ὁ ὁποῖος δέν διπλωματεῖ ὑποκριτικά, ἀλλά ἐκκλησιολογεῖ θεοφώτιστα, ἀπορρίπτοντας τόν δαιμονικό πειρασμό τῆς ἀνταρσίας πού σχίζει τόν ἄρραφο χιτῶνα τοῦ Χριστοῦ καί εἰσάγοντας τό χαρισματικό ἦθος τῆς ὑπομονῆς καί τῆς εἰρήνης.
123. Βλ. καί ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Ὁμιλία ΙΖ'*. *Δεικνύσα τό τοῦ Σαββάτου καί τό τῆς Κυριακῆς μυστήριον*. PG 151, 232A.
124. Ὅπ.π., PG 151, 233A.
125. Βλ. ἀναλυτική ἀναφορά καί βιβλιογραφικές καταγραφές στοῦ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, ὅπ.π., σσ. 411-435.
126. Βλ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΡΙΟΥ, *Δήλωσις τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὁρει ταραχῶν ἀληθείας* (Ἱστορία καί θεολογία τοῦ Κολυβαδικοῦ κινήματος βάσει ἀνεκ-δότων χειρογράφων. Ἐπιμελεῖα ΘΕΟΔΩΡΗΤΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ), Ἀθήναι 1988, σ. 49 [στό ἔξῃς *Δήλωσις*].
127. *Δήλωσις*, σσ. 52-53. Βλ. καί «ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΠΑΡΙΟΥ», *Φραγγέλιον*. Ὡς ἀπορραπίζονται οἱ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναστάσεως ἀσχημονοῦντες, ἦτοι οἱ ἐν τῇ Κυριακῇ νεκρολογοῦντες. Συμπεπλεγμένον καί συντεθειμένον ὑποδηρῆται, τά μέν δύο πρώτα εἰς Κεφάλαια τρία, τό δέ τρίτον εἰς Ἐπιχειρήματα τρία. Χειρόγραφο Ἱεράς Μονῆς Εὐαγγελιστρίας Σκιάθου ὑπ ἀριθμ. 43, σ. 31, ιθ' [στό ἔξῃς *Φραγγέλιον*]. Τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ Κολυβαδικοῦ χειρογράφου ἐτοιμάζουμε τήν κριτική ἔκδοσιν.
128. *Δήλωσις*, σ. 51.
129. *Δήλωσις*, σσ. 51-52.
130. *Δήλωσις*, σ. 51.
131. *Δήλωσις*, σ. 79. *Φραγγέλιον*, σ. 69.

132. *Δήλωσις*, σ. 78.
133. *Δήλωσις*, σ. 90.
134. *Δήλωσις*, σ. 78.
135. *Δήλωσις*, σ. 64. Βλ. και ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Πηδάλιον*, σσ. 431-432, στήν ἐρμηνεύα τοῦ κθ' κανόνα τῆς ἐν Λαοδικεῖα τοπικῆς συνόδου.
136. *Φραγγέλιον*, σ. 78. *Δήλωσις* (*Ἐκθεσις*), σ. 119.
137. *Φραγγέλιον*, σ. 82.
138. *Φραγγέλιον*, σσ. 74 και 78.
139. *Φραγγέλιον*, σ. 74.
140. *Φραγγέλιον*, σ. 29. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Πηδάλιον*, σ. 317, ὑποσημ. 2. Ἐορτοδρόμιον, ὄπ.π., τ. Β', σ. 334.
141. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, *Κανὼν ἀναστάσεως, ᾠδὴ η', ὁ εἰρμός*. Βλ. και ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Ἐορτοδρόμιον*, ὄπ.π., τ. Β', σ. 319.
142. *Φραγγέλιον*, σσ. 73-74.
143. *Φραγγέλιον*, σσ. 72-73.
144. *Φραγγέλιον*, σ. 65.
145. *Φραγγέλιον*, σ. 69.
146. *Φραγγέλιον*, σσ. 70-71.
147. *Φραγγέλιον*, σ. 74.
148. *Φραγγέλιον*, σσ. 72-73.
149. *Φραγγέλιον*, σ. 82.
150. *Φραγγέλιον*, σ. 31.
151. *Φραγγέλιον*, σσ. 69 και 74.
152. *Φραγγέλιον*, σσ. 70-71.
153. *Φραγγέλιον*, σ. 64.
154. Βλ. ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου, *Θεσσαλονίκη* 1971, σσ. 271-285 (=ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, Ἡ χαρὰ τῆς ἀναστάσεως, ἐκδ. Ἰ. Μ. ἀγίου Συμεῶν τοῦ Ν. Θεολόγου, Κάλαμος Ἀττικῆς 1992, σσ. 9-57).
155. *Ἦτοι ἀπολογία δικαιοσύνης ...*, ἐν Βενετία, παρὰ Πάνω Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, 1819 [στό ἐξῆς Ὁμολογία], σσ. 50-56. Ἀνάλυση τῶν θέσεων μέ ὑπομνηματισμό πατερικῶν μαρτυριῶν βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, ὄπ.π., σσ. 447-460.
156. ὄπ.π., σ. 50. Σύνοψη τῶν γενικῶν προνομίων τῆς Κυριακῆς βλ. ΣΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Ἐορτοδρόμιον*, ὄπ.π., τ. Γ', σ. 120, συνέχεια παραπομπῆς 45, και *Πηδάλιον*, σσ. 646-647, ὑποσημ. 1.
157. Γέν. α' 5. Βλ. Ὁμολογία, σ. 51. *Φραγγέλιον*, σ. 74. Βλ. και ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Περί τοῦ ἀγίου Πνεύματος*, 66. ΕΠΕ 10, σ. 460.
158. Ὁμολογία, σ. 56.
159. Βλ. *Δήλωσις*, σσ. 19, 21 (ὑποσημ. 20), 75, 89, 92, 93, 97, 102.
160. *Δήλωσις*, σσ. 93, 95, 96, 98, 99.
161. *Δήλωσις*, σσ. 11, 31, 36, 41, 91.
162. *Δήλωσις*, σσ. 50-51. *Φραγγέλιον*, σ. 79.
163. *Φραγγέλιον*, σσ. 30-31.
164. *Φραγγέλιον*, σ. 79.
165. Βλ. *Πηδάλιον*, σ. 82. Βλ. και ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, ὄπ.π., σσ. 463-474.
166. Ὅτι ἡ ὀρθία στάση τῆς προσευχῆς τῶν πιστῶν, ἐκτός τοῦ νά εἶναι ἀσκητικὴ ἀθλήση και θυσία, δηλώνει και τὴν στάση τῆς ἐλευθερίας τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ ἀπό τῆ δουλεία τῆς πλάνης και τῆς ἁμαρτίας βλ. Ἰ. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, ΛΘ, τ. Α', σ. 22. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *Λειτουργικὴ Α' Ἐισαγωγή στὴ θεία λατρεία*, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 238. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, «Ἡ θεία λειτουργία. Τελετουργικὴ θεώρηση», στό *Ἡ θεία λειτουργία (Εἰσηγήσεις, Πορίσματα Ἱερατικοῦ Συνεδρίου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δράμας ἔτους 1998)*, Δράμα 1998, σ. 169. Βλ. και ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΣΤΟΥΔΙΤΟΥ, *Συμμικτα. Περί ἐρωτήσεως και τῶν ταύτης διαλύσεων κανόνες*. ΡΓ 99, 1732Β.
167. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Περί τοῦ ἀγίου Πνεύματος*, 66. ΕΠΕ 10, σσ. 460-462. Βλ. και ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Πηδάλιον*, σσ. 643-644.
168. Ἀποθησαύρισμα μαρτυριῶν και ἐρμηνεύων βλ. στοῦ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, ὄπ.π., σσ. 480-482.
169. Βλ. Π. Ἰ. ΣΚΑΛΤΣΗ, *Τὰ διακονικά παραγγέλματα και ἡ στάση τῶν πιστῶν στὴ θεία λειτουργία*, ἐκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1999, σσ. 46-48, ὅπου ἀναφορὰ εἰδικὰ στὴ γονυκλισία, τὴν ὀρθία στάση και τὰ σχετικὰ διακονικά παραγγέλματα.

170. Βλ. Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Λειτουργική Α'...*, ὄπ.π., σ. 238.
171. Πρβλ. ὄπ.π., *Λειτουργική Α'...*, σ. 240. Βλ. καί τό ΚΒ' κεφάλαιο τῆς *Ὁμολογίας τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας* τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Μητροφάνους Κριτοπούλου, στοῦ Ι. Ε. ΜΕΣΟΛΩΡΑ, *Συμβολική τῆς Ὁρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας*, τ. Α', Ἀθήναι 1883, σ. 355.
172. Λόγος ΚΑ'. *Εἰς τόν ἀνθρώπινον βίον καί εἰς τούς κοιμηθέντας*. PG 97, 1269A-B.
173. Ὁπ.π., PG 97, 1288A καί C. Γιά τή σωστική φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ, βλ. καί ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς τήν Γένεσιν*. PG 56, 180.
174. Βλ. ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΡΗΤΗΣ, ὄπ.π., PG 97, 1281B.
175. Ὁπ.π., PG 97, 1284A. Βλ. καί ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Περί Θεολογίας κεφαλαίων ἑκατοντάς ἑβδόμη, ος'*. PG 90, 1380C.
176. Βλ. PG 3, 552D-569A. Καί ἡ σχολιαστική παράφραση τοῦ Παχυμερη, ὄπ.π., 569B-584D.
177. Βλ. PG 95, 248A-277C.
178. Βλ. PG 155, 669D-696D. Σχετικές μέ τούς κεκοιμημένους καί τά μνημόσυνα μαρτυρίες ἀποθησαυρίζουν οἱ ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΚΑΜΠΑΝΙΑΣ, *Ταμεῖον Ὁρθοδοξίας*, ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 81984, σσ. 171-175 καί ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΠΕΝΤΑΠΟΛΕΩΣ, *Μελέτη περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καί περὶ τῶν ἱερῶν μνημοσύνων*, ἐκδ. Β. Ρηγοπούλου, Θεσσαλονίκη 1973, σσ. 122-158. Ἐκτενεῖς ἀναλύσεις, γενικές περὶ θανάτου καί εἰδικές περὶ τῶν μνημοσύνων, σέ σχέση μέ τήν ἀναστάσιμη Κυριακή, βλ. στοῦ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, ὄπ.π., σσ. 492-586. Πλούσιο σχετικό ταμειυτήρα εἰδικῶν μελετῶν καί μαρτυριῶν θεωροῦμε τόν ὀγκώδη τόμο τῶν *Πρακτικῶν τοῦ Θ' Πανελληνίου Λειτουργικοῦ Συμποσίου Στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων (Βόλος, 5-7 Νοεμβρίου 2007)* [Σειρά: Ποιμαντική Βιβλιοθήκη 19], μέ τίτλο: *Τό μυστήριον τοῦ θανάτου εἰς τήν λατρείαν τῆς Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 2009, σσ. 674.
179. Βλ. *Φραγγέλιον*, σσ. 156-157. Δήλωσις, σ. 71.
180. *Φραγγέλιον*, σ. 1, τίτλος τοῦ χειρογράφου συγγραμματος.
181. *Φραγγέλιον*, σ. 22.
182. *Φραγγέλιον*, σ. 7.
183. *Φραγγέλιον*, σ. 158.
184. *Φραγγέλιον*, σ. 158.
185. Βλ. π.χ. στοῦ Χ. ΤΖΩΓΑ, ὄπ.π., σσ. 139-143.
186. *Φραγγέλιον*, σ. 145.
187. *Φραγγέλιον*, σσ. 77-78, 167. Δήλωσις, σ. 106. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΟΥ, *Πηδάλιον*, σσ. 574-575. Ὁμολογία, σ. 42.
188. *Φραγγέλιον*, σ. 68.
189. Δήλωσις, σσ. 26-28.
190. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, ὄπ.π., σσ. 532-586, ὅπου ἐκτενεῖς ἀναλύσεις τῶν τεκμηρίων τῆς παραδόσεως καί τῶν κολυβαδικῶν θέσεων.
191. *Φραγγέλιον*, σσ. 34-35.
192. *Φραγγέλιον*, σ. 65.
193. *Φραγγέλιον*, σσ. 5-6. Δήλωσις (ἔνθα Ἔκθεσις), σσ. 119 καί 121. Βλ. καί Ι. Μ. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗ, *Λογική Λατρεία*, ἐκδ. «Ἀποστολικῆς Διακονίας» [Σειρά «Λογική Λατρεία», 5], Ἀθήναι 1984, σ. 163. ΤΟΥ ΙΔΙΟΥ, *ΑΛΛΑ*, τ. Β', σ. 83.
194. *Φραγγέλιον*, σ. 7.
195. *Φραγγέλιον*, σ. 79. Βλ. καί *Διαταγαί τῶν Ἀποστόλων*, βιβλίον Ε', Κ'. ΒΕΠΕΣ 2, σ. 93: «πᾶν μέντοι σάββατον, ἄνευ τοῦ ἑνός, καί πᾶσαν κυριακήν ἐπιτελοῦντες συνόδους εὐφραίνεσθε· ἔνοχος γάρ ἁμαρτίας ἔσται ὁ τήν κυριακήν νηστεύων, ἡμέραν ἀναστάσεως οὔσαν, ἢ τήν πεντηχοστήν ἢ ὅλως ἡμέραν ἑορτῆς Κυρίου κατηφῶν· εὐφρανθῆναι γάρ δεῖ ἐν αὐταῖς, ἀλλ' οὐ πενήθῃσαι».
196. *Φραγγέλιον*, σ. 21.
197. *Φραγγέλιον*, σσ. 20-21.
198. Βλ. ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΣΚΡΕΤΤΑ, *Ἡ θεία εὐχαριστία*, ὄπ.π., σσ. 587-599, ὅπου εἰδική ἐκτενής ἀνάλυση.

Αυτοκρατορική έθιμοτυπία και λατρεία. Συνοπτική παρουσίαση τῶν σχετικῶν πηγῶν

Τοῦ Πρωτοπρεσβυτέρου Χρυσοστόμου Νάσση

(Εἰσήγηση στό IB΄ Πανελλήνιο λειτουργικό συμπόσιο στελεχῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων «Πρόσωπα καί σταθμοί, ὁρόσημα στή διαμόρφωση τῆς θείας λατρείας», Βόλος, 27-29 Σεπτεμβρίου 2010)

Εἶναι κοινός τόπος τῆς ἱστορικής ἔρευνας ὅτι ὁ θεσμός τοῦ αυτοκράτορα διαποτίζει, σχεδόν στό σύνολό του, τόν πολιτικό, κοινωνικό, πολιτιστικό, οικονομικό, στατιωτικό, νομικό, ἐπιστημονικό καί βεβαίως ἐκκλησιαστικό βίο τοῦ Βυζαντίου. Σχετικά μέ τή λατρευτική πράξη τῆς Ἐκκλησίας, πού μᾶς ἀπασχολεῖ κατά τίς ἐργασίες τοῦ παρόντος συμποσίου, ὁ αυτοκράτορας εἶναι πρόσωπο τό ὁποῖο σφράγισε κατά τρόπο καθοριστικό τήν ἐξελικτική πορεία τῆς λατρείας τῆς Ἐκκλησίας. Ὁ κατά καιρούς «πιστός ἐν Χριστῷ βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων»¹, συντάσσει ἕμνους, τροπάρια, κανόνες καί ἰδιόμελα γιά λειτουργική χρήση. Θυμᾶ, εἰσέχεται στό ἱερό βῆμα², κοινωνεῖ ὅπως οἱ ἱερεῖς, εὐλογεῖ καί διδάσκει τόν λαό τοῦ Θεοῦ. Ἐπιφέρει ἀλλαγές στό τυπικό. Καθορίζει καί ἀναμορφώνει τό ἑορτολόγιο, εἰσάγει νέες ἑορτές, προσδίδει νέο περιεχόμενο σέ ἤδη ὑφιστάμενες. Προκαλεῖ τή δημιουργία ἀκολουθιῶν καί τελετῶν καί τή σύνταξη εὐχῶν γιά τό πρόσωπο καί τίς δραστηριότητές του. Προσδίδει μεγαλοπρέπεια στίς λιτανευτικές πομπές καί δοχές³, μέ τίς συνεχόμενες στάσεις καί ἐπευφημισμούς⁴, μέ τή συνοδεία κηριῶν⁵, λαβάρων, λιτανευτικῶν εἰκόνων καί σταυρῶν καί τοῦ εὐαγγελίου. Ὁ αυτοκράτορας καί οἱ περί αὐτόν δανερίζουν τά ἐνδύματά τους, τό σιχάριο, τό φελώνιο, τό ὠμοφόριο, ἀργότερα τόν σάκκο καί ἀκόμη ἀργότερα τή μίτρα στούς κληρικούς. Νομοθετεῖ ἐπί θεμάτων λατρείας. Εἶναι ὁ κατ' ἔξοχὴν κτίτορας, ἐγκαινιστής, ἀνακαινιστής, εὐπρεπιστής καί δωρητής ναῶν καί μονῶν, ὅπου συντελεῖται ἡ θεία λατρεία. Γενικῶς, εἶναι ἡ κινητήρια δύναμη, μέ τήν ὁποία ἀναπτύσσεται, κωδικοποιεῖται καί συστηματοποιεῖται ἡ ἀσματική-καθεδρική λειτουργική πράξη τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, ἡ ὁποία στή χειρόγραφη παράδοση τῶν σχετικῶν

λειτουργικῶν πηγῶν ὀνομάζεται «ὁ ἐκκλησιαστικὸς»⁶.

Λόγω τῆς ἐξέχουσας θέσεώς του, ὁ αυτοκράτορας ἀπολαμβάνει εἰδικά λειτουργικά προνόμια, τά ὁποῖα συχνότατα γίνονται ἀντικείμενο περιγραφῶν στίς πηγές. Γιά παράδειγμα, παρά τήν ἐπιχειρημένη ἄλωση τῆς πρωτεύουσας τῆς ἀνατολικῆς ρωμαϊκῆς αυτοκρατορίας στά χέρια τοῦ Μωάμεθ τοῦ πορθητῆ (29 Μαΐου 1453), ὁ κωνσταντινουπολίτικος καταγωγῆς ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Συμεών (1416/1417-1429) ἐπανειλημμένως ἀναφέρεται σέ θέματα, κυρίως λειτουργικά, πού ἀφοροῦν στό πρόσωπο ἢ τόν θεσμό τοῦ αυτοκράτορα. Εἰδικότερα ὁ Συμεών κάνει λόγο γιά τόν τρόπο ἀναγορεύσεως, χρίσεως καί στέψεώς του⁷, τή μνημόνευση καί τήν ἐξαγωγή μερίδας ὑπὲρ αὐτοῦ κατά τήν Ἀκολουθίαν τῆς προθέσεως⁸, τήν εὐφημία του μετά τή (μικρά) εἴσοδο⁹, τόν λόγο γιά τόν ὁποῖο εἰσοδεῖται καί αὐτός κατά τήν εἴσοδο τῶν τιμίων δώρων¹⁰, τήν παράσταση νεοχειροτονθέντος ἀρχιερέως ἐνώπιον τοῦ βασιλέως καί τήν εὐχή πού ἀναπέμπει ὑπὲρ τοῦ αυτοκράτορα¹¹, τόν ρόλο πού διαδραματίζει κατά τήν ἐκλογή πατριάρχου κ.ἄ.¹²

Τά παραπάνω ἐρεῖδονται σέ μία ὑπερχλιετή παράδοση αυτοκρατορικής ἐθιμοτυπίας, ἡ ὁποία ἀνάγεται στίς ἀπαρχές τῆς ἰδρύσεως τόν 4^ο αἰῶνα ἀπό τόν Κωνσταντῖνο Α΄ τῆς νέας, χριστιανικῆς πλέον, Ρώμης στά στενά τοῦ Βοσπόρου. Βεβαίως, ἡ προσέγγιση τοῦ θέματος ἀναφορικά μέ τήν αυτοκρατορική ἐθιμοτυπία καί τή σχέση της μέ τή θεία λατρεία¹³, ὡς πρός τό περιεχόμενο, τήν ἀλληλεπίδραση, τά ἐκατέρωθεν δάνεια, τή θεσμική τους δομή καί λειτουργία καί τά ὅμοια, προϋποθέτει τόν ἐντοπισμό καί τήν ὀρθή κατανόηση τῶν σχετικῶν πηγῶν, τίς ὁποῖες συνοπτικά θά παρουσιάσουμε στήν εἰσήγησή μας. Διευκρινίζουμε ὅτι θά μᾶς ἀπασχολήσουν κυρίως οἱ πηγές τῆς μεσοβυζα-

ντινής και ύστεροβυζαντινής περιόδου, πού καταγράφουν την έθιμοτυπική πράξη του ανατολικού τμήματος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας¹⁴.

1) *Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως.*

«Ὁ βασιλεύς δέ ἔνδον τοῦ βήματος κοινωνεῖ κατ' αὐτόν μόνον τόν καιρόν τῆς κρίσεως καί ἀναγορεύσεως· πλὴν μετά τούς διακόνους καί, ὡς παρὰ τῶν παλαιῶν ὑποτυπώσεων ἔγνωμεν, οὐκ ἐν τῇ ἀγία τραπέζῃ, ἀλλά τιθεμένου ἐκ πλαγίου ἀντιμινσίου ἐν τραπεζακίῳ τινί. Οἱ μὲν γάρ ἀρχιερεῖς πρότερον καί ἱερεῖς καί διάκονοι κατὰ τό ἔθος τοῦ ζωοποιοῦ ἄρτου καί ἐκ τῶν συνήθων ἱερῶν ποτηρίων τοῦ θεοῦ αἵματος μετέχουσι· μετά δέ ταῦτα δέ προσελθὼν ὁ βασιλεύς, τόν ἀγιώτατον ἄρτον τῇ χειρὶ παρὰ τοῦ πατριάρχου λαμβάνει ὡς οἱ διάκονοι· καί τοῦ ζωοποιοῦ αἵματος παρ' αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου τοῖς χεῖλεσιν ὡς οἱ διάκονοι κοινωνεῖ ἐκ τοῦ δι' αὐτόν ἡτοιμασμένου ἱεροῦ ποτηρίου. Καί τοῦτο ἦν νενομισμένον ἄνωθεν»¹⁵.

Ἡ παραπάνω περιγραφή περί τοῦ τόπου καί τοῦ τρόπου μεταλήψεως τοῦ ρωμαίου αυτοκράτορα¹⁶, ἀποτελεῖ ξεχωριστό κεφάλαιο στό ἔργο *Διάλογος*, τό ὁποῖο συνέταξε ὁ Θεσσαλονίκης Συμεών. Ὁ Συμεών ἀναφέρεται ἐδῶ ἀόριστα σέ γραπτά τεκμήρια («ὡς παρὰ τῶν παλαιῶν ὑποτυπώσεων ἔγνωμεν»), τά ὁποῖα ἔλαβε ὑπ' ὄψη του γιά τή σύνταξη τοῦ συγκεκριμένου κεφαλαίου. Τά κείμενα αὐτά ἦταν ἐνδεχομένως ἀνάλογα μέ αὐτό τοῦ 10^{ου} αἰώνα, πού εἶναι γνωστό σήμερα μέ τή συμβατική ὀνομασία *Ἐκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως* τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' Πορφυρογεννήτου, τό ὁποῖο ἀναφέρεται *ad hoc* στήν αυτοκρατορική ἔθιμοτυπία. Ἡ ὀνομασία τοῦ ἔργου αὐτοῦ, ἡ ὁποία χρησιμοποιεῖται σήμερα, εἶναι ἐπινόηση τοῦ ἐκδότη¹⁷, στηριζόμενος στό προοίμιον, ὅπου ὁ συμπληγής ἢ ὁ ἀναθεωρητής ἢ καί ὁ ἴδιος ὁ αυτοκράτορας, ἀναφερόμενος περιγραφικά στό κείμενό του, τό χαρακτηρίζει: «ἢ τῆς βασιλείου τάξεως ἐκθεσις τε καί ὑποτύπωσις»¹⁸, διατύπωση ἡ ὁποία προσιδιάζει, ὡς πρὸς τόν δεῦτερο ὄρο, μέ αὐτήν τοῦ Συμεών: «ὡς παρὰ τῶν παλαιῶν ὑποτυπώσεων ἔγνωμεν». Βεβαίως δέν ὑπάρχει ταύτιση μεταξύ τῶν πληροφοριῶν πού παρέχει ὁ Συμεών καί αὐτῶν πού περιλαμβάνονται στήν *Ἐκθεσις*, ὅσον ἀφορᾶ στή μετάληψη τοῦ αυτοκράτορα κατὰ τή στέψη. Εἰδικό-

τερα δέν συνάγεται ἀπό τήν *Ἐκθεσις* ὅτι κατὰ τήν στέψη του ὁ αυτοκράτορας μεταλάμβανε τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἐντός του ἱεροῦ βήματος¹⁹. Αὐτή εἶναι πράξη μεταγενέστερη²⁰. Ἐπίσης, δέν κοινωνεῖ ὁ αυτοκράτορας κατὰ τή στέψη μετά τούς διακόνους (αὐτή ἢ διάταξη, ἐξ ὧν γνωρίζω, εἶναι μοναδική στόν Συμεών), ἀλλά μεταλαμβάνει μετά τόν πατριάρχη²¹. Τέλος ὁ Συμεών, ἐπηρεασμένος ἀπό τήν ὀρολογία τῆς ἐποχῆς του, διακρίνει τό «ἀντιμίνσιον» ἀπό τό «τραπεζάκιον», στό ὁποῖο ὁ πατριάρχης ἐναπέθετε τά τίμια δῶρα γιά νά μεταλάβει ὁ νέος βασιλεύς, ἐνῶ στήν *Ἐκθεσις* καί σέ παράλληλα κείμενα, τό «ἀντιμίνσιον» εἶναι αὐτό καθ' ἑαυτό τό «τραπεζάκιον»²².

Ἡ *Ἐκθεσις* σήμερα διασώζεται, μέ χάσματα στό κείμενο, σέ ἕναν μόνον κώδικα²³, τό χειρόγραφο *Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη τῆς Λειψίας 28*²⁴. Τό χειρόγραφο αὐτό ἀποτελεῖ καί τό ἀρχέτυπο, σύμφωνα μέ τίς τελευταῖες μελέτες τοῦ J. M. Featherstone²⁵. Τό ὑλικό τῆς *Ἐκθέσεως*, τό ὁποῖο χωρίζεται στήν ἐντυπη ἐκδοση σέ δύο βιβλία, χρονολογεῖται μεταξύ 5^{ου} καί 10^{ου} αἰώνα. Τά ἀρχαιότερα κείμενα (βιβλ. Α', κεφ. 84-95) προέρχονται ἀπό τό ἀπολεσθέν ἔργο Περί πολιτικῆς καταστάσεως τοῦ πατρικίου Πέτρου, μαγίστου τῶν ὀφφικίων ἐπί Ἰουστινιανοῦ Α' (527-565)²⁶. Ἄν καί ὁ Πέτρος ἠκμαζε περί τά μέσα τοῦ βου αἰώνα, στό ἔργο του διασώζονται κείμενα τουλάχιστον ἀπό τόν 5^ο, ὅπως συνάγεται ἀπό τό γεγονός ὅτι καταγράφει τά περί τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Λέοντος Α' (457), τοῦ πρώτου αυτοκράτορα πού στέφθηκε ἀπό πατριάρχη, τόν Ἀνατόλιο (449-458)²⁷. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τό γεγονός ὅτι τά κεφάλαια αὐτά τοῦ Πέτρου προσετέθησαν στόν ἀρχικό κορμό τῆς *Ἐκθέσεως* κατὰ τήν τελική της ἀναθεώρηση. Κατ' αὐτήν ἀντιστρόφως προσετέθησαν, μεταξύ ἄλλων²⁸, καί τά χρονολογικῶς νεότερα κείμενα τῆς *Ἐκθέσεως*. Τά μεταγενέστερα αὐτά κείμενα ἐντοπίζονται μετά τά κεφάλαια τοῦ Πέτρου καί στό τέλος τοῦ δευτέρου βιβλίου καί ἔχουν ὡς ἐξῆς: 1) τό κεφάλαιο περί τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Νικηφόρου Φωκά²⁹, 2) τό κεφάλαιο «Περί τῆς περιβολῆς τοῦ προέδρου τῆς ἀπάσης συγκλήτου»³⁰, ὁ πρόεδρος αὐτός συνιστᾶ νέο θεσμό, ὁ ὁποῖος θεσπίστηκε ἀπό τόν Νικηφόρο Φωκά ὡς ἀντίδωρο πρὸς τόν πρῶτον πατριῆκο καί παρακοιμώμενο ἐπί Κωνσταντίνου Ζ' Βασίλειο Λεκαπηνό, τόν ἐπιλεγόμενο «Νόθον», γιά τή στήριξη τοῦ τελευταίου κατὰ τήν

ἀναρρίχηση τοῦ Νικηφόρου στόν αὐτοκρατορικό θρόνο, καί 3) τό κεφάλαιο «Περί συνηθειῶν (δηλ. τῶν συνηθισμένων εἰσφορῶν) τῶν πραιποσίτων, ἐν τῇ τάξει τοῦ Ἱπποδρομίου»³¹, κείμενο τοῦ Βασιλείου τοῦ Νόθου. Φαίνεται λοιπόν ὅτι ἡ συνδρομή τοῦ Βασιλείου στή σύνταξη τῆς Ἐκθέσεως, ἔτσι ὅπως διασώζεται στό χειρόγραφο τῆς Λειψίας, νά ἦταν οὐσιαστική. Ὁ Featherstone ἔχει ὑποστηρίξει μάλιστα, μέ ἰσχυρότατα κατά τή γνώμη μας ἐπιχειρήματα, ὅτι ὁ Βασίλειος ἦταν ὁ κύριος συντελεστής τῆς συντάξεως τοῦ ἔργου.

Σχετικά μέ τά θέματα λατρείας, ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν τά πρῶτα 46 κεφάλαια τοῦ πρώτου βιβλίου, σήμερα διασώζονται στό χειρόγραφο, καί συνεπῶς ὑπάρχουν καί στίς ἔντυπες ἐκδόσεις, μόνο τά 37. Τά κεφάλαια αὐτά, σά ὅποια ἐντοπίζεται ὑλικό κυρίως ἀπό τή βασιλεία τοῦ Μιχαήλ Γ' (842-867) μέχρι καί αὐτήν τοῦ Κωνσταντίνου Ζ' (945-959), ἔχουν ὡς ἐξῆς:

- κεφ. α' : οἱ προελεύσεις τοῦ αὐτοκράτορα στή μεγάλη ἐκκλησία.
 κεφ. β' - θ' : οἱ προελεύσεις, τά ἄκτα (δηλαδή οἱ εὐφημισμοί) καί ἡ ὑποστροφή κατά τίς ἑορτές μεταξύ Χριστουγέννων καί τῆς Πεντηκοστῆς.
 κεφ. ι' - ιη' : οἱ προελεύσεις ἀπό τή Δευτέρα τῆς διακαινισίμου μέχρι τήν Ἀνάληψη.
 κεφ. ιθ' - κα' : ἡ μνήμη τοῦ προφήτου Ἡλίου, ἡ ἀνάμνηση τῶν ἐγκαινίων τῆς Νέας Ἐκκλησίας καί ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Δημητρίου.
 κεφ. κβ' - κδ' : οἱ ἑορτές τῆς Ὑψώσεως τοῦ τιμίου σταυροῦ καί τῶν Χριστουγέννων καί ἡ μνήμη τοῦ μεγάλου Βασιλείου.
 κεφ. κε' - λε' : οἱ προελεύσεις κατά τίς ἑορτές ἀπό τά Θεοφάνεια μέχρι τό Μέγα Σάββατο.
 κεφ. λς' : ἡ ἑορτή τῆς Ἐνώσεως.
 κεφ. λζ' : Τά περί τῆς περιβολῆς κατά τίς προελεύσεις.

Ἀπό τή διάρθρωση τῆς ὕλης τῆς Ἐκθέσεως, ἰδίως μετά ἀπό πρόχειρη ἀντιπαραβολή τῶν κεφαλαίων β' - ιη' καί τῶν κεφαλαίων κβ' - λε', συνάγεται ὅτι πρόκειται περί ἑνός dossier, στό ὁποῖο προσετίθεντο ἢ προσαρομόζονταν οἱ τελετές τῆς βασιλικῆς ἐθιμοτυπίας³².

2) Κλητωρολόγιον καί Περί τῶν ὀφφικιαλίων.

Τά κεφάλαια 52-54 τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς Ἐκθέσεως προέρχονται ἀπό ἕνα ἄλλο ἔργο³³, τό ὁποῖο ἐπίσης σχετίζεται μέ τήν αὐτοκρατορική ἐθιμοτυπία, τό Κλητωρολόγιον τοῦ Φιλοθέου, πού συντάχθηκε τό 899³⁴. Τό Κλητωρολόγιον, ἡ ἀκριβέστερα ἡ Ἀκριβολογία τῆς τῶν βασιλικῶν κλητωρῶν καταστάσεως καί ἐκάστου τῶν ἀξιωματῶν προσκλήσεις καί τιμή συνταχθεῖσα ἐξ ἀρχαίων κλητωρολογίων, μοναδικό σωζόμενο ἔργο τοῦ πρωτοσπαθαρίου καί ἀτρικλίνου Φιλοθέου, εἶναι τό ἐκτενέστερο καί σημαντικότερο ἀπό τά Τακτικά τοῦ 9ου-10ου αἰώνα. Αὐτά ἀποτελοῦν μετεξέλιξη τῶν *Notitiae Dignitatum*³⁵, δηλαδή τῶν προγενεστέρων καταστάσεων τῶν ἀξιωματούχων συνόλης τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, Δύσεως καί Ἀνατολῆς, καί τῶν ἀντιστοίχων καταλόγων τῶν ἐκκλησιαστικῶν διοικήσεων, γνωστῶν ὡς *Notitiae Episcopatum*³⁶. Ὁ βασικός σκοπός τοῦ συντάκτη τοῦ ἔργου εἶναι ἡ ὁμαλή ὀργάνωση τῶν συνεστιάσεων πού παρέθετε σέ διάφορες περιστάσεις ὁ αὐτοκράτορας, καί κυρίως ἡ ἐξασφάλιση κατ' αὐτές τῆς ἱεραρχικῆς τάξεως τῶν διαφόρων ἀξιωματούχων, ἐκκλησιαστικῶν καί κρατικῶν³⁷. Γράφει χαρακτηριστικά ὁ Φιλόθεος: «... πᾶσα περιφάνεια βίου ἢ ἔνδοξος ἀξιωματῶν ἀξία ἐν οὐδενί ἄλλω τοῖς ὀρθῶσιν ἐνδείκνυται ἀλλ' ἢ ἐν τῇ κλήσει τῆς προκαθεδρίας τῆς ἐν τῇ λαμπρᾷ τραπέζῃ καί περιποθῆτω συνεστιάσει τῶν σοφωτάτων ἡμῶν βασιλέων»³⁸.

Τέτοιες συνεστιάσεις, σύμφωνα πάντα μέ τό *Κλητωρολόγιον*, διοργανώνονταν σέ χώρους ὅπως ὁ Χρυσοτρίκλιμος, ἡ ἐπίσημη αἴθουσα τοῦ θρόνου³⁹, ἢ τήν αἴθουσα τῶν ιθ' ἀκουβίτων, μέ διαφορετικούς κατά περίπτωση καλεσμένους. Γίνεται ἀναφορά στίς αἴθουσες τοῦ Χρυσοτρίκλινου καί τῶν ιθ' ἀκουβίτων, καθόσον ἡ σύγχρονη ἔρευνα συνδέει τήν πρώτη ἀρχιτεκτονικά μέ τούς ναούς τῶν ἁγίων Σεργίου καί Βάκχου στήν Κωνσταντινούπολη⁴⁰, τοῦ ἁγίου Βιταλίου στή Ραβέννα⁴¹ καί ἀργότερα τοῦ παλατιανοῦ παρεκκλησίου πού ἔκτισε ὁ Καρλομάγνος στό Aachen τῆς Γερμανίας⁴², ἐνῶ τῇ δεύτερη τῇ συσχετίζει μέ τήν τράπεζα τῆς ἱερᾶς μονῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους⁴³. Στίς αἴθουσες αὐτές κατά τό δωδεκάημερο τῶν Χριστουγέννων γίνονταν καθημερινές συνεστιάσεις⁴⁴, οἱ ὁποῖες φαίνεται ὅτι ἦταν ἕνα ἐπιπλέ-

ον ειδωλολατρικό κατάλοιπο από αυτά που σχετίζονταν με τό χειμερινό ήλιοστάσιο⁴⁵, όπως οί καλένδες⁴⁶. Οί συγκεκριμένης συνεστιάσεις, συνοδευόμενες από διάφορες έκδηλώσεις, όπως οί γοτθικοί χοροί, ένδεχομένως προκάλεσαν τή λειτουργικῶς, έορτολογικῶς καί κανονικῶς άνεξήγητη πράξη χαλαρώσεως τής νηστείας κατά τήν περίοδο του δωδεκαημέρου.

Κείμενο αντίστοιχο με τό *Κλητωρολόγιον* αποτελεί καί τό μεταγενέστερο *Περί τῶν όφφικιαλίων του παλατίου Κωνσταντινουπόλεως* του ψευδό-Κωδινού Κουροπαλάτου, που συντάχθηκε μεταξύ τῶν έτών 1347-1368⁴⁷. Καί έδῶ έντοπίζονται μοναδικές πληροφορίες λειτουργικού περιεχομένου, όπως: 1) ή άμφίσηση του άρχιδιακόνου με φελώνιο κατά τήν Κυριακή τής Σταυροπροσκυνήσεως: «Τῆ Κυριακῆ τής Σταυροπροσκυνήσεως ... περί τό τέλος του όρθρου φέρει τόν σταυρόν από τής του παλατίου έκκλησίας μετά τῶν ψαλτῶν ό άρχιδιακόνος, φορῶν μέν τό σύνθητες αὐτῷ στιχάριον, φορῶν δ' έπ' αὐτοῦ καί φελώνην, οὐ μήν καί έπιτραχήλιον άλλ' ώράριον»⁴⁸, 2) ό άγιασμός κατά τίς νομηνίες: «Δεῖ δέ γινώσκειν ότι κατά τās τῶν μηνῶν έκάστων άρχάς γίνεται άγιασμός έν τῷ παλατίῳ, άνευ μόνου του Σεπτεμβρίου καί του 'Ιανουαρίου' κατά γάρ τούτους του μέν έν τῆ τεσσαρεσκαδεκάτῃ, του δέ έν τῆ πέμπτῃ γίνεται»⁴⁹ καί 3) οί τέσσερις άγρυπνίες που γίνονται στο έερο παλάτιο, όλες κατά τή διάρκεια τής μεγάλης τεσσαρακοστῆς: «Δεῖ δέ γινώσκειν ότι έν τῷ παλατίῳ τέσσαρες άγρυπνίαι γίνονται κατ' ένιαυτόν, του μεγάλου κανόνος, τής Άκαθίστου, του Εὐαγγελισμοῦ καί κατά τήν μεγάλην Πέμπτην' καί ότι ό μέν βασιλεύς ίσταται έν ῶ άν βούλοιο κατά ταύτας τās άγρυπνίας, τής άκολουθίας άκούων, οί δέ άρχοντες έν τῷ τρικλίνῳ»⁵⁰.

Εἰδικότερα, θέματα που σχετίζονται με τή λατρεία, καί κυρίως με τίς με έορτές του λειτουργικού έτους, έντοπίζονται στα κεφάλαια δ' - ε' (κατά τήν άρίθμηση του Verreaux⁵¹) του *Περί τῶν όφφικιαλίων*⁵². Αὐτές οί έορτές είναι οί έξῆς: α) τά Χριστούγεννα, β) τά Θεοφάνια, γ) ή Κυριακή τής Σταυροπροσκυνήσεως, δ) ή Κυριακή τῶν Βαΐων, ε) ή Μεγάλη Έβδομάδα, ζ) ή Κυριακή του Πάσχα, ζ) ή Διακαινίσμος Έβδομάδα, η) ή Πεντηκοστή, θ) ή 'Υψωση του Σταυροῦ, ι) ή έορτή τής 'Ινδίκτου, ια) τό Γενέσιον τής Θεοτόκου, ιβ) ή μήμη του μεγαλομάρτυρος Δημητρίου, ιγ) ή μήμη του

ιεροῦ Χρυσοστόμου, ιδ) τά Εἰσόδια τής Θεοτόκου, ιε) ή μήμη του μεγάλου Βασιλείου, ις) ή έορτή τής 'Υπαπαντῆς, ιζ) ή μήμη του μεγαλομάρτυρος Γεωργίου, ιη) ή μήμη του μεγάλου Κωνσταντίνου, ιθ) τό γενέσιον του Προδρόμου, κ) ή μήμη τῶν άγιῶν Άποστόλων, κα) ή έορτή τής Μεταμορφώσεως, κβ) ή Κοίμησις τής Θεοτόκου, κγ) ή άποτομή τής κεφαλῆς του Προδρόμου, κδ) ή κατάθεσις τής τιμίας εσθήτος τής Θεοτόκου, κε) ή Κυριακή τής 'Ορθοδοξίας καί κς) τό Σάββατον του Λαζάρου.

3) *Μαρτυρίες από άλλες πηγές.*

Εἶναι προφανές ότι ό σκοπός τῶν συντακτῶν τῶν άνωτέρω πηγῶν είναι νά εκθέσουν λεπτομερῶς τό πῶς («καθ' όν όφείλει τρόπον»⁵³) θά διεξαχθοῦν οί διάφορες τελετές, στίς όποιες μετέιχε ό αυτοκράτορας καί οί περί αὐτόν άξιωματοῦχοι του παλατίου, «ίν(α) μή ... δόξωμεν άτάκτως φερόμενοι, τήν βασιλικήν καθυβρίζειν μεγαλειότητα»⁵⁴. Για τή σαφήνεια τῶν διατάξεων επιλέγεται ή καθομιλουμένη γλώσσα τής έποχῆς⁵⁵ καί δίνονται μεταφράσεις τῶν άκατανοήτων πλέον λατινικῶν όρων καί φράσεων⁵⁶. Η πληρότητα τῶν διατάξεων⁵⁷, ή ευρεία χρήση του ένεστώτα, ή συστηματική άφαίρεση ιστορικῶν στοιχείων, δηλαδή όνομάτων καί χρονολογιῶν, από τίς περιγραφές καί ή επανάληψη τῶν τύπων «όσα δεῖ παραφυλάττειν», «πῶς δεῖ αὐτάς τελείσθαι», «όσα δεῖ γίνεσθαι»⁵⁸, «μηδεῖς τοίνυν παραβαινέτω τήν τοιαύτην τάξιν τε καί στάσιν τῶν εκπιθεμένων άξιωματῶν»⁵⁹ καί τά όμοια δίνουν τήν έντύπωση, εκ πρώτης όψεως, ότι πρόκειται για καθορισμένες, διαχρονικές, άπαραβίαστες καί ισχύουσες διατάξεις πρωτοκόλλου. Η δίχως διευκρινίσεις συναγωγή στοιχείων ή καί αὐτούσιων κειμένων από παλαιότερες πηγές ('Εκθεσις: «όσα τε παρά τῶν παλαιότερων έφευρέθη»⁶⁰. *Κλητωρολόγιον*: «Ακριβολογία ... συνταχθεῖσα έξ άρχαίων κλητωρολογίων»⁶¹) ένισχύει αὐτήν τήν αντίληψη. Η προσέγγιση αὐτή όμως είναι μεθοδολογικῶς έπισφαλῆς.

Κατ' άρχήν, άκόμη όσον άφορᾶ στίς τελετές που «καθορίζονται» από τό έορτολογικό κύκλο, δέν εἶμαστε σε θέση νά προσδιορίσουμε έπακριβῶς ποιές τελοῦνταν στήν πράξη⁶². Υπάρχουν επίσης αρκετά στοιχεία που μάς οδηγοῦν νά συμπεράνουμε ότι ή έθιμοτυπία δέν ήταν άπόλυτα δέσμια στίς

διατάξεις της Ἐκθέσεως ἢ καὶ ἄλλων συναφῶν ἔργων. Ἀντιθέτως φαίνεται ὅτι ὑπῆρχαν ἀρκετά περιθώρια γιὰ ἐλαστικότητα, πού ἐπέτρεπε σέ κάποιες περιπτώσεις παρεκκλίσεις ἢ καὶ αὐτοσχεδιασμούς. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εἶναι ὅσα ἀναφέρει ὁ πατριῆς Πέτρος στό τέλος τοῦ κεφαλαίου περὶ τῆς ἀναγορεύσεως τοῦ Λέοντος Α΄: «Ἀναγκαῖον ... ἐνομίσαμεν καί ἐτέρων βασιλέων ἀναγορεύσεις ἐν ἐπιτόμῳ γράφαι, ἵνα ἕκαστος τό εὐτακτότερον καί ἀρέσκον αὐτῷ καιροῦ γινόμενου (ὄπερ βραδέως ὁ Θεός ποιήσει⁶³) ἐπιλέξῃται»⁶⁴. Μέσα στό πλαίσιο λοιπόν τῆς γενικότερης ἐθιμοτυπικῆς παραδόσεως καί τῶν σχετικῶν προηγουμένων, πού εἶχε ὑπ' ὄψη του ὁ ἔμπειρος παρακοιμώμενος, πραιπόσιτος ἢ ἀτρικλίνης, ὑπῆρχε εὐελιξία τήν ὁποία μποροῦσε νά ἀξιοποιήσει, κατὰ περίπτωσιν, ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες καί τίς προτιμήσεις του στίς ἐκάστοτε περιστάσεις ἢ τελετές⁶⁵.

Ἐπιπροσθέτως πρέπει νά λάβουμε ὑπ' ὄψη καί δύο ἱστορικά γεγονότα πού σχετίζονται μέ τό παλάτιο. Πρῶτον, ὁ Νικοφόρος Φωκᾶς, κατὰ τή βασιλεία τοῦ ὁποίου ἔλαβε τήν τελική της μορφή ἡ Ἐκθεσις μέ τήν προσθήκη τῶν τελευταίων κεφαλαίων ἀπό τόν Βασίλειο τόν Νόθο, ὅπως ἤδη ἀναφέραμε, ὀχύρωσε τό ἱερό παλάτιο τό 969, μέ σκοπό νά ἀποφύγει ἐνδεχόμενη δολοφονία ἀπό τοὺς ἐπιβούλους του, καί ἐξαιρέσε ἀπό τά ὄρια τῆς ὀχυρώσεως κεντρικά οἰκοδομήματα πού σχετίζονταν μέ τελετές τῆς ἐθιμοτυπίας πού περιγράφει ἡ Ἐκθεσις (π.χ. τό συγκρότημα τῆς Δάφνης)⁶⁶. Δεύτερον, πρὸς τό τέλος τοῦ ἐπομένου αἰῶνα, τό παλάτιο τῶν Βλαχερνῶν ἔγινε ἡ κατ' ἐξοχήν αὐτοκρατορική κατοικία. Μέ αὐτά τά δεδομένα, λοιπόν, ἡ Ἐκθεσις σχεδόν ἅμα τῇ συντάξει της καθίσταται κατ' οὐσίαν κείμενο ἀναχρονιστικό⁶⁷.

Εἶναι συνεπῶς ἀπαραίτητη ἡ συσχέτιση τῶν πληροφοριῶν πού παρέχουν οἱ κύριες πηγές τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐθιμοτυπίας μέ ἄλλες πηγές, ὅπως π.χ. οἱ χρονογραφίες⁶⁸ καί ἄλλες ἱστορικές πηγές⁶⁹, οἱ περιγραφές ξένων διπλωματῶν⁷⁰ περιηγητῶν⁷¹ ἢ καί κρατουμένων⁷², ἡ κανονική γραμματεία, δηλαδή οἱ κανόνες καί τά ἐρμηνευτικά σχόλια τῶν βυζαντινῶν κανονολόγων⁷³, οἱ πανηγυρικοί λόγοι⁷⁴ καί κυρίως, γιὰ τό θέμα μας, οἱ λειτουργικές πηγές, ὅπως τό Συναξάριον Κωνσταντινουπόλεως, ἀπό ὅπου ὁ J. Mateos λαμβάνει τίς τυπικές διατά-

ξεις γιὰ τήν ἔκδοσή του ὑπό τόν τίτλο Τυπικόν της Μεγάλης Ἐκκλησίας⁷⁵, τό Εὐχολόγιον Κωνσταντινουπόλεως⁷⁶ καί ὁ Πραξαπόστολος⁷⁷, προκειμένου νά διαπιστωθεῖ ποιά στήν πραγματικότητα ἦταν ἡ πράξις τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐθιμοτυπίας κατὰ τίς λεπτομέρειές της.

Ἀπό τά ἀνωτέρω συνάγεται ὅτι ἡ αὐτοκρατορική ἐθιμοτυπία, δέν ἦταν ἐγκλωβισμένη σέ μία στατική ἐπανάληψη ἑνός στυγνοῦ πρωτοκόλλου. Ἦταν μάλλον ἕνα ὄραμα, μία εἰκόνα πού ἀποτύπωνε τήν οὐράνιο τάξι, εὐπρέπεια, κοσμιότητα, διαύγεια καί ἁρμονία (ὅλες αὐτές εἶναι λέξεις παρμένες ἀπό τό προοίμιον τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς Ἐκθέσεως). Στόχος λοιπόν ἦταν, μέσῳ τῆς ὀρθῆς ἐκτελέσεως τῶν διαφόρων τελετῶν, νά εἰκονίζεται στή γῆ «τοῦ δημιουργοῦ τήν περὶ τόδε τό πᾶν ἁρμονίαν καί κίνησιν»⁷⁸. Αὐτήν τήν ἁρμονία καί κίνησις ὁ αὐτοκράτορας τήν κληρονομεῖ ἀπό τή λατρεία τῆς Ἐκκλησίας καί στή συνέχεια τήν κληροδοτεῖ, ἐμπλουτισμένη πλέον, ξανά σέ αὐτήν, ἔστι ὥστε νά μὴν εἶναι δυνατή ἡ ἀπόλυτη διάκριση μεταξὺ κοσμικοῦ-αὐτοκρατορικοῦ καί ἐκκλησιαστικοῦ τελετουργικοῦ⁷⁹.

Τό προοίμιον τῆς Ἐκθέσεως, ὡς πρὸς τή σύλληψή του, συγγενεῦει μέ αὐτήν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας τοῦ ψευδο-Διονυσίου, τῆς Μυσταγωγίας τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ καί τῆς Ἱστορίας ἐκκλησιαστικῆς καί μυστικῆς θεωρίας τοῦ Γερμανοῦ Κωνσταντινουπόλεως. Αὐτοκρατορική ἐθιμοτυπία καί θεία λατρεία ἔχουν, σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη τῶν βυζαντινῶν, κοινό πλαίσιο, παράλληλη στόχευση καί ὁμοίους τύπους. Καί οἱ τρεῖς ἱεραρχίες καί τάξεις, οὐράνια, ἐκκλησιαστική καί κοσμική, συναντῶνται ἐνώπιόν της ἁγίας τραπέζης κατὰ τή διάρκεια τῆς τελέσεως τῆς θείας Λειτουργίας. Κατ' αὐτήν, καί εἰδικότερα κατὰ τήν εἴσοδο τῶν τιμίων δώρων, ὅταν ἄδεται ὁ χειροβικός ὕμνος, ὁ ὁποῖος εἰσήχθη στή θεία Λειτουργία κατόπιν πρωτοβουλίας τοῦ αὐτοκράτορα Ἰουστίνου Β΄ (573-574)⁸⁰, καί οἱ τρεῖς ἱεραρχίες συμπλέκονται σέ συνάντησις μυστική. Χαρακτηριστικά, γιὰ αὐτή τή συνάντησις, ὁ ψευδο-Κωδινός, στήν περιγραφή τῆς μεγάλης εἰσόδου τῆς θείας Λειτουργίας τῆς προβλήσεως τοῦ βασιλέως μέ τήν αὐτοκρατορική ἀξία, λέει τά ἀκόλουθα:

«Ἀρχομένου δέ ψάλλεσθαι τοῦ ἐπὶ τῇ μεγάλῃ εἰσόδῳ ὕμνου, ἐρχόμενοι οἱ ἐντιμότεροι τῶν δια-

κόνων τῆς ἐκκλησίας προσκαλοῦνται τόν βασιλέα. Ὁ δέ ἔρχεται μετ' αὐτῶν εἰς τήν λεγομένην πρόθεσιν, ἔνθα κείνται τά ἅγια. ... Ὁ βασιλεύς προηγείται τῆς εισόδου πάσης ... εὐθύς μετ' αὐτόν ἔρχονται οἱ τε διάκονοι καί οἱ ἱερεῖς, σκευή τε ἄλλα τῶν ἱερῶν κρατοῦντες καί δὴ καί αὐτά τά ἅγια. Περιελθόντες δέ κατὰ τήν συνήθειαν τόν ναόν ἔρχονται μέχρι τοῦ σωλέου ... Ὁ βασιλεύς διερχόμενος τόν σωλέαν εὐρίσκει τόν πατριάρχην ιστάμενον εἰς τά ἅγια θύρια. Τάς οὖν αὐτῶν κεφαλάς, ὁ μὲν πατριάρχης ἔσωθεν, ὁ βασιλεύς δέ ἔξωθεν, εἰς σχῆμα δῆθεν χαιρετισμοῦ κλίναντες ἴστανται. Καί μετὰ τοῦτο ἔρχεται ὁ δευτερεύων τῶν διακόνων, τῆ μὲν δεξιᾷ χειρὶ κατέχων θυμιατόν, τῆ δέ ἑτέρα τὸ λεγόμενον ὠμοφόριον τοῦ πατριάρχου ... Ὁ δευτερεύων δέ τῶν διακόνων θυμιατὸν τόν βασιλέα, καί κλίναντος αὐτοῦ τήν κεφαλὴν βοᾷ μεγάλη τῆ φωνῇ τὸ μνησθεὶ κύριος ὁ θεὸς τοῦ κράτους τῆς βασιλείας σας ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, πάντοτε, νῦν καί ἀεὶ καί εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Εἶτα ἐπιλέγει τὸ ἀμήν. Τό δ' αὐτὸ τοῦτο πάντες οἱ μετ' αὐτόν ἐρχόμενοι λέγουσι διάκονοί τε καί μετ' αὐτούς οἱ ἱερεῖς. Λέγουσι δέ πάντες οὗτοι τοῦτο καί εἰς τόν πατριάρχην, εἰσερχόμενοι εἰς τὸ βῆμα, ἦτοι μνησθεὶ κύριος ὁ θεὸς τῆς ἀρχιερωσύνης σου, πάντοτε, νῦν καί ἀεὶ καί εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Τοῦτου δέ τελεσθέντος, αὐθις τόν πατριάρχην ὁ βασιλεύς προσαγορεύσας ἀποδύεται ὄνπερ εἶπομεν χρυσοῦν μανδύαν»⁸¹.

Κατὰ τήν ὥρα τοῦ Χερουβικοῦ, λοιπόν, ὁ βασιλεύς τῶν ὄλων δορυφορούμενος ἀοράτως ἀπὸ τίς ἀγγελικῆς τάξεις, ὁ νεοστεφθεὶς βασιλεύς τῆς οἰκουμένης περιστοιχούμενος ἀπὸ τίς τάξεις τῶν ἀξιωματούχων του καί ὁ πατριάρχης πλαισιωμένος ἀπὸ τίς τάξεις τοῦ κλήρου συνάγονται λειτουργικῶς ἐπὶ τῷ αὐτῷ κάτω ἀπὸ τόν τροῦλο τῆς Ἁγίας Σοφίας, προκειμένου νά τελέσουν τήν ἀναίμακτη θυσία τοῦ εὐσπλάχνου καί ἀμωμήτου Ἄμνου τοῦ Θεοῦ «ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης, ὑπὲρ τῆς ἁγίας καθολικῆς καί ἀποστολικῆς ἐκκλησίας ..., ὑπὲρ τῶν πιστοτάτων καί φιλοχρίστων ... βασιλέων, παντός του παλατίου καί στρατοπέδου αὐτῶν»⁸². Ἐδῶ ἀκριβῶς ἔγκειται τὸ μεγαλεῖο τῆς λατρείας: ἐνώνει καί ἀγιάζει τά πάντα, καθὼς προσφέρει σύνολη τήν κτίση, «ὄρωμένην τε καί οὐχ ὄρωμένην ... λογικὴν τε καί νοεράν»⁸³, στόν ἐν τριᾷδι ἀενάως προσκυνούμενο καί δοξαζόμενο Θεό.

Συντομογραφίες

- Cameron, *The Construction of Court Ritual* = Averil Cameron, *The Construction of Court Ritual: The Byzantine Book of Ceremonies*, σὺν D. Cannadine καί S. Price (ἐπιμ.), *Rituals of Royalty. Power and Ceremonial in Traditional Societies*, Cambridge 1987, σσ. 106-136.
- Dagron, *Empereur et prêtre* = G. Dagron, *Empereur et prêtre. Étude sur le «césaropapisme» byzantin* [Bibliothèque des histoires], Paris 1996.
- Featherstone, *Preliminary Remarks* = J. M. Featherstone, *Preliminary Remarks on the Leipzig Manuscript of De Cerimoniis*, *Byzantinische Zeitschrift* 95 (2002) 457-479.
- Featherstone, *Further Remarks* = τοῦ ἰδίου, *Further Remarks on the De Cerimoniis*, *Byzantinische Zeitschrift* 97 (2004) 113-121.
- Goar, *Εὐχολόγιον* = J. Goar, *Εὐχολόγιον sive rituale graecorum ...*, Venetiis 1730 (ἀνατύπ., Graz 1960).
- Majeska, *Russian Travelers to Constantinople* = G. P. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries* [Dumbarton Oaks Studies 19], Washington, D.C. 1984.
- McCormick, *Analyzing Imperial Ceremonies* = M. McCormick, *Analyzing Imperial Ceremonies*, *Jahrbuch des österreichischen Gesellschaft für Byzantinistik* 35 (1985) 1-20.
- Oikonomides, *Les listes de preseance* = N. Oikonomides (ἐπιμ.), *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles* [Le monde byzantin], Paris 1972, σσ. 65-235.
- Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I-II = Johannes Jacobus Reiske (ἐπιμ.), *Constantini Porphyrogeniti imperatoris De Cerimoniis aulae byzantinae libri duo*, 2 τόμοι (τ. I: κείμενο, τ. II: σχόλια) [Corpus scriptorum historiae Byzantinae], Bonnae 1829-1830.
- Taft, *The Communion, Thanksgiving and Concluding Rites* = R. F. Taft, *A History of the Liturgy of St John Chrysostom. Volume VI: The Communion, Thanksgiving and Concluding Rites* [Orientalia Christiana Analecta 281], Roma 2008.
- Verpeaux, *Pseudo-Kodinos* = J. Verpeaux (ἐπιμ.), *Pseudo-Kodinos. Traité des offices* [Le monde byzantin], Paris 1966.
- Vogt, *Le Livre de cérémonies* = A. Vogt, *Le Livre de cérémonies de Constantin Porphyrogénète*, 2 τόμοι (τ. I.1: Livre I, chapitres 1-46 (37) Texte et traduction, τ. I.2: Commentaire, τ. II.1: Livre I, chapitres 47 (38)-92 (83) Texte et traduction καί τ. II.2: Commentaire), Paris 1935-1940.

ΥΠΟΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Irfan Shahīd, 'Heraclius. Πιστός ἐν Χριστῷ βασιλεύς', *Dumbarton Oaks Papers* 34 (1980-1981) 225-237.
2. Φαίνεται ὅτι στή Δύση ὑπῆρχε ἄλλη στάση σχετικά μέ τά «προνόμια» τοῦ αὐτοκράτορα νά θυμιᾷ καί νά εἰσέρχεται στό ἱερό βῆμα. Γιά τή θυμίαση, βλ. Ἀθανασίου Ἀλεξανδρείας, *Πρός ἀπανταχοῦ μοναχοῦς περὶ τῶν γεγενημένων παρὰ τῶν Ἀρειανῶν ἐπὶ Κωνσταντίου*, μδ' 7· Z H. G. Opitz, *Athanasius Werke*, τ. II, 1.6, Berlin 1940, σσ. 183-230, ἐδῶ στή σ. 208.20-24. Πρβλ. Ἀγαπίου ἱερομονάχου καί Νικοδήμου μοναχοῦ, *Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός τῆς μίας, ἀγίας, καθολικῆς καί ἀποστολικῆς τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησίας*, Ζάκυνθος³ 1864 (ἀνατύπ., Θεσσαλονίκη 1987), σ. 109, σημ. 1: «Πρός τοῦτο χρησιμώτατα εἶναι τά ὑπό τοῦ Ὁσίου ἐπισκόπου Κουρδοῦβης, πρὸς Κωνσταντίνον τόν μέγαν εἰρημνενα (παρὰ Ἀθανασίῳ ἐπιστολή τοῖς ἀπανταχοῦ τόν μονήρη βίον ἀσκούσι). Σοὶ βασιλείαν ὁ Θεὸς ἐνεχείρισεν, ἡμῖν τὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπίστευσε· καὶ ὡσπερ ὁ τὴν σὴν ἀρχὴν ὑποκλέπτων ἀντιλέγει τῷ διαταξαμένῳ Θεῷ· οὕτω φοβήθητι μὴ καὶ σὺ τὰ τῆς Ἐκκλησίας εἰς σεαυτὸν ἔλκων, ὑπεύθυνος ἐγκλήματι μεγάλῳ γένη. Ἀπόδοτε', γέγραπται, 'τά Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ' (Μτ. κβ' 21). Οὔτε τοῖνον ἡμῖν ἄρχειν ἐπὶ τῆς γῆς ἔξεστιν ... οὔτε σὺ τοῦ θυμιᾶν ἔξουσιαν ἔχεις, ὃ βασιλεῦ'». Γιά τὴν εἴσοδο στό ἱερό βῆμα, βλ. Θεοδωρήτου Κύρρου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία* ε' 18, «Περὶ τῶν ἐν Θεσσαλονικῇ σφαγῶν καὶ περὶ τῆς τοῦ ἐπισκόπου Ἀμβροσίου παρῶρησίας καὶ τῆς τοῦ βασιλέως εὐσεβείας» PG 82, 1232-1237, κυρίως στίς στήλες 1236C-1237B.
3. Γιά τὴ λειτουργία τῶν στάσεων, βλ. J. Baldwin, *The Urban Character of Christian Worship. The Origins, Development and Meaning of Stational Liturgy* [Orientalia Christiana Analecta 228], Roma 1987 (ἀνατύπ., Roma 2002).
4. H. J. W. Tillyard, The Acclamation of Emperors in Byzantine Ritual, *The Annual of the British School at Athens* 18 (1911-1912) 239-260.
5. Γιά ἐνδιαφέρουσες σχετικὲς πληροφορίες, βλ. μοναχῆς Vassa Larin, The Dikerion and Trikerion of the Byzantine Rite Pontifical: Origins and Significance, *Orientalia Christiana Periodica* 74 (2008) 417-430.
6. Γιά τὴ διαδικασία αὐτὴ καὶ τὴν ἐπίδραση πού ἄσκησε ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐθιμοτυπία στή διαμόρφωση τοῦ λεγομένου βυζαντινοῦ τυπικοῦ, βλ. τὸ σχετικὸ κεφάλαιο «The Byzantine Rite Becomes Imperial (Τὸ βυζαντινὸ τυπικὸ γίνεται αὐτοκρατορικὸ)» στό ἔργο τοῦ R. F. Taft, *The Byzantine Rite: A Short History*, Collegeville, MN 1992, σσ. 28-41. (= πρωτοπρ. Δημητρίου Βακάρου, *Τὸ βυζαντινὸ τυπικὸ. Δύο κείμενα ἱστορικῆς προσέγγισης ἀπὸ τοὺς Robert F. Taft καὶ Miguel Arranz S.J.* Μετάφραση-Σχόλια, Θεσσαλονίκη 2003, σσ. 47-68).
7. PG 155, 352D-356D. Βλ. αὐτόθι, 417B. Γιά τὴ στέψη τοῦ αὐτοκράτορα, βλ. F. E. Brightman, Byzantine Imperial Coronations, *Journal of Theological Studies* 2 (1901) 359-392, Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος [Πραγματεῖα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 22.2], ἐν Ἀθήναις 1956 (ἀνατύπ., 2003), C. Tsirpanlis, The Imperial Coronation and Theory in *De ceremoniis aulae Byzantinae* of Constantine VII Porphyrogennitus, *Κληρονομία* 4 (1972) 63-91, Janet L. Nelson, Symbols in Context: Rulers Inauguration Rituals in Byzantium and the West in the Early Middle Ages, *Studies in Church History* 13 (1976) 97-119, P. Charanis, Imperial Coronation in Byzantium: Some New Evidence, *Byzantina* 8 (1976), 37-46 D. M. Nicol, *Kaisersalbung: The Unction of Emperors in Late Byzantine Coronation Ritual*, *Byzantine and Modern Greek Studies* 2 (1976) 37-52, M. Arranz, Le couronnement royal et autres promotions de cour a Byzance (Les sacrements de l'institution de l'ancien Euechologe constantinopolitain: III-1), *Orientalia Christiana Periodica* 56 (1990) 83-133 Dagron, Empereur et pretre, σσ. 74-105 (κέφ.: Proclamations et couronnements) καὶ P. Yannopoulos, Le couronnement de l'empereur a Byzance: rituel et fond institutionnel, *Byzantion* 61 (1991) 73-89. Βλ. καὶ τὴν ἐνδιαφέρουσα μελέτη τοῦ A. Bryer, Une eglise "à la demande du client" à Trébizonde, *Proche-Orient Chrétien* 32.3-4 [1982] 217-232, ὅπου διαφαίνεται ὅτι ἡ «Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ» τῆς Τραπεζοῦντας, ὁ ναὸς τῆς Θεοτόκου Χρυσοκεφάλου, κτίστηκε κατὰ τρόπο ὥστε νά ὑπάρχει κατάλληλος χώρος γιά τὴ στέψη τῶν Μεγάλων Κομνηνῶν.
8. PG 155, 284B. Βλ. Goar, *Εὐχολόγιον*, σ. 79: «Εἶτα λαβῶν καὶ ἑτέραν προσφορὰν λέγει· Ὑπὲρ σωτηρίας, κράτους, νίκης καὶ δυνάμεως τῶν εὐσεβεστάτων καὶ φιλοχριστῶν βασιλέων ἡμῶν». Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ γεγονός ὅτι στή χειρόγραφη παράδοση τῆς Διατάξεως τοῦ Δημητρίου Γεμιστοῦ δέν προβλέπεται ἡ μνημόνευση αὐτῆ. Βλ. σχετικῶς, πρωτοπρ. Ἀλεξάνδρου Rentel, *The 14th Century Diataxis of Dimitros Gemistos. Edition and Commentary (Excerpta ex Dissertatione ad Doctoratum)*, Romae 2004, σσ. 63-78. Γιά ἀναφορὲς ἀπὸ τὸν Συμεῶν στή μνημόνευση τοῦ ὀνόματος τοῦ βασιλέως σὲ ἄλλες περιστάσεις, βλ. PG 155, 401C καὶ 444B. Σχετικὰ μέ τὴ μνημόνευση τοῦ αὐτοκράτορα σὲ ἄλλα λειτουργικὲς συνάψεις, βλέπε τὰ ἑξῆς: Eleanor A. Congdon, Imperial Commemoration and Ritual in the Typikon of the Monastery of Christ Pantokrator, *Revue des études byzantines* 54 (1996) 161-199, μοναχῆς Vassa Larin, The Origins and History of the Royal Office at the Beginning of Matins, *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata* III s. 5 (2008) 199-218 καὶ τῆς ἰδίας, (Ἡ μνημόνευση τῶν πολιτειακῶν ἀρχῶν στό βυζαντινὸ λειτουργικὸ τυπικὸ ὡς ἔκφραση τῆς ἀντιλήψεως τῆς πολιτείας περὶ τῆς Ἐκκλησίας).

9. PG 155, 293B. Βλ. αυτόθι, 429A για τόν εὐφημισμὸ τοῦ αὐτοκράτορα κατὰ τὴν ἐνθρόνιση νεοχειροτονηθέντος ἀρχιερέως.
10. PG 155, 356CD.
11. PG 155, 429D-432B.
12. PG 155, 437C-444B. Βλ. PG 155, 432AB καὶ 677C.
13. Γιά τὴ σχέσηη αὐτή, βλ. ἐνδεικτικῶς: ἀρχιμ. Ἰερωνίου Κοτσώνη, Ἡ θέσις τοῦ αὐτοκράτορος ἐν τῇ θείᾳ λατρείᾳ, *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς τῶν Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν* 8 (1960-1963) 109-120, G. P. Majeka, The Emperor in His Church: Imperial Ritual in the Church of St. Sophia, στό H. Maguire (ἐπιμ.), *Byzantine Court Culture from 829-1204*, Washington D.C. 2004, σσ. 1-11 καὶ H. A. Klein, Sacred Relics and Imperial Ceremonies at the Great Palace of Constantinople, *BYZAS* 5 (2006) 79-99, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.
14. Γιά τὴν ἀντίστοιχη παράδοση τῆς Δύσεως κατὰ τὴν ὑπὸ ἐξέταση ἐποχὴ, βλ. Y. Hen, *The Royal Patronage of Liturgy in Frankish Gaul to the Death of Charles the Bald* [Henry Bradshaw Society Subsidia 3], London 2001 καὶ τοῦ ἴδιου, Roman Barbarians: The Royal Court and Culture in the Early Medieval West [Medieval Culture and Society], Basingstoke 2007.
15. PG 155, 352BC. Βλ. αυτόθι, 356D.
16. Περί τῆς μεταλήψεως τοῦ αὐτοκράτορα, βλ. Taft, Excursus I: The Emperor's Communion, *The Communion, Thanksgiving and Concluding Rites*, σσ. 120-141 (εἰδικὰ γιά τὴ μετάληψη κατὰ τὴ στέψη στίς σσ. 133-138). Προγενέστερη αὐτοτελής δημοσίευση τῆς ἰδίας μελέτης: R. F. Taft, The Byzantine Imperial Communion Ritual, στό Pamela Armstrong (ἐπιμ.), *Ritual and Art. Byzantine Essays for Christopher Walter*, London 2006, σσ. 1-27.
17. Τὸ κείμενο ἐκδόθηκε πρῶτον ἀπὸ τόν Johannes Jacobus Reiske, *Constantini Porphyrogeneti imperatoris Constantinopolitani libri duo De cerimoniis aulae Byzantinae*, Lipsiae 1751-1754. Ἡ ἔκδοσις αὐτή, μαζί μέ τόν ἀνέκδοτο σχολιασμὸ τοῦ Reiske στό δεύτερο βιβλίον τῆς Ἐκθέσεως, περιελήφθη στή σειρὰ τῆς Βόννης, *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, Bonnae 1829-1830 (= PG 112). Κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ πρώτου βιβλίου τῆς Ἐκθέσεως (προοίμιον καὶ κέφ. 1-83), μαζί μέ γαλλικὴ μετάφρασις καὶ σχόλια, ἔγινε ἀπὸ τόν A. Vogt, *Le Livre de cérémonies de Constantin Porphyrogenète*, 2 τόμοι (τ. I.1: Livre I, chapitres 1-46 (37) Texte et traduction, τ. I.2: Commentaire, τ. II.1: Livre I, chapitres 47 (38)-92 (83) Texte et traduction καὶ τ. II.2: Commentaire), Paris 1935-1940. Στὴν παρούσα μελέτη ἀκολουθοῦμε τὴν ἀρίθμησι τῶν κεφαλαίων τῆς Ἐκθέσεως, ὅπως αὐτὴ ὑπάρχει στὴν ἔκδοσις τοῦ Reiske, ὅχι δηλαδὴ κατὰ τὴν ἀρίθμησι τοῦ χειρογράφου.
18. Ἐκθεσις I, προοίμιον Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σ. 4.4-5 = PG 112, 76A-77A (Vogt, *Le Livre de cérémonies*, τ. I.1, σ. 1.10-11). Πρβλ. Ἐκθεσις II, προοίμιον Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σ. 516.1 = PG 112, 973A: «Ὁ περὶ τῆς βασιλικῆς καὶ συγκλητικῆς τάξεως λόγος».
19. Ἐκθεσις I, 38 Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σ. 193.20-23 = PG 112, 440B (Vogt, *Le Livre de ceremonies*, τ. II.1, σ. 2.29-30). Πρβλ. Ἐκθεσις I, 1 Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σσ. 17.24-18.4 = PG 112, 172A (Vogt, *Le Livre de cérémonies*, τ. I.1, σ. 13.23-29).
20. Βλ. Verpeaux, *Pseudo-Kodinos*, σσ. 267.20-268.17 (PG 157, 112AB) καὶ Majeska, *Russian Travelers to Constantinople*, σ. 433.
21. Δέν γίνεται ρητὴ ἀναφορὰ στό θέμα αὐτό στὴν Ἐκθεσιν. Βλ. ὁμως Verpeaux, *Pseudo-Kodinos*, σ. 268.6-17 (PG 157, 112AB) καὶ Taft, *The Communion, Thanksgiving and Concluding Rites*, σ. 139.
22. Βλ. Taft, *Communion Antimensia*, *The Communion, Thanksgiving and Concluding Rites*, σσ. 257-260. Γιά τὸ ἀντιμύσιον γενικώτερα, βλ. Π. Σ. Ἀγάθωνος, Τὸ ἀντιμύσιον. Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς λατρείας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Λευκωσία 2003, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.
23. Ἐντοπίζονται μικρὰ τμήματα σέ ἄλλα χειρόγραφα καὶ ἐκτενέστερο κείμενο σέ παλιμψηστο κώδικα, τό χφ. *Ἱερᾶς Μονῆς Ἁγίας Τριάδος Χάλκης* (125) 133. Βλ. C. Mango καὶ I. Ševčenko, A New Manuscript of the *De Cerimoniis*, *Dumbarton Oaks Papers* 14 (1960) 247-249. Τὸ χειρόγραφο αὐτὸ σήμερα λανθάνει. Ἄλλο τμήμα τοῦ ἴδιου τοῦ χειρογράφου τῆς Χάλκης διασώζεται σήμερα στό χφ. *Βατοπεδίου* 1003. Βλ. Featherstone, Further Remarks, σ. 120. Βλ. καὶ M. Featherstone, J. Grusková καὶ O. Kresten, Studien zu den Palimpsestfragmenten de sogenannten «Zeremonienbuches». I. Prolegomena, *Byzantinische Zeitschrift* 98 (2005) 423-430.
24. Γιά μία γενικώτερη συζήτησι σχετικά μέ τὸ χειρόγραφο τῆς Λειψίας καὶ τὴν ἔκδοσις τοῦ Reiske, βλ. I. Rochow, Bemerkungen zu der Leipziger Handschrift des Zeremonienbuches des Konstantinos Porphyrogenetos and zu der Ausgabe von J. J. Reiske, *Klio* 58 (1976) 193-197.
25. Preliminary Remarks καὶ Further Remarks.
26. Γιά τόν Πέτρο, βλ. τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Π. Ἀντωνοπούλου, *Πέτρος Πατριάρχης. Ὁ βυζαντινὸς διπλωμάτης, ἀξιωματοῦχος καὶ συγγραφέας* [Ἱστορικὲς Μονογραφίαις 7], Ἀθήνα 1990. Εἰδικότερα γιά τὸ *Περί πολιτικῆς καταστάσεως*, βλ. αυτόθι, σσ. 196-221.

27. Ἐκθεις I, 91· Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σσ. 410.4-417.12 = PG 112, 745A-769B.
28. Τῶν κεφαλαίων 16-56 τοῦ δευτέρου βιβλίου. Γιά τό κέφ. II, 57, βλ. κατωτέρω.
29. Ἐκθεις I, 96· Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σσ. 433.10-440.11 = PG 112, 797A-812B.
30. Ἐκθεις I, 97 (ἀνευ ἀριθμῆσεως στό χειρόγραφο)· Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σσ. 440.12-443.22 = PG 112, 812B-824B.
31. Ἐκθεις II, 57· Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σ. 807.1-33 = PG 112, 1445AC. Γιά τό κείμενο αὐτό, βλ. Featherstone, *Further Remarks*, σσ. 116-119.
32. Βλ. Cameron, *The Construction of Court Ritual*, σ. 110: “(The *Book of Ceremonies*) is clearly a compilation rather than a carefully constructed unitary work”. Βλ. ἐπίσης Ann Moffatt, *The Master of Ceremonies’ Bottom Drawer: The Unfinished State of the De Cerimoniis of Constantine Porphyrogenetos*, *Byzantinoslavica* 56.2 (1995) 377-388 καί τῆς ἰδίας, *Variations in Byzantine Imperial Ceremonial: The De Cerimoniis of Constantine Porphyrogenetos*, *Byzantinische Forschungen*, 26 (1997) 219-227.
33. Βλ. J. B. Bury, *The Ceremonial Book of Constantine Porphyrogenetos*, *The English Historical Review* 22 (1907) 209-207 καί 417-439, ἐδῶ στή σ. 214.
34. Oikonomides, *Les listes de préséance*, σσ. 65-235. Παλαιότερη ἔκδοση τοῦ ἔργου ἔγινε ἀπό τόν J. B. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century with a Revised Text of the Kletorologion of Philotheos*, London 1911 (ἀνατυπ., New York 2008), τό κείμενο ἐκδίδεται στίς σσ. 131-179.
35. *Notitia dignitatum: accedunt Notitia urbis Constantinopolitanae et Laterculi provinciarum*, edidit Otto Seeck, Berolini 1876 (ἀνατυπ., Charleston 2010).
36. J. Darrouzès (ἐπιμ.), *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae* [Géographie ecclésiastique de l’empire byzantin 1], Paris 1981.
37. Ὁ S. Malmberg στήν ἀνέκδοτη διδακτορική διατριβή του (*Dazzling Dining: Banquets as an Expression of Imperial Legitimacy*, Uppsala University 2003) προβαίνει σέ συνολική ἐξέταση τοῦ φαινομένου τῶν αὐτοκρατορικών συνενστάσεων. Βλ. συνοπτικῶς στό ὁμότιτλο ἄρθρο τοῦ ἰδίου στό Leslie Brubaker καί Kallirroe Linardou (ἐπιμ.), *Eat, Drink, and Be Merry (Luke 12:19) Food and Wine in Byzantium. Papers of the 37th Annual Spring Symposium of Byzantine Studies, in Honour of Professor A. A. M. Bryer* [Society for the Promotion of Byzantine Studies Publication 13], Aldershot 2007, σσ. 75-91.
38. Oikonomides, *Les listes de preseance*, σσ. 83.18-21.
39. J. M. Featherstone, *The Chrysotriklinos as seen through De Cerimoniis*, στό L. Hoffmann (ἐπιμ.), *Zwischen Polis, Provinz und Peripherie. Kulturgeschichtliche Beiträge zur byzantinischen Hauptstadt, zur Provinz und zur Byzanzrezeption in den Nachbarstaaten*, Wiesbaden 2005, σσ. 810-817.
40. B. Croke, *Justinian, Theodora, and the Church of Saints Sergius and Bacchus*, *Dumbarton Oaks Papers* 60 (2006) pp. 25-63.
41. R. Cormack, *But is it Art?*, στό Eva R. Hoffman (ἐπιμ.), *Late antique and medieval art of the Mediterranean world*, [Blackwell Anthologies in Art History 5], Oxford 2007, σσ. 301-314, ἐδῶ στίς σσ. 304-305.
42. H. Fichtenau, *The Carolingian Empire*, μεταφρ. P. Munz, Toronto 1978, σσ. 68-69.
43. Βλ. Malmberg, ο.π., Uppsala 2003, σσ. 89-90. Πρβλ. P. M. Mylonas, *La trapeza de la Grande Lavra au Mont Athos*, *Cahiers archéologiques* 35 (1987) 143-157.
44. Oikonomides, *Les listes de préséance*, σσ. 165.23-191.8.
45. Reiske, *De Cerimoniis*, τ. II, σ. 705-706. Βλ. συνοπτικά, Eugenia Bolognesi Recchi-Franceschini, *Winter in the Great Palace: the Persistence of Pagan Festivals in Christian Byzantium*, *Byzantinische Forschungen*, 21 (1995) 117-132 καί C. G. Pitsakis, *Se souvenir des cultes antiques à Byzance au XIIe siècle: les canonistes byzantins et les survivances de pratiques culturelles paiennes*, στό Barbara Anagnostou-Canas (ἐπιμ.), *L’Organisation matérielle de cultes dans l’antiquité*, Paris 2010, σσ. 173-184, ἐδῶ στή σ. 184.
46. Βλ. M. Meslin, *La fête des kalendes de janvier dans l’empire romain* [Collection Latomus 115], Bruxelles 1970 καί Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν βίος καί πολιτισμός*, τ. Β’ (I), Ἀθήνα, γ.γ., σσ. 13-19 (κεφ. Ἑορταί καί πανηγυρισμοί. Λαϊκαί ἑορταί ἐθνικήν ἔχουσαι τήν ἀρχήν: αἱ καλάνδαι).
47. Κυριότερες ἐκδόσεις: Franciscus Junius, *Τοῦ σοφωπάτου Κουροπαλάτου, περὶ τῶν ὀφφικιάλων τοῦ παλατίου Κωνσταντινουπόλεως = Sapientissimi Curopalatae De officialibus palatii Constantinopolitani ... officii magnae Ecclesiae*, Heidelbergae 1588 (β’ ἔκδ., 1596), Jacobus Gretser (ἐπιμ.), *Georgius Codinus Curopalata. De Officiis et Officialibus Magnae Ecclesiae et Aulae, Parisiis 1625*, Jacobus Goar (ἐπιμ.), *Georgius Codinus curopalata, de officii magnae ecclesiae, et aulae Constantinopolitanae, Parisiis 1648* (β’ ἔκδ., Venetiis 1729), Immanuel Bekker (ἐπιμ.), *Codini Curopalatae. De Officialibus Palatii Constantinopolitani et De Officiis Magnae Ecclesiae Liber* [Corpus scriptorium historiae Byzantinae], Bonnae 1839 (= PG 157). Κριτική ἔκδοση: J. Verpeaux (ἐπιμ.), *Pseudo-Kodinos. Traité des*

- offices* [Le monde byzantin], Paris 1966. Για τό ἔργο αὐτό, βλ. N. Gaul, The Partridge's Purple Stockings: Observations on the Historical, Literary, and Manuscript Context of Pseudo-Kodinos *Handbook on Court Ceremonial*, στό M. Grünbart M (ἐπιμ.), *Theatron. Rhetorische Kultur in Spätantike und Mittelalter*, Berlin 2007, σσ. 69-104. Ἐπισημαίνουμε ὅτι, ἀπό τίς παλαιότερες ἐκδόσεις, μόνον αὐτή τῆς Βενετίας τοῦ 1729 μνημονεύεται στούς καταλόγους τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιογραφίας. Βλ. Θ. Ἰ. Παπαδοπούλου, Ἑλληνική Βιβλιογραφία (1466 ci -1800). Τόμος πρῶτος: ἀλφαβητική καί χρονολογική ἀνακατάταξις [Πραγματεία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 48], Ἀθήναι 1984, σ. 231 (ἀριθμ. 3131).
48. Verreaux, *Pseudo-Kodinos*, σ. 221.3-13 (PG 157, 81D). Βλ. αὐτόθι, σ. 222.14-19 (PG 157, 84A). Σύμφωνα μέ τίς σχετικές πηγές, τό φελώνιον φορεῖται ἀκόμη καί ἀπό τόν ὑποδιάκονο. Βλ. *Τάξις ἐπί χειροτονία ὑποδιακόνου* Goar, *Εὐχολόγιον*, σ. 203: «Προσάγεται τῷ ἀρχιερεῖ ὁ μέλλον χειροτονεῖσθαι ὑποδιάκονος, εἰ μὲν κοσμικός ἐστί, μετὰ φαλονίου (ἔτσι κατά Goar), εἰδέ μοναχός, μετὰ μανδύου». Βλ. Goar, αὐτόθι, σσ. 204 καί 211.
49. Verreaux, *Pseudo-Kodinos*, σ. 240.5-11. Πρβλ. Bekker, *De Officialibus*, ὁ.π., σ. 78.7-16 = PG 157, 93CD: «τοῦ δέ ἐν τῇ ἔκτῃ γίνεται».
50. Verreaux, *Pseudo-Kodinos*, σ. 230.23-33 (PG 157, 88CD).
51. Κεφάλαια ζ' -ιε' σύμφωνα μέ τίς παλαιότερες ἐκδόσεις.
52. Verreaux, *Pseudo-Kodinos*, σ. 189 κ.ἐξ. (PG 157, 61C κ.ἐξ.).
53. Ἐκθεσις I, προοίμιον· Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σ. 5.10-11 = PG 112, 80A (Vogt, *Le Livre de cérémonies*, τ. I.1, σ. 2.24).
54. Ἐκθεσις I, προοίμιον· Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σ. 4.12-13 = PG 112, 77A (Vogt, *Le Livre de cérémonies*, τ. I.1, σ. 2.1-3).
55. Ἐκθεσις I, προοίμιον· Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σ. 5.2-6 = PG 112, 77BC (Vogt, *Le Livre de cérémonies*, τ. I.1, σ. 2.15-18): «Ὡς ἂν δέ σαφῆ καί εὐδιάγνωστα εἶεν τά γεγραμμένα, καί καθωμιλημένη καί ἀπλουστερά φράσει κεχρημέθα καί λέξεσι ταῖς αὐταῖς καί ὀνόμασι τοῖς ἐφ' ἐκάστῳ πράγματι πάσαι προσαρμοσθεῖσι καί λεγομένοις».
56. Βλ. Ἐκθεσις Ἰ, 74-75· Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σσ. 369.6-371.24 = PG 112, 664C-668A (Vogt, *Le Livre de cérémonies*, τ. II.1, σσ. 169.1-172.12). Πρβλ. Ἐκθεσις I, 83· Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σσ. 384.14-386.22 = PG 112, 693AC (Vogt, *Le Livre de cérémonies*, τ. II.1, σ. 186): «Λεξικόν τῶν ἐν τῷ Γοτθικῷ ἀδομένων» καί «Ἐτέρω ἐρμηνεῖα τῶν προειρημένων λέξεων».
57. Γίνονται ἀναφορές στήν κίνηση, τίς διαδρομές, τήν ἐνδυμασία, τοὺς ἀξιωματούχους πού μετέχουν στίς τελετές, τοὺς ἐπευφημισμούς καί τίς συνεσιώσεις. Βλ. Cameron, *The Construction of Court Ritual*, σ. 112-113.
58. Ἐκθεσις, *passim*.
59. Oikonomidès, *Les listes de présence*, σ. 129.15-16.
60. Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σ. 4.14 = PG 112, 77A (Vogt, *Le Livre de cérémonies*, τ. I.1, σ. 2.3-4).
61. Oikonomidès, *Les listes de présence*, σ. 81.1-3.
62. Κατά τήν ἐκτίμηση τῆς Averil Cameron (*The Construction of Court Ritual*, σσ. 111-12): «(E)ven within the section of book i concerned with religious ceremonies, we cannot tell how many of the rituals were actually carried out from year to year».
63. Ἐκφραση εὐχῆς ὑπέρ τῆς μακροημερεύσεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ Α'.
64. Ἐκθεσις I, 91· Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σ. 417.9-12 = PG 112, 769AB.
65. Περισσότερα γιά θέματα μεθοδολογίας σχετικά μέ τήν ὀρθή προσέγγιση τῶν ὑπό ἐξέταση πηγῶν, βλ. McCormick, *Analyzing Imperial Ceremonies*.
66. Eugenia Bolognesi Recchi-Franceschini καί J. M. Featherstone, The boundaries of the Palace: *De Cerimoniis* II, 13, *Travaux et Mémoires* 14 [= *Mélanges Gilbert Dagron*] (2002) 37-46. Ὀλόκληρος ὁ προηγούμενος τόμος τοῦ ἐπιστημονικοῦ αὐτοῦ περιοδικοῦ, *Travaux et Memoires* 13 (2000), ἦταν ἀφιερωμένος στήν Ἐκθεσιν, ἐν ὄψει τῆς ἀναγγελθείσας νέας ἐκδόσεως τοῦ κειμένου στό Παρίσι.
67. Αὐτό ἴσως τό γεγονός ἐξηγεῖ ἐν μέρει γιατί ὑπάρχει τόσο ισχνή χειρόγραφη παράδοση γιά τήν Ἐκθεσιν.
68. Βλ. Θεοφάνους Ὁμολογητοῦ, *Χρονογραφία*· C. de Boor, *Theophanis chronographia*, τ. 1, Leipzig 1883 (ἀνατύπ., Hildesheim 1963), σ. 468. 23-25 καί τή σημασία πού προσδίδει στή συγκεκριμένη πληροφορία τοῦ Θεοφάνους ὁ McCormick (*Analyzing Imperial Ceremonies*, σ. 8). Για τοὺς βυζαντινοὺς χρονογράφους, βλ. Ἀπ. Καρποζήλου, Βυζαντινοὶ ἱστορικοὶ καί χρονογράφοι, τ. Α' -Γ', Ἀθήνα 1997-2009.
69. Βλ. Averil Cameron (ἐπιμ.), *Corippus. In laudem Iustini Augusti Minoris*, London 1976.
70. Ἔργα ὅπως ἡ *Antapodosis* καί ἡ *Relatio de legatione Constantinopolitna* τοῦ Λιουππράνδου ἐπισκόπου Κρεμώνης. Ἐκδοση ἀπό τόν J. Becker, *Die Werke Liudprands von Cremona* [Monumenta Germaniae historica: Scriptorum rerum germanicarum 41], Hannover-Leipzig 1915. Βλ. Β. Σ. Καραγιώργου, *Λιουππράνδος ὁ ἐπίσκοπος Κρεμώνης ὡς ἱστορικός καί διπλωμάτης* [Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου 38], Ἀθήνα 1978. Πρβλ. J. Koder καί T. Weber, *Liutprand*

- von Cremona in Konstantinopel, Vienna 1980. Νεοελληνική μετάφραση τῆς Relatio ἀπὸ τὸν Δ. Δεληολάνη, *Λιουπράνδος τῆς Κρεμόνας. Πρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη τοῦ Νικηφόρου Φωκά*, Ἀθήνα 1997.
71. Βλ. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople*. Βλ. καὶ J. Featherstone, Olga's Visit to Constantinople, *Harvard Ukrainians Studies* 14 (1990) 293-312 καὶ τοῦ ἴδιου, Featherstone, Olga's Visit to Constantinople in the *De Cerimoniis*, *Revue des etudes byzantines* 61 (2003) 241-251.
72. Ἔκδ.: Ibn Rusta, *Kitāb al-A'lāk an-Nafīsa*, M. de Goeje (ἐπιμ.), Leiden 1892 (= *Bibliotheca Geographorum Arabicorum* 7), σσ. 1-299. Βλ. A. A. Vasiliev, Harun Ibn Yahya and his Description of Constantinople, *Seminarium Kondakovianum* 5 (1932) 149-163, M. Izeddin καὶ P. Therriat, Un prisonnier arabe a Byzance auIXe siècle: Hārōūn-ibn-Yahya, *Revue des études islamiques* 15 (1947) 41-62 καὶ Liliana Simeonova, In the Depths of Tenth Century Byzantine Ceremonial: The Treatment of Arab Prisoners of War at Imperial Banquets, *Byzantine and Modern Greek Studies* 22 (1988) 75-104.
73. Βλ. G. Dagron, *Empereur et prêtre*, σσ. 259-289 (κέφ.: Au jugement des canonistes et des liturgistes [XIIe-XVe siècles]), ὅπου παρουσιάζονται καὶ ἀναλύονται οἱ σχετικὲς πηγές. Ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἀπὸ τὸν Dagron (καὶ εὐρύτερα) ὑποτιθέμενη (οἰονεὶ ἔστω) ἀρχιερατικὴ ἰδιότητα τοῦ βασιλέως, βλ. τίς περὶ τοῦ ἀντιθέτου θέσεως τοῦ C. Pistakis, L'Empereur romain d'Orient: un laïc, *Τμητικὸν ἀφιέρωμα εἰς τὸν μητροπολίτην Τυρολόης καὶ Σερεντίου Παντελεήμονα Ροδόπουλον* = *Kanon* 15 (1999) 196-221, τοῦ ἴδιου, Un laïc: l'empereur romain d'Orient, σὺν P. Catalano καὶ P. Siniscalco (ἀπμ.), *Laicità tra diritto e religione da Roma a Costantinopoli a Mosca*, Roma 2009 καὶ τοῦ ἴδιου, Sainteté et empire. A propos de la sainteté imperiale: formes de sainteté «d'office» et de sainteté collective dans l'Empire d'Orient, *Bizantinistica, Revista de Studi Bizantini e Slavi*, ser. II, 3 (2001) 155-227, ἰδιαίτερος στίς σσ. 163-179.
74. Γιά παράδειγμα, J. Darrouzes, L'éloge de Nicolas III par Nicolas Mouzalon, *Revue des études byzantines* 46 (1988) 5-53. Γενικότερα, βλ. G. T. Dennis, Imperial Panegyric and Reality, σὺν H. Maguire (ἐπιμ.), *Byzantine Court Culture from 829-1204*, Washington D.C. 2004, σσ. 131-140.
75. J. Mateos, *Le Typicon de la Grande Église: Ms. Saint-Croix no 40 Xe siècle*, vol. I-II [Orientalia Christiana Analecta 165-166], Roma 1962-1963.
76. M. Arranz, *L'Euclologio Costantinopolitano agli inizi del secolo XI: Hagiasmatarion & Archieratikon (Rituale & Pontificale)*, Roma 1996.
77. Βλ. G. Andreou, *Il Praxapostolos bizantino del secolo XI, Vladimir 21/Savva 4 del Museo Storico de Mosca. Edizione e commento (Excerpta ex Dissertatione ad Doctoratum)*, Roma 2008.
78. Ἔκθεσις I, προοίμιον· Reiske, *De Cerimoniis*, τ. I, σ. 5.7-8 = PG 112, 77C (Vogt, *Le Livre de cérémonies*, τ. I.1, σ. 2.20-21).
79. Βλ. Cameron, The Construction of Court Ritual, σ. 113: "In the palace and the city, imperial ceremony is also religious ceremony". Βλ. αὐτόθι, σσ. 117, 122, 126 καὶ 133-136.
80. PG 121, 784. Βλ. R. F. Taft, *A History of the Liturgy of St John Chrysostom. Volume II: The Great Entrance* [Orientalia Christiana Analecta 200], Roma 2004, σσ. 68-70. Πρόσφατα ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ συγκεκριμένη προσθήκη τοῦ αὐτοκράτορα εἶχε πολιτικὴ στόχευση. Βλ. σχετικὰ, W. C. Schneider, Der «Cherubische Einzug» im «Tempel des Lichts»: Die Inszenierung der geistlichen Identität des christlichen Kaisers in der Spätantike, *Zeitschrift für antikes Christentum* 10.2 (2006) 336-357.
81. Verpeaux, *Pseudo-Kodinos*, σσ. 263.21-267.4 (PG 157, 108D-109D). Βλ. Taft, *The Great Entrance*, ὁ.π., σσ. 200-203.
82. *Θεία Λειτουργία Ἰωάννου Χρυσσοστόμου*, Εὐχή τῆς ἀναφορᾶς· Goar, *Εὐχολόγιον*, σ. 63.
82. *Θεία Λειτουργία Ἰωάννου Χρυσσοστόμου*, Εὐχή τῆς ἀναφορᾶς· Goar, *Εὐχολόγιον*, σ. 141.

ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΙ - ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

Πρᾶξις 13/2011: Καθιέρωσις Ἱερᾶς Μονῆς Παναγίας Παντανάσσης Κερατέας

ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ
ΜΕΣΣΟΓΑΙΑΣ ΚΑΙ ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΗΣ

Τῆ προτάσει ἡμῶν, τῆ σεπτῆ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἐγκρίσει, ἐπινεύσει δέ τῆς Πολιτείας ἰδρύθῃ διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 69 Προεδρικοῦ Διατάγματος τῆς 16ης Ἰουλίου 2010 δημοσιευθέντος ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, τεύχει πρῶτῳ ἀριθμῷ φύλλου 125 τῆς 29ης Ἰουλίου 2010, ἡ Ἱερά Γυναικεία Κοινοβιακή Μονή Παναγίας Παντανάσσης Κερατέας.

Ἡ κατά τοὺς Ἱεροὺς Κανόνας, τὰς Ἱεράς Παραδόσεις καί τὸ Ἐκκλησιαστικόν Τυπικόν καθιέρωσις τῆς Ἱερᾶς ταύτης Μονῆς καί τοῦ Ἱεροῦ αὐτῆς Ναοῦ ἐγένετο ὑφ'

ἡμῶν τῆ 15ῃ τοῦ μηνός Μαΐου τοῦ σωτηρίου ἔτους 2011.

Ἡ Ἱερά αὕτη Μονή ἔσται ἀκατάργητος Ἐκκλησιαστικῶς καί ἀναπαλητοτρίωτος.

Ἡ παροῦσα ἡμῶν πρᾶξις ἐκδίδεται συνωδᾶ τῆ διατάξει τοῦ ἄρθρου 3 τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 39/1972 Κανονισμοῦ «Περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι Ὀρθοδόξων Ἱερῶν Μονῶν καί Ἑσυχαστηρίων» εἰς τέσσερα ὅμοια ἀντίτυπα, δημοσιευθήσεται δέ διὰ τοῦ περιοδικοῦ «ΕΚΚΛΗΣΙΑ».

Ἐν Σπάτοισι, τῆ 31ῃ Μαΐου 2011

Ο ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ

† Ὁ Μεσσογαίας καί Λαυρεωτικῆς ΝΙΚΟΛΑΟΣ

ΠΡΟΚΗΡΥΞΕΙΣ - ΚΛΗΤΗΡΙΑ ΕΠΙΚΡΙΜΑΤΑ

Ἱερά Μητρόπολις Νέας Σμύρνης

Ἔχοντες ὑπ' ὄψει τὰς διατάξεις· α) τῶν ἄρθρων 38 παρ. 2 καί 67 τοῦ Ν. 590/1977, β) τοῦ Ν.Δ. 1398/1973, γ) τοῦ Ν. 673/1977, καί προκειμένου ἵνα προβῶμεν εἰς ἀνακήρυξιν ὑποψηφίων πρὸς πλήρωσιν τῶν κενῶν θέσεων τακτικῶν Διακόνων ἐν τοῖς Ἱ. Ναοῖς

Ἁγίας Φωτεινῆς Νέας Σμύρνης,

Ἁγίας Παρασκευῆς Νέας Σμύρνης,

Μεταμορφώσεως Σωτῆρος Λεωφ. Συγγοῦ,

Ἁγίου Ἀλεξάνδρου Παλαιοῦ Φαλήρου,

καλοῦμεν τοὺς βουλομένους ἵνα καταλάβωσι τὰς Διακονικὰς ταύτας θέσεις καί ἔχοντας τὰ ὑπὸ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 2/1969 Κανονισμοῦ «Περὶ Ἱερῶν Ναῶν, Ἐνοριῶν καί Ἐφημερίων» προβλεπόμενα κανονικά καί νόμιμα προσόντα, ὅπως ἐντός μηνός ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τῆς παρούσης ὑποβάλλωσιν ἡμῖν τὰ νενομισμένα δικαιολογητικά διὰ τὰ περαιτέρω.

Ἐν Νέᾳ Σμύρνῃ τῆ 7ῃ Ἰουνίου 2011

† Ὁ Νέας Σμύρνης Συμεών

Ἱερά Μητρόπολις Γουμένισσης, Ἀξιουπόλεως καί Ποδηκαστροῦ

Ἐπισκοπικόν Δικαστήριον

Κλητήριον Ἐπίκριμα

Καλεῖται ὁ Πρεσβύτερος Δημήτριος Μωυσιάδης ἵνα ἐμφανισθῇ αὐτοπροσώπως ἐνώπιον τοῦ Ἐπισκοπικοῦ Δικαστηρίου τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Γουμένισσης, Ἀξιουπόλεως καί Ποδηκαστροῦ τῆ 8ῃ Αὐγούστου 2011 ἡμέρα Δευτέρα καί ὥρα 10.00 π.μ. ἐν τοῖς Γραφείοις τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως ὁδὸς Κοιμήσεως Θεοτόκου 1, 613 00, Γουμένισσα ἵνα δικασθῇ ἐπὶ α) αὐτογνώμονι ἀποβολῇ τοῦ Ἱερατικοῦ του Σχήματος, β) ἐκουσίᾳ παραιτήσει ἐκ τῆς Ἱερατικῆς του Ἰδιότητος καί γ) σκανδαλισμῶ τῆς συνειδήσεως τῶν πιστῶν. Προσεπιδηλοῦμεν δέ ὅτι ἐν περιπτώσει ἀπειθείας του καί μὴ ἐμφανίσεως του τῆ ὡς ἄνω ἡμέρα τε καί ὥρα, θέλει δικασθῇ ἐρήμην.

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἐπισκοπικοῦ Δικαστηρίου

Ὁ Μητροπολίτης

† Ὁ Γουμένισσης, Ἀξιουπόλεως καί Ποδηκαστροῦ

Δημήτριος

Ὁ Γραμματεὺς

Βασίλειος Μαυρόπουλος Βέλλιος

ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

Ἡ Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Οἱ ἐργασίες τῆς ΔΙΣ τῆς 14.6.2011

Συνήλθε τὴν Τρίτη, 14 Ἰουνίου 2011, στὴν πρώτη Συνεδρία Της γιὰ τὸ μῆνα Ἰούνιο, ἡ Διαρκὴς Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τὴν Προεδρία τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου.

Κατὰ τὴν σημερινὴ Συνεδρία:

Ἡ Διαρκὴς Ἱερά Σύνοδος ἐπικύρωσε τὰ Πρακτικά τῆς Ἐξουσιοδοτήσεως.

Ἡ Διαρκὴς Ἱερά Σύνοδος διέκοψε καὶ θὰ συνεχίσει τὶς ἐργασίες της μὲ θέματα καὶ τῆς σημερινῆς Ἡμερησίας Διατάξεως, κατὰ τὴν αὐριανὴ ἡμέρα, ὁπότε καὶ θὰ ἐκδοθεῖ ἀναλυτικὸ Δελτίο Τύπου.

Ἐκ τῆς Διαρκoῦς Ἱερᾶς Συνόδου.

Ἀνακοινωθέν τῆς ΔΙΣ τῆς 15.6.2011

Ἡ Ἱερά Σύνοδος παρακολουθεῖ μὲ ἀγωνία τὶς ἐξελίξεις πού συντελοῦνται στὸ ἐθνικὸ, κοινωνικὸ καὶ οικονομικὸ γίγνεσθαι καὶ οἱ ὁποῖες καταπονοῦν τὸν Ἑλληνικὸ Λαό.

Αὐτὴ τὴν ὥρα τῆς εὐθύνης, ἡ Ἱερά Σύνοδος αἰσθάνεται τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀπευθυνθεῖ μὲ πατρικὴ ἀγάπη πρὸς τὸν Ἑλληνικὸ Λαό γιὰ νὰ τονίσει καὶ ὑπογραμμίσει ὅτι:

Α. Στὴν κλίμακα τῶν ἀξιῶν τῆς ζωῆς δεσπόζουσα θέση ἔχει ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν Πατρίδα. Γι' αὐτὸ ἡ Ἱερά Σύνοδος ἐκφράζει τὴν ἀποδοκιμασία της πρὸς ὅσους ἔδρασαν ἐναντίον τῶν συμφερόντων τῆς Πατρίδος καὶ τῆς εὐημερίας τοῦ Λαοῦ της, τῆς ἐθνικῆς ἀξιοπρέπειας καὶ τοῦ φιλοτίμου τῶν πολιτῶν.

Ἡ Ἐκκλησία δὲν ὑπηρετεῖ κόμματα καὶ παρατάξεις. Ὑπηρετεῖ μὲ τὸ πνευματικὸ, κοινωνικὸ καὶ φιλανθρωπικὸ ἔργο της τὸν Λαό, γιὰ τὶς ἀνάγκες τοῦ ὁποῖου πάντοτε νοιαζόταν καὶ τὶς ὁποῖες καὶ σήμερα, καθημερινὰ ἀγωνίζεται νὰ ἱκανοποιήσει, στὸ μέτρο τοῦ δυνατοῦ, κάτω ἀπὸ δύσκολες συνθῆκες.

Αὐτὴ τὴν ἀξία τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν Πατρίδα πρέπει νὰ ὑπηρετήσουμε ὅλοι, γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν τὰ προβλήματα πού προέκυψαν.

Β. Ὁ Λαός μας στὸ παρελθόν συμπεριφέρθηκε μὲ θαυμαστὴ ὠριμότητα, ἐπιδεικνύοντας κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη, σὲ δύσκολες φάσεις τῆς ἱστορίας του. Σήμερα, περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά, ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀλληλεγγύη γιὰ νὰ στηρικθοῦν οἱ ἀδύναμοι, νὰ ἀνακουφισθοῦν οἱ ἄνεργοι καὶ νὰ μὴν ὀλιγοψυχίσουν οἱ ἐμπεριστατοὶ καὶ οἱ παντοειδῶς πληττόμενοι ἀπὸ αὐτὴ τὴν πρωτοφανὴ κρίση, καὶ ἰδίως οἱ νέοι.

Γ. Ὅφειλουμε νὰ ἀτενίζουμε πρὸς τὸ μέλλον μὲ ἐλπίδα καὶ αἰσιοδοξία. Ὅλοι, ὅσοι ἔχουν εὐθύνη καὶ ἀρμοδιότητα, ἐπιβάλλεται νὰ διαμορφώσουν τὶς συνθῆκες ἐκεῖνες, πού θὰ δώσουν ὄραμα καὶ ἐλπίδα γιὰ τὸ μέλλον, μὲ τὶς ἀρχές τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἀξιοκρατίας καὶ ἀξιοποιήσεως ὅλου τοῦ ὀλικοῦ καὶ πνευματικοῦ πλοῦτου τοῦ τόπου.

Δ. Ἄς μὴν λησμονοῦμε ὅτι Κύριος τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἱστορίας εἶναι καὶ παραμένει ὁ Ζῶν καὶ Ἀληθινὸς Θεός. Αὐτὸς δὲν ἐγκαταλείπει τὸν κόσμον καὶ κυρίως αὐτοὺς πού ἐλπίζουν σὲ Αὐτὸν καὶ τοῦ ἐμπιστεύονται τὴ ζωὴ τους.

Πρὸς Αὐτὸν στρεφόμαστε, ζητώντας προστασία καὶ βοήθεια.

Ἐκ τῆς Διαρκoῦς Ἱερᾶς Συνόδου.

Οἱ ἐργασίες τῆς ΔΙΣ τῆς 16.6.2011

Συνήλθε τὴν Πέμπτη, 16 Ἰουνίου 2011, στὴν τρίτη Συνεδρία Της γιὰ τὸ μῆνα Ἰούνιο, ἡ Διαρκὴς Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τὴν Προεδρία τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου.

Κατὰ τὴν σημερινὴ Συνεδρία:

Ἡ Διαρκὴς Ἱερά Σύνοδος ἐπικύρωσε τὰ Πρακτικά τῆς προηγουμένης Συνεδρίας.

Στὴν Διαρκῆ Ἱερά Σύνοδο ἀπεστάλη ἔγγραφο τοῦ Ἐξοχωτάτου Ὑφυπουργοῦ Ἐσωτερικῶν, Ἀποκεντρώσεως καὶ Ἡλεκτρονικῆς Διακυβερνήσεως κ. Γεωργίου Ντόλιου, στὸ ὁποῖο ἀναφέρει

ὅτι ἐνημερώθηκαν τὰ Μέλη τῆς Εἰδικῆς Ἐπιτροπῆς γιὰ τὴν μελέτη θεμάτων Ἐκκλησίας - Πολιτείας, ὅτι ἡ *Κάρτα τοῦ Πολίτη* δὲν θὰ περιλαμβάνει εὐαίσθητα προσωπικά δεδομένα καὶ δὲν θὰ περιλαμβάνει γραμμωτὸ κώδικα (*barcode*), οὔτε ὁποιοδήποτε συμβολικὸ ἀριθμὸ. Τὸ ἔγγραφο αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν ἀπάντηση τοῦ Ὑπουργείου Ἑσωτερικῶν σὲ προηγουμένη Ἐπιστολὴ τῆς Εἰδικῆς Ἐπιτροπῆς, τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, γιὰ τὴν μελέτη σχετικά μέ τὴν ἔκδοση τῆς Κάρτας τοῦ Πολίτη.

Ἡ Διαρκὴς Ἱερά Σύνοδος ἐνημερώθηκε:

Ἀπὸ τὴν Ἐκθεση τὴν ὁποία ὑπέβαλε ἡ Συνοδικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῆς Χριστιανικῆς Ἀγωγῆς τῆς Νεότητος περὶ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ προγράμματος «*Σύνοδος τῶν Ἐφήβων*» γιὰ τοὺς νέους τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖο πραγματοποιήθηκε ἀπὸ 7 ἕως 14 Μαΐου 2011.

– Ἀπὸ τὴν Ἐκθεση τὴν ὁποία ὑπέβαλε ἡ Συνοδικὴ Ἐπιτροπὴ Διορθοδόξων καὶ Διαχριστιανικῶν Σχέσεων περὶ τῆς Διορθοδόξου Προπαγανδαστικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία συνῆλθε στὸ Chambésy τῆς Ἑλβετίας ἀπὸ 21 ἕως 26 Φεβρουαρίου 2011.

– Ἀπὸ τὴν Ἐκθεση τὴν ὁποία ὑπέβαλε ἡ Συνοδικὴ Ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης καὶ Ἐπιμορφώσεως τοῦ Ἐφημεριακοῦ Κλήρου σχετικά μέ τὴν Ἡμερίδα μέ θέμα: «*Προοπτικές ἀναβαθμίσεως τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἐκπαίδευσης*», ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε στὴν ἐν Ἀθήνα τὴν 3η Μαΐου 2011.

– Ἀπὸ τὴν Ἐκθεση πεπραγμένων τὴν ὁποία ὑπέβαλε ἡ Εἰδικὴ Συνοδικὴ Ἐπιτροπὴ περὶ Γυναικείων Θεμάτων, σχετικά μέ τὴν διεξαχθεῖσα, ἀπὸ 3 ἕως 4 Ἰουνίου 2011, «*Δ' Συνδιάσκεψη Γυναικῶν - Ἐκπροσώπων Ἱερῶν Μητροπόλεων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*».

– Ἀπὸ τὴν Ἐκθεση τὴν ὁποία ὑπέβαλε ἡ Εἰδικὴ Συνοδικὴ Ἐπιτροπὴ Μεταναστῶν, Προσφύγων καὶ Παλιννοστούντων σχετικά μέ τὴν ἐκδήλωση παρουσίαση τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς «*Παγκόσμιας ἡμέρας τοῦ Μετανάστη*», ἡ ὁποία πραγματοποιήθηκε στὴν Ἀθήνα, στίς 9 Μαΐου 2011.

– Ἀπὸ τὴν Ἐκθεση τὴν ὁποία ὑπέβαλε ἡ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν Παιδεία καὶ τὴν Νεότητα σχετικά μέ

τὴν Συνάντηση Ἐκπροσώπων τῶν Θεολογικῶν Σχολῶν καὶ τῶν Θεολογικῶν Ἐνώσεων καὶ Συνδέσμων μέ θέμα: «*Οἱ ἐξελίξεις περὶ τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν καὶ εἰδικότερον περὶ τῶν ὠρῶν διδασκαλίας αὐτοῦ εἰς τὸ Λύκειον*».

– Ἀπὸ τὴν Ἐκθεση τὴν ὁποία ὑπέβαλε ὁ κ. Κωνσταντῖνος Ζορμπᾶς, Συνεργάτης τοῦ Γραφείου τῆς Ἀντιπροσωπείας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση, σχετικά μέ τὴν Ὀμάδα Ἐργασίας περὶ θεμάτων Ἐκπαίδευσης, τῆς Ἐπιτροπῆς «*Ἐκκλησία καὶ Κοινωνία*» τοῦ Συμβουλίου Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν.

Ἡ Διαρκὴς Ἱερά Σύνοδος ὄρισε:

– Τὶς ἐκδηλώσεις γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς ἱερᾶς μνήμης τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου Παύλου, μέ τὴν συμμετοχὴ τῶν Μελῶν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, ὡς ἀκολούθως:

α) στὸν Ἐσπερινό, ὁ ὁποῖος θὰ τελεσθεῖ τὴν 28η Ἰουνίου 2011, στὸν Ἱερό Ναὸ Ἁγίου Ἀποστόλου Παύλου ὁδοῦ Ψαρῶν, Ἀθηνῶν καθὼς καὶ στὸν Ἱερό Ναὸ Ἁγίου Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου,

β) στὴν Θεία Λειτουργία ἡ ὁποία θὰ τελεσθεῖ τὴν 29η Ἰουνίου 2011, στὸν Ἱερό Ναὸ Ἁγίου Ἀποστόλου Παύλου ὁδοῦ Ψαρῶν Ἀθηνῶν καθὼς καὶ τὸ ἀπόγευμα τῆς ἴδιας ἡμέρας, στὸν Πανηγυρικὸ Ἐσπερινό, στὴν Πνύκα.

Ἡ Διαρκὴς Ἱερά Σύνοδος ἐνέκρινε:

Τὸν κατάλογο τῶν δικαιούχων τοῦ ἐπιδόματος γιὰ τὸ τρίτο τέκνο στὴ Θράκη, γιὰ τὸ δίμηνο Μαΐου - Ἰουνίου 2011. Οἱ οἰκογένειες πού θὰ λάβουν τὸ ἐπίδομα εἶναι 833 καὶ τὸ ποσὸ ἀνέρχεται στὰ 169.316,00.

Τὴν σύσταση καὶ λειτουργία τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ἰδρύματος «*Φιλανθρωπικὸ Ἰδρυμα Ἀργυρίου Ρόρη "Οἱ Ἅγιοι Ἀνάργυροι"*» τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Μαντινείας καὶ Κυνουρίας.

Τὴν σύσταση καὶ λειτουργία τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ Ἰδρύματος: «*Ἐκκλησιαστικῆς Κατασκηνώσεως*» τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Σάμου καὶ Ἰκαρίας.

Τέλος ἡ Διαρκὴς Ἱερά Σύνοδος, ἐνέκρινε ἀποσπάσεις Κληρικῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος σὲ Ἱερές Μητροπόλεις τοῦ ἑξωτερικοῦ καὶ ἔλαβε ἀποφάσεις σχετικά μέ τρέχοντα ὑπηρεσιακὰ ζητήματα.

Ἐκ τῆς Διαρκoῦς Ἱερᾶς Συνόδου

*Δ' Συνδιάσκεψη τῶν Γυναικῶν
- ἐκπροσώπων Ἱερῶν Μητροπόλεων*

Πραγματοποιήθηκαν μέ τή χάρη τοῦ Θεοῦ καί μέ ἐπιτυχία οἱ ἐργασίες τῆς Δ' Συνδιασκέψεως Γυναικῶν - Ἐκπροσώπων Ἱερῶν Μητροπόλεων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπό 3 ἕως 4 Ἰουνίου 2011 στήν Ἀθήνα μέ κεντρικό θέμα: «Ἐθελοντισμός καί ἡ συμβολή τῶν γυναικῶν».

Τήν εὐθύνη τῆς διοργανώσεως τῆς Συνδιασκέψεως εἶχε ἡ Εἰδική Συνοδική Ἐπιτροπή Γυναικείων Θεμάτων, σέ συνεργασία μέ τήν Ἱερά Μητρόπολη Καισαριανῆς, Βύρωνος καί Ὑμπτῶν καί τήν Ἱερά Ἀρχιεπισκοπή Ἀθηνῶν.

Τό ἀπόγευμα τῆς Παρασκευῆς στό Πνευματικό Κέντρο Ἁγίου Γεωργίου Καρέα ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Καισαριανῆς, Βύρωνος καί Ὑμπτῶν κ. Δανιὴλ τέλεσε τόν ἀγιασμό καί μέ θερμούς λόγους ὑποδέχθηκε τά μέλη τῆς Συνδιασκέψεως καί ἀναφέρθηκε στήν σπουδαιότητα αὐτῶν τῶν πρωτοβουλιῶν, οἱ ὁποῖες τονίζουν τή θέση καί τὸ ρόλο τῆς γυναίκας στήν σύγχρονη κοινωνία.

Ἀκολούθως ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπιτροπῆς Πανοσιολογιώτατος Ἀρχιμανδρίτης κ. Πλάτων Κρικῆς ἀνέγνωσε Μήνυμα τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερωνύμου, ὁ ὁποῖος τόνισε ὅτι: «Ἡ γυναίκα ἀποκτώντας ἐνεργό ρόλο στή ζωὴ τῆς ἐνοριακῆς δραστηριότητας ἔχει τὴ δυνατότητα καί τὴν προοπτικὴ νὰ προσφέρει πολλὰ καί σέ πλείστους ὄσους τομείς. Ὁ ἐθελοντισμός της καθίσταται ἓνα ὠραῖο καί ἱερό ἰδανικό. Ὅσες γυναῖκες υἱοθετοῦν καί ἀποδέχονται τὸν ἐθελοντισμὸ μέ τὴν καρδιά τους νὰ εἶναι βέβαιες ὅτι θὰ εἶναι εὐτυχεῖς στή ζωὴ τους. Θὰ πληροῦνται Χάριτος Θεοῦ καί ὁ μισθὸς πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς».

Στὴν εἰσηγητικὴ του ὁμιλία ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Χαλκίδος κ. Χρυσόστομος, Πρόεδρος τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Γυναικείων Θεμάτων, ἀνέφερε ὅτι «Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος εἶναι ὁ μεγαλύτερος ὀργανισμὸς ἐνεργοποίησης ἐθελοντῶν, τοὺς ὁποῖους ἐνώνει τὸ δίδαγμα τῆς ἀγάπης καί τῆς ἀλληλεγγύης μέ τὸν συνάνθρωπο. Ὁ ἐθελοντισμὸς εἶναι στάση ζωῆς πού προϋποθέτει εὐαισθησία, κοινωνικὴ δικαιοσύνη καί κοινωνικὴ συμμετοχή. Ὁ ἐθελοντὴς μέ ἐλεύθερη βούληση ὀρθώνει τὸ ἀνάστημά του ἀπέναντι στό βόλεμα, στήν ἀδιαφορία καί κάθε εἶδους ἀδρανοποίηση».

Στὴ συνέχεια ἀναπτύχθηκαν οἱ ἑξῆς ἐμπεριστατωμένες Εἰσηγήσεις:

α. «Ἐννοιολόγηση καί ὀριοθέτηση τοῦ Ἐθελοντισμοῦ στήν ἱστορικὴ του ἐξέλιξη» μέ Εἰσηγήτρια τὴν κ. Ὑλγα Στασινοπούλου, Ἀν. Καθηγήτρια Κοινωνικῆς Πολιτικῆς καί Μέλους τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία μεταξὺ ἄλλων τόνισε: «Ὁ ἐθελοντισμὸς εἶναι δικαίωμα, χρέος καί ἀνθρώπινη ἀνάγκη σέ ἓνα μισάνθρωπο οικονομικὸ σύστημα. Γιά τὴν σωστὴ ἀξιοποίηση τοῦ ἐθελοντικοῦ κινήματος ὁμως εἶναι ἀπαραίτητη ἡ θέσπιση ἑνὸς κατάλληλου νομοθετικοῦ πλαισίου πού θὰ ὀρίζει τοὺς κανόνες γιά τὴν προώθηση ἐταιρικῶν σχέσεων μεταξὺ κράτους καί τρίτου τομέα, τὰ δικαιώματα καί τὶς ὑποχρεώσεις τῶν ἐθελοντῶν, τὶς μορφές καί τοὺς τρόπους ἀνάδειξης τοῦ ἔργου τους».

β. «Προβλήματα τοῦ Ἐθελοντισμοῦ - Σημεῖα τριβῆς», μέ Εἰσηγήτὴ τὸν Αἰδεσιμολ. Πρωτ. κ. Βασίλειο Θεορό, Θεολόγο - Ψυχίατρο, ὁ ὁποῖος ὑποστήριξε ὅτι: «Ἄν δὲν ὑπῆρχε ὁ ἐθελοντισμὸς ἡ κοινωνία θὰ κατέρρεε ὀλόκληρη. Μέ τὸν ἐθελοντισμὸ ἐξοφλοῦμε ἓνα μερίδιο εὐθύνης γιά τὴν κατάσταση στήν ὁποία βρίσκεται», παρότρυνε δέ τοὺς ἐθελοντῆς νὰ ἐξετάζουν καί νὰ ἀναβαθμίζουν συνεχῶς τὰ κίνητρά τους, ὥστε νὰ ἀποφύγουν τὶς παγίδες, οἱ ὁποῖες ὑπάρχουν στὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις μεταξὺ ἀτελῶν προσώπων, ὅπως ἡ ὑπεροψία, ὁ φαρισαϊσμός, ἡ δικήνοια καί ὁ ἀρχηγισμὸς.

γ. «Ὁργάνωση τοῦ Ἐθελοντισμοῦ στήν ἐνορία καί ἡ συμβολὴ τῶν Ὑψηροῦν Γυναικείων Θεμάτων», μέ Εἰσηγήτρια τὴν κ. Χριστίνα Βάγια, Καθηγήτρια Κοινωνικῆς Ἐργασίας καί Μέλους τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς, ἡ ὁποία μεταξὺ ἄλλων ἀνέφερε ὅτι: «Ἀπὸ ἔρευνες πού πραγματοποιήθηκαν σέ ἐνορίες τῆς Ἑλλάδος καί τῆς Κύπρου διαπιστώθηκε ἡ ἀνισοβαρὴς σέ εὐθύνη ποικιλία δράσεων, γιά τὶς ὁποῖες οἱ ἐθελοντῆς ζητοῦν περαιτέρω ἀνάπτυξη καί ἐθελοντικὰ χέρια, ἐκπαίδευση, βοήθεια ἐπαγγελματιῶν τῆς ψυχικῆς υγείας, καί μεγαλύτερη στήριξη ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ἰδιαίτερα γιά νέα προγράμματα πρόληψης καί καταπολέμησης τοῦ κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ εὐάλωτων κοινωνικῶν ὀμάδων».

Μετά τὸ τέλος τῶν Εἰσηγήσεων ἐπακολούθησε ἐποικοδομητικὴ συζήτηση καί παρατέθηκε δεῖπνο.

Τὸ πρωὶ τοῦ Σαββάτου 4 Ἰουνίου 2011 τελέσθηκε Ὁρθρὸς καί Θεία Λειτουργία στό Παρεκκλή-

σιο τῆς Ὑσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας στοὺς Ἀμπελοκήπους, στό τέλος τῆς ὁποίας ὁ Γραμματεὺς τῆς Ἐπιτροπῆς καλωσόρισε τίς συνέδρους ἐκ μέρους τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου καί ἀναφέρθηκε στή σημασία τοῦ ἐθελοντισμοῦ στό πολυσιδεές ἔργο πού ἐπιτελοῦν οἱ γυναῖκες στήν ἐνορία βοηθώντας τό ποιμαντικό ἔργο τῶν Ἱερέων καί ἐπίνεσε τίς γυναῖκες γιά τήν προσφορά τους καί τήν ἀνιδιοτελή τους ἀγάπη πρὸς τήν Ἐκκλησία καί τόν συνάνθρωπο.

Στήν συνέχεια οἱ κυρίες Ἐκπρόσωποι τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων χωρίσθηκαν σέ Ὅμαδες Ἐργασίας καί συνεζήτησαν τρόπους καί μεθόδους προγραμματισμοῦ περαιτέρω δράσεων τοῦ ἐθελοντικοῦ ἔργου τῶν γυναικῶν, ὡς καί τίς δραστηριότητες καί τίς δυσκολίες τῆς λειτουργίας τοῦ Διαμνητροπολιτικοῦ Δικτύου Γυναικῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

«Ὁ Ἐθελοντισμός προϋποθέτει ταπείνωση», σέ παρέμβασή του ὑπογράμμισε καί ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Σισανίου καί Σιατίστης κ. Παῦλος, ὁ ὁποῖος συμμετεῖχε ὡς ἀκροατής στήν Συνδιάσκεψη. «Ὁ ἐθελοντής μπορεῖ νά βοηθηθεῖ μέ τό νά ἀσκήσει τόν ἑαυτό του στό νά μὴν ὑπερέχει, ἀποφεύγοντας τόν ἐγωισμό πού μπορεῖ νά ἀνατρέψει τό ἔργο του», πρόσθεσε. Ἀναφερόμενος στοὺς μετανάστες στήν πατρίδα μας ὁ κ. Παῦλος συμπλήρωσε ὅτι δέν πρέπει νά περιμένουμε ὁ ἄνθρωπος νά φθάσει στήν ἀθλιότητα γιά νά σκύψουμε πάνω του, ἀλλά νά τόν διακονήσουμε ἀναζητώντας τόν Χριστό πού καθένas ἀπ' αὐτοὺς κρύβει μέσα του.

Μετά ἀπό συζήτηση ἀποφασίσθηκε τά Πορίσματα τῆς Συνδιασκέψεως νά ἀξιολογηθοῦν ἀπό τήν Εἰδική Συνοδική Ἐπιτροπή Γυναικείων Θεμάτων, ἡ ὁποία καί θά τά διαβιβάσει στήν Ἱερά Σύνοδο.

Τίς ἐργασίες τῆς Συνδιασκέψεως ἐκλείσει ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Χαλκίδος κ. Χρυσόστομος, ὁ ὁποῖος ἀνακεφαλαίωσε τά λεχθέντα, εὐχαρίστησε καί συνεχάρη τίς εἰσρηγίες καί τήν ὀργανωτική Ἐπιτροπή καί προέτρεψε τίς Ἐκπρόσωπους τῶν Ἱερῶν Μητροπόλεων νά συνεχίσουν νά προσφέρουν τίς πολύτιμες ὑπηρεσίες τους πρὸς δόξαν Θεοῦ καί ἔπαινο τῆς Ἀγίας μας Ἐκκλησίας.

Ἐκ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος

Ἱερά Ἀρχιεπισκοπή Ἀθηνῶν

*Ὁ ἀπολογισμός τοῦ ἔργου
τῆς ΜΚΟ «Ἀποστολή»
γιά τό δίμηνο Μαρτίου - Ἀπριλίου*

Μέ ἐντατικούς ρυθμούς ἡ φιλανθρωπική Μ.Κ.Ο. τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν «Ἀποστολή» συνεχίζει τήν ὑλοποίηση ἀνθρωπιστικῶν δράσεων μέ στόχο τή συμπαράσταση καί τή βελτίωση τῶν συνθηκῶν ζωῆς σέ δοκιμαζόμενους πληθυσμούς.

Συγκεκριμένα, τό δίμηνο Μαρτίου - Ἀπριλίου τοῦ τρέχοντος ἔτους ἡ Μ.Κ.Ο. «Ἀποστολή» προσέφερε συνολική ἀνθρωπιστική βοήθεια, ἡ ὁποία συνίσταται σέ 8 τόνους τρόφιμα, 3.615 τεμάχια ἄλλων εἰδῶν διατροφῆς, 6.880 τεμάχια εἰδῶν ἀτομικῆς φροντίδας, 4.000 βιβλία ἐκπαιδευτικοῦ περιεχομένου καί 212 οἰκογενειακά δέματα.

Ἡ «Ἀποστολή» προσέφερε τά παραπάνω εἶδη: στό Δίκτυο Κοινωνικῆς Ὑποστήριξης Προσφύγων καί Μεταναστῶν, στό ἴδρυμα «Γαλήνη», στόν Ἱερό Ναό Ἀγίου Παύλου (Ἱ. Μ. Περιστερίου), στήν Ἱερά Μητρόπολη Νικαίας, στόν Πανελλήνιο Σύλλογο Παραπληγικῶν, στόν Ἱερό Ναό Εἰσοδίων Θεοτόκου (Ἱ. Μ. Περιστερίου), στόν Ἱερό Ναό Ἀγίων Ἀποστόλων (Ἱ. Ἀρχιεπισκοπή Ἀθηνῶν), στόν Ἱερό Ναό Κωνσταντίνου καί Ἑλένης (Ἱ. Μ. Ἀργολίδος), στήν Ἱερά Μητρόπολη Λευκάδος καί Ἰθάκης, στήν Ὄργανωτική Ἐπιτροπή Παγκοσμίων Ἀγώνων, στό 251 Γενικό Νοσοκομεῖο Ἀεροπορίας, στήν Ἐνωση Μεταναστῶν Ἑλλάδος, στό Κέντρο Ἐκκλησιαστικῆς Διακονίας Οἰνοφύτων καί στό Γηροκομεῖο τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Πειραιῶς.

Ἐπίσης στήριξε 212 ἄπορες οἰκογένειες, ἐνίσχυσε τό πρόγραμμα «Ἡ Ἐκκλησία στοὺς δρόμους», ἐνίσχυσε τοὺς κρατούμενους τῶν Καταστημάτων Κράτησης Κορυδαλλοῦ καί Πατρῶν καί παρέδωσε στό πλαίσιο τοῦ προγράμματος «Ἐχω Ἀποστολή» 4.000 βιβλία ἐκπαιδευτικοῦ περιεχομένου γιά τήν ἐνίσχυση τῶν σχολικῶν βιβλιοθηκῶν πρωτοβάθμιας ἐκπαίδευσης ἀκριτικῶν νησιῶν.

*Διανομή ἐκπαιδευτικοῦ ὕλικοῦ
στή Χίο καί στή Λέσβο*

4.500 βιβλία ἐκπαιδευτικοῦ περιεχομένου καί γραφική ὕλη προσέφερε ἡ Μὴ Κυβερνητική Ὄρ-

γάνωση «'Αποστολή» τῆς Ἱερᾶς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀθηνῶν στή Λέσβο καί στή Χίο στίς ἀρχές Ἰουνίου τ.ἔ. Τά βιβλία ἐδόθησαν γιά τήν ἐνίσχυση σχολικῶν βιβλιοθηκῶν, ἐνῶ σημαντικός ἀριθμός ἀπό αὐτά προσφέρθηκαν σέ μαθητές Δημοτικῶν Σχολείων. Ἡ ἐξόρμηση ἔγινε στό πλαίσιο τοῦ προγράμματος «'Εχω Ἀποστολή», τό ὁποῖο ὑλοποιεῖται σέ συνεργασία μέ τούς Δήμους καί ἔχει στόχο τήν ἐνίσχυση τῆς ἐθνικῆς προόδου καί τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως τῶν παιδιῶν τῶν ἀκριτικῶν περιοχῶν. Εὐχαριστίες πρὸς τόν Μακαριώτατο Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερώνυμο ἐξέφρασαν ὁ Δήμαρχος Λέσβου κ. Δ. Βουνάτσος καί ὁ Δήμαρχος Χίου κ. Π. Λαμπρινούδης.

Τά ὀνομαστήρια τοῦ Μακαριωτάτου

Τήν Τετάρτη 15 Ἰουνίου ἔ.ε., ἡμέρα μνήμης τοῦ Ὁσίου Ἱερωνύμου του Πενταγλώσσου, κατά τήν ὁποία ἄγει τά ὀνομαστήριά του ὁ Μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ. Ἱερώνυμος, τελέσθηκε Θ. Λειτουργία στό Ἀρχιεπισκοπικό Παρεκκλήσιο τοῦ Ἀπ. Παύλου, παρουσία Ἱεραρχῶν καί τοῦ προσωπικοῦ τῆς Ἱ. Ἀρχιεπισκοπῆς. Λόγω τῆς γενικότερης κοινωνικῆς κρίσης ὁ Μακαριώτατος δέν ἐόρτασε ἐπίσημα φέτος, οὔτε δέχθηκε εὐχές ἀπό τόν κόσμο.

Ἱερά Μητρόπολις Κηφισίας, Ἀμαρουσίου καί Ὠρωποῦ

Τά ὀνομαστήρια τοῦ Σεβασμιωτάτου κ. Κυρίλλου

Μέ τή συμμετοχή Κλήρου καί λαοῦ ἐορτάσθηκε τήν Πέμπτη, 9 Ἰουνίου 2011 ἡ ἐορτή τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας, κατά τήν ὁποία ἄγει τά ὀνομαστήρια τοῦ ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Κηφισίας, Ἀμαρουσίου καί Ὠρωποῦ κ. Κύριλλος.

Τό πρωί τελέσθηκε στόν Μητροπολιτικό Ἱερό Ναό τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Κηφισίας συλλεΐτουργο, προσεξάρχοντος τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Νικαίας κ. Ἀλεξίου. Ἐπίσης, συλλεΐτούργησαν οἱ Μητροπολίτες Καισαριανῆς Δανιήλ, Σύρου Δωρόθεος, Μεσσηνίας Χρυσόστομος, Πειραιῶς Σεραφεῖμ, Κορίνθου Διονύσιος, Λευκάδος Θεόφιλος,

Ἱλίου Ἀθηναγόρας καί ὁ ἐορτάζων Κηφισίας Κύριλλος.

Ἀξίζει νά ἀναφερθεῖ ὅτι στό ἱερό παρέστησαν συμπροσευχόμενοι, οἱ Μητροπολίτες Περιστερίου Χρυσόστομος, Θηβῶν Γεώργιος, Ἀκκρας Γεώργιος (Ἐκπρόσωπος τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας στήν Ἑλλάδα) καί Ἡλιουπόλεως Θεόδωρος.

Τόν Θεῖο Λόγο κήρυξε ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Καισαριανῆς κ. Δανιήλ, ὁ ὁποῖος ἔκανε ἐκτενή ἀναφορά στό βίο τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου Πατριάρχου Ἀλεξανδρείας.

Ἱερά Μητρόπολις Νεαπόλεως καί Σταυρουπόλεως

Τελετή Ἀήξεως τοῦ Ἱεραποστολικοῦ Ἔτους 2010-2011

Στίς 30.5.2011 ἡ Ἱερά Μητρόπολις Νεαπόλεως καί Σταυρουπόλεως ὀργάνωσε κοινή Σύναξη γιά ὅλους τούς διδάσκοντες καί διδασκομένους τῶν ἐβδομαδιαίων «Συνάξεων Μελέτης Ἁγίας Γραφῆς καί Ὁρθοδόξου Παραδόσεως» τοῦ Ἱεραποστολικοῦ Ἔτους 2010-2011. Ἡ σύναξη πραγματοποιήθηκε στόν Ἱερό Ναό Ἁγίου Δημητρίου τοῦ πρώην Στρατοπέδου Καρατάσου Πολίχνης. Τόν Ἑσπερινό καί τήν Ἀρτοκλασία ἐτέλεσε ὁ Σεβ. Μητροπολίτης κ. Βαρνάβας, ὁ ὁποῖος στή συνέχεια κήρυξε τόν Θεῖο Λόγο.

Ἱερά Μητρόπολις Δημητριάδος

Σεμινάριο Τελετουργικῆς γιά νέους Ἱερεῖς

Σεμινάριο Τελετουργικῆς γιά 25 νέους κατά τή χειροτονία κληρικούς διοργάνωσε ἡ Ἱερά Μητρόπολις Δημητριάδος καί Ἀλμυροῦ ἀπό τίς 14 ἕως καί τίς 16 Ἰουνίου τ.ἔ. Τό Σεμινάριο πραγματοποιήθηκε στήν Ἱερά Μονή Ξενιάς καί εἶχε ὡς στόχο τή συστηματική ἐπιμόρφωση τῶν κληρικῶν ἐπί θεμάτων Λειτουργικῆς καί Τελετουργικῆς καί τή διαμόρφωση αὐθεντικοῦ λειτουργικοῦ ἥθους. Εἰσηγήσεις παρουσίασαν οἱ Πανοσολογιώτατοι Ἀρχιμανδριῖται Ἀθανάσιος Κολλᾶς καί Χρυσόστομος Παπαδόπουλος καί οἱ Αἰδεσιμολογιώτατοι Πρωτοπρεσβύτεροι Θεόδωρος Μπατάκας, Δημήτριος Κατούνης καί Κωνσταντῖνος Φλάκης. Τήν ἔναρξη τοῦ Σεμιναρίου κήρυξε ὁ Σεβ. Μη-

τροπολίτης Δημητριάδος και Ἄλμυροῦ κ. Ἰγνάτιος, ὁ ὁποῖος μεταξύ ἄλλων τόνισε τὰ ἑξῆς: «Χρειάζεται νά συνειδητοποιήσουμε ὅλοι μας ὅτι εἴμαστε κληρικοί γιὰ νά λειτουργοῦμε καί νά προσφέρουμε τόν Χριστό στό λαό μας, διαφορετικά δέν ἔχουμε λόγο ὑπαρξῆς».

Ἱερά Μητρόπολις Κερκύρας, Παξῶν καί Διαποντίων Νήσων

Τά ἐγκαίνια τοῦ Κοινωνικοῦ Παντοπωλείου

Τή Κυριακή 19.6.2011 ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Κερκύρας, Παξῶν καί Διαποντίων Νήσων κ. Νεκτάριος τέλεσε τὰ ἐγκαίνια τοῦ Κοινωνικοῦ Παντοπωλείου τῆς Ἱεράς Μητροπόλεως, τό ὁποῖο εὑρίσκεται στή ὁδὸ Αγίων Ἀποστόλων 3-5 κοντά στόν Μητροπολιτικό Ναό. Ἡ προσπάθεια αὐτῆ τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας σκοπὸ ἔχει νά ἀνακουφίσει τίς οἰκογένειες, οἱ ὁποῖες δυσκολεύονται νά ἐξασφαλίσουν τροφίμα γιὰ τὴν ἐπιβίωσή τους, δεδομένης καί τῆς οικονομικῆς κρίσεως. Τό παντοπωλεῖο θά παρέχει δωρεάν εἶδη πρώτης ἀνάγκης, ὅπως ρύζι, μακαρόνια, λάδι, ὄσπρια, ζάχαρη, γάλα παιδικό σέ κουτιά, φρυγανιές, κονσέρβες τροφίμων, χαρτοπετσέτες, χαρτί ὑγιείας, πράσινα σαποῦνια, ἀπορρυπαντικά γιὰ πιάτα, ἀπορρυπαντικά γιὰ ροῦχα.

Ἱερά Μητρόπολις Μονεμβασίας καί Σπάρτης

*Ἐπεστράφη ἡ εἰκόνα τῆς Σταυρώσεως
σὴ Μονεμβασία*

Ἰδιαιτέρη ἦταν ἡ συγκίνηση σὴ Μονεμβασία, τὴν Δευτέρα, 23 Μαΐου 2011, καθὼς ἐπέστρέψε μετὰ ἀπὸ 31 χρόνια ἡ εἰκόνα τῆς Σταυρώσεως, ἡ ὁποία εἶχε κλαπεῖ ἀπὸ ἀρχαιοκαπήλους στίς 11 Ἰανουαρίου 1979. Ὅπως ἀνακοίνωσε ἡ Μητρόπολη Μονεμβασίας καί Σπάρτης, τό ἀπόγευμα τῆς Δευτέρας ἐγινε ἡ ὑποδοχὴ τῆς ἱεράς εἰκόνας μέσα σέ κατανυκτικὴ ἀτμόσφαιρα στόν καθεδρικό ναό

τοῦ Ἐλκομένου Χριστοῦ, σὴν παλιὰ πόλη τῆς Μονεμβασίας. Ἡ εἰκόνα, μετὰ τὴν ἀνεύρεση καί τὴ συντήρησή της φυλασσόταν στό Βυζαντινὸ καί Χριστιανικὸ Μουσεῖο τῆς Ἀθήνας ἀπὸ τό 1980.

Κατὰ τὴν ὑποδοχὴ ἐγινε ἡ ἐνθρόνιση τῆς εἰκόνας σέ εἰδικὰ διαμορφωμένο κῶρο στό παρεκκλήσιο τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου, στό ἐσωτερικὸ τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἐλκομένου, καί ἐψάλη μέγας Ἑσπερινός, χοροστατοῦντος τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου κ. Εὐσταθίου καί τοῦ βοηθοῦ Ἐπισκόπου Ἀνδρούσης κ. Θεοκτίστου, μέ τὴ συμμετοχὴ πολλῶν κληρικῶν. Τὴν ἐπομένη, 24 Μαΐου, ἐτελέσθη Θεία Λειτουργία.

Θεολογικά καί Ἐπιστημονικά Χρονικά

*Ἐξελέγη νέος Κοσμήτωρ
σὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν*

Κατὰ τίς ἐκλογές τῆς 26ης Μαΐου 2011 ἐξελέγη νέος Κοσμήτωρ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὁ καθηγητὴς Μάριος Μπέγζος, ὁ ὁποῖος θά ἀναλάβει τὰ καθήκοντά του τὴν 1.9.2011. Ὁ κ. Μπέγζος γεννήθηκε σὴν Ἀθήνα τό 1951 καί σπούδασε Θεολογία καί Φιλοσοφία στὰ Πανεπιστήμια Ἀθηνῶν, Γενεύης καί Τυβίγγης. Ὑπῆρξε συνεργάτης τοῦ ἀειμνήστου Νίκου Νησιώτη καί τό 1985 ἀνηγορεύθη Διδάκτωρ μέ θέμα τὴ φιλοσοφία τῆς Θρησκείας τοῦ Βέρνερ Χάιζενμπεργκ. Διδάσκει Συγκριτικὴ Φιλοσοφία τῆς Θρησκείας, Ψυχολογία τῆς θρησκείας καί Κοινωνιολογία τῆς Θρησκείας σὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἀθηνῶν καί παρέδιδε ἐπὶ πολλὰ ἔτη μαθήματα Φιλοσοφίας τῆς Θρησκείας στό Πανεπιστήμιο τοῦ Μάρμπουργκ τῆς Γερμανίας. Εἶναι συγγραφεὺς πολλῶν βιβλίων καί ἐπιστημονικῶν ἄρθρων καθὼς καί τοῦ βιβλίου «Χριστιανικὴ Ἠθικὴ» τῆς Γ Λυκείου. Τό συγγραφικὸ του ἔργο ἔχει βραβευθεῖ μέ τὰ Βραβεῖα Παναγιώτη Φωτέα καί Ἑλληνικοῦ Κέντρου PEN Κλάμπ. Τὸν Μάρτιο 2009 διορίσθηκε Διευθυντὴς τοῦ Διορθοδόξου Κέντρου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

ΔΙΟΡΘΟΔΟΞΑ ΚΑΙ ΔΙΑΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑ

Συντακτική Έπιτροπή Διαλόγου Όρθοδόξων καί Ρωμαιοκαθολικῶν

*Άπόσπασμα Άνακοινωθέντος
για τή συνάντηση τοῦ Ρεθύμνου*

Ἡ Συντακτική Έπιτροπή τῆς Διεθνούς Μικτῆς Έπιτροπῆς ἐπί τοῦ Θεολογικοῦ Διαλόγου μεταξύ τῆς Όρθοδόξου Έκκλησίας καί τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Έκκλησίας θά πραγματοποιηθῆ ἀπό 14ης μέχρι 17ης Ἰουνίου 2011 ἐ.ἔ., εἰς τήν Ἱ. Μητρόπολιν Ρεθύμνης καί Αὔλοποτάμου, εἰς τό Ρέθυμνον Κρήτης, τῇ φιλοξενείᾳ ἐκ μέρους τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ὑπό τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ρεθύμνης καί Αὔλοποτάμου κ. Εὐγενίου.

Εἰς τήν Μικτήν ταύτην Έπιτροπήν μετέχουν δεκατέσσερα μέλη ἐκατέρωθεν τῶν Έκκλησιῶν ὑπό τήν Συμπροεδρία τῶν Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Περγάμου κ. Ἰωάννου, τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καί τοῦ Ρωμαιοκαθολικοῦ Σεβασμιωτάτου Καρδινάλιου κ. Kurt Koch, Προέδρου τοῦ Ποντιφικοῦ Συμβουλίου περί τῆς Προωθήσεως τῆς Χριστιανικῆς Ἐνότιτος.

Ἐκ τῶν Όρθοδόξων Έκκλησιῶν μετέχουν οἱ Σεβασμιώτατοι Μητροπολίται Σασίμων κ. Γεννάδιος, Όρθόδοξος Γραμματεὺς καί μέλος (Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον), Βολοκολάμσκ κ. Ἰλαρίων (Πατριαρχεῖον Μόσχας), Κωνσταντίας καί Ἀμμοχώστου κ. Βασίλειος (Έκκλησία Κύπρου), Μεσσηνίας κ. Χρυσόστομος (Έκκλησία τῆς Ἑλλάδος), ὁ Θεοφιλέστατος Ἐπίσκοπος Μπρανισέβο κ. Ἰγνάτιος (Πατριαρχεῖον Σερβίας), καί ὁ Ἱερολογ. Ἀρχιδιάκονος κ. Ιοαν Ica Jr. (Πατριαρχεῖον Ρουμανίας).

Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον

Ἱερά Μητρόπολις Γαλλίας

*Συνάντηση Ἐθνοσκευτικῶν Ἡγετῶν μέ τοὺς
Προέδρους τῶν Θεσμικῶν Ὁργάνων*

Στίς 30.5.2011 πραγματοποιήθηκε ἡ Συνεδρίαση τῶν Ἐθνοσκευτικῶν Ἡγετῶν μέ τοὺς Προ-

έδρους τῶν Θεσμικῶν Ὁργάνων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως κατόπιν προσκλήσεως τοῦ Προέδρου τῆς Εὐρ. Ἐπιτροπῆς κ. Ζοζέ Μανουέλ Μπαρόζο. Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Γαλλίας κ. Ἐμμανουήλ, Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν, μετέφερε τίς εὐχές καί τόν χαιρετισμό του Παναγιωτάτου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου καί στή συνέχεια τόνισε στήν ὁμιλία του ὅτι ἡ θρησκεία παρέχει ἰσορροπία σέ ἕναν κόσμο παγκοσμιοποιήσεως. Ὁ κ. Μπαρόζο ἦταν πλαισιωμένος ἀπό τόν κ. Χέρμαν Βάν Ρομπάι, Πρόεδρο τοῦ Εὐρ. Συμβουλίου, καί τόν Δρα Γέρζυ Μπουζεκ, Πρόεδρο τοῦ Εὐρ. Κοινοβουλίου. Τό θέμα τῆς συναντήσεως ἦταν «Μία ἑταιρική σχέση γιά τή Δημοκρατία καί τήν κοινή εὐημερία - Μία κοινή προθυμία γιά τήν προώθηση τῶν δημοκρατικῶν δικαιωμάτων καί ἐλευθεριῶν».

Έκκλησία τῆς Κύπρου

*Συνάντηση τοῦ Ἀρχιεπισκόπου
μέ τόν νέο Πρόεδρο τῆς Βουλῆς*

Στίς 15.6.201 ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρυσόστομος εἶχε στήν Ἱερά Ἀρχιεπισκοπή συνάντηση μέ τό νέο πρόεδρο τῆς Βουλῆς Γιαννάκη Ὁμήρου.

Ὁ Ἀρχιεπίσκοπος εὐχέθηκε στόν κ. Ὁμήρου νά ἐπιτύχει στό νέο ρόλο πού ἀναλαμβάνει καί τόνισε ὅτι ἡ Έκκλησία καί ὁ ἴδιος θά εἶναι στή διάθεσή του «γιά νά φανοῦν χρήσιμοι ὅπου μποροῦν γιά τό καλό τῆς πατρίδας, τοῦ λαοῦ καί τῆς ἔθνικῆς ὑπόθεσης τοῦ τόπου».

Ὁ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς δήλωσε ὅτι ἐξέφρασε στόν Ἀρχιεπίσκοπο τή βούλησή του γιά στενή συνεργασία, μέ στόχο «τήν προαγωγή τῶν κοινῶν ἔθνικῶν σκοπῶν τῆς ἀπελευθέρωσης καί τῆς δικαίωσης τῆς πατρίδας».

Ὁ κ. Ὁμήρου τόνισε ὅτι ἡ Έκκλησία δέν μπορεῖ νά ἀπουσιάζει ἀπό τίς ἔθνικες ἐπάλξεις.

Μπορεῖ, ἀνέφερε, νά ὑπάρχει διάκριση Πολιτείας-Έκκλησίας, ἀλλά, σημείωσε, «ὅταν χειμάζεται ὁ Κυπριακός Ἑλληνισμός καί μέ τήν κληρονομιά πού κουβαλᾷ ἡ Έκκλησία πρέπει νά εἶναι παροῦσα, γρηγοροῦσα καί ἀγρυπνοῦσα».